

J Ó Z S E F A T T I L A T U D O M Á N Y E G Y E T E M
B O L C S É S Z E T T U D O M Á N Y I K A R

A S Z A B A D K A I N É M E T S Z Í N
J Á T S Z Á S T Ö R T É N E T E
- doktori disszertáció -

Kasza Bálint

S Z E G E D

1975

B E V E Z E T Ó

Az ember nem dolgozhat folytonosan, pihenésre, szórakozásra is szüksége van. Ha az ember kipihente, kiszórakozta magát, utána jobban, vidámabban megy a munka. Ilyen célt szolgál a színház is, melyből a nézők mosollyal az arcukon, vagy éppen elgondolkozva azon, ami előtük a színpadon lejátsszódott, de mindenesetre okulva a történeteken, lélekben felemelkedve, megtisztulva lépnek ki a színházból, hogy felfrissülve, újult erővel lássanak a mindennapi munkájukhoz. Így van ez ma is, így volt ez a múltban is, mióta a színház és a színjátszás létezik. Pedig már nagyon régen létezik, már a régi görögök is nagyon komolyan foglalkoztak vele és az ókori ábrázolásokon Zeusz kilenc lánya közül kettő tart álarcot a kezében, Melpomene és Thália. Az első a komédia, a második pedig a tragédia művésze, ez a kettő azt fejezi ki, amiért a közönség évezredek óta a színházba jár: a nevetést és a sírást. Ez a színház, mely nem csak egy épület, tárgy, ember, hanem egy egész csoport szellemi, kézi, gépi együttműködése egy nagy, magasabb cél érdekében, a színházi előadás, játék érdekében. Az igazi színházi ünnep a bemutató, benne gyümölcsezik az író, színész, rendező, festő, zenész, szabó és a többi színházi munkások munkájának a gyümölcse, de segítségükre van az épület, világítás, vászon, festék is.

És mi történik a színpadon? Az előadáson a színé-

szek a nézők előtt a színpadon eljátszanak valami hitelesnek látszó történetet, eseményt. Csodálatos birodalom ez a játék, tudjuk róla, hogy játék, hogy nem igaz történet, de mégis valónak, igaznak fogadjuk el. Azt is tudjuk, hogy a színpadon játszó egyének, csak s z í n é s z e k , de ennek ellenére élő embernek fogadjuk el őket, ők elhite-
tik velünk azt is, hogy az az esemény^t történet, amely a színpadon lejátszódik igaz történet, cselekmény, maga az élet. Pedig csak csodálatos játék ez, amely a nézők előtt abban a pillanatban kezdődik, amikor a függöny felgördül, a nézőtér elcsendesedik és a néző olyan lelki állapotba kerül, hogy hajlandó elfogadni valóságnak azt, ami a színpadon j á t é k és mű v é s z e t . Ez a játék nem önma-
gáért, hanem értünk, a nézőkért van. Az üres színház nem színház, hanem csak lélek nélküli épület.

A szabadkai színház nem ilyen lélek nélküli épület, hiszen már 1854 óta áll a korinthoszi oszlopsorú épület a város központjában és hűen szolgálja a színjátszást, művészetet, kultúrát. Igaz kezdetben csak szerényen és szegénylősen, mert egy egész félévszázadig oszlopos bejárója felett a " Szálloda a Pest városához " felírat díszelgett és csak 1905-ben került fel a homlokzatra a " Városi Színház " felírat. Ez alatt a hosszú idő alatt az épület maradt, de benne az élet, a játék, de a közönség is alaposan megváltozott. Változtak az idők, változott a közönség és vele együtt a színjátszás is. Minden időnek, minden kornak megvan a maga színháza, színjátszása és a közönsége is.

Csinosítják, tatarozzák újra a jó öreg színházat,

nagy ünnepre készül a város színjátszása, harminc éves jubileumát ünnepli a szabadkai Népszínház. Mi újat adott ez a harminc év a város színjátszásának? Először is az új társadalomban új feladatot, szerepet kapott a színjátszás. Hosszú története folyamán először szolgálja igazán a népet, a dolgozók tömegeit és vált valóban népi színházzá. A műsor, a színészek, az előadások is ezt a célt szolgálják, s ez a színház kereste, de meg is találta az utat a nézőkhöz. Jelentős eredmény ez, mert napjainkban sokan hátat fordítanak a színháznak, a válságba jutott színház pedig divatos téma. A "Népszínház" a nép, a dolgozók legszélesebb tömegeit szolgálva "házhoz szállítja a színjátszást, a művészetet". Igaz nem egészen olyan közel, mint a televízió, de eljut nem csak a városokba, hanem a falvakba is. Az elmúlt évadban az együttes 431 előadást tartott, melyet 132.203 néző tekintett meg, vagyis átlag 306 néző volt egy előadáson. A 431 előadásból az együttes 205^{öt} vidéken tartott meg. A szabadkai és a Szabadkán kívül megtartott előadások közötti arány még szembeütőbb, ha csak a magyar együttes előadásait hasonlítjuk össze: az 1974/75 évadban a magyar együttes 268 előadást tartott, 109 Szabadkán, 159 pedig Szabadkán kívüli vendégszereplésen. Így jutott el az együttes a városokon ~~kívülre~~ a falvakba is, és viszi "házhoz a színjátszást".

A szabadkai színház mai közönsége szocialista társadalomban él, dolgozik, magyarok, horvátok, szerbek és más nemzetiségűek testvéri egyetértésben közösen építik a maguk és az utókor számára a szebb, boldogabb jövőt. Mindannyian

egy magasztos célért dolgozunk és küzdünk, a szocializmusért, a szocialista kultúráért. Ezt a célt szolgálja a városban és rajta kívül is a magyar és a szerbhorvát együttes is, így önkéntelenül felvetődik az a kérdés, hogy valóban szocialista-e mai színház és színjátszás? Feltétlenül ilyen jellegű, hiszen a szocialista társadalomban más színház nem is létezhet. Már jelentős eredmények is születtek, de azért elégedettek mégsem lehetünk, mert tennivaló akad még bőven.

Tudnunk kell, hogy ma sincs, a múltban sem volt a társadalomtól, a történelmi mozgástól független színház. A színház minden korban szorosan kapcsolódott a társadalomhoz, így történik ez mai is és elsősorban a közönség igénye az, amely a színházról a változásokat megkövetelte. S itt meg kell állapítanunk, hogy a ma és tegnap közönsége között óriási a különbség. Ma körülöttünk minden mozgásban változásban van, s^a szinte percenként érkező hírek a világ minden tájáról izgalomban tartanak és tájékoztatnak bennünket. A múlttal szemben ez is óriási előny, így mai közönség sokkal okosabb, tanultabb, tájékozottabb, mint a múlt közönsége volt, s ez olyan tény, amelyet a színháznak is tudomásul kell vennie! Már említettük, hogy a múltban minden kornak megvolt a maga színjátszása, érvényes-e ez a szabály a mi korunkra is? Megvan-e a mai kornak, a mi korunknak a színháza, színjátszása? Olyan kérdés ez, amelyre egyértelműen a jelen pillanatban sem igennel, sem nemmel még nem válaszolhatunk. Tény az, hogy van színházunk, mai színházunk, de tény az is, hogy még sok mindent javítanunk, változtatnunk kell rajta. Milyen is legyen hát

az ideális mai színház ? A pontos tömör választ erre a kérdésre sajnos még nem fogalmazták meg, de az biztos, hogy nekünk olyan színházra van szükségünk, amelyben a magas színvonalú szocialista művészet igazi otthonra talál és amely segít a társadalomnak abban törekvésében, hogy az ember valóban emberré váljon. Nagy feladatok ezek, de már azzal is, *hog* korunk igazán fontos társadalmi problémáira igyekszünk választ adni a színházban eszmét, célt, szépséget, művészetet adunk a nézőknek és igyekszünk őket nemesebbekké tenni, megnyerni őket nagy ügyünknek, a szocializmusnak. Ezt a nagy és nemes célt elsősorban is szocialista ihletésű művekkel tudjuk megvalósítani, de nem csak ezekkel, hanem minden más olyan irányzatú művel is, amely értékes, szép, tanulságos, nemes és igaz dolgot mond el az emberről és a világról. Így a kifejezetten szocialista ihletésű művek mellett más irányzatú művek is helyet kapnak mai színházunk műsorában. Ilyen elvek és gondolatok alapján született meg a jubilaris 30- ik színházi évadra is a Népszínház műsora. Ebben az évadban a magyar társulat műsora a következő volt:

1. Bogdánfi Sándor : Bűnösök
2. Szigliget Ede : Liliomfi
3. Gobbi F. Gyula : A szabadság pillanata
4. J. Sterija Popović : Füllentő és hazug
5. Euripidész-Sartre : Trójai nők
6. Bertold Brecht : A kaukázusi krétakőr
7. R. Thomas : A papagáj és a zsaru
8. V. Katajev : Bolond vasárnap

Az elmúlt évadban a Népszínház magyar együttese két vajdasági magyar író művével tartott ösbemutatót: az egyik Bogdánfi Bűnösök, a másik Gobby F. A szabadság pillanata című műveivel.

A szerbhorvát műsora a következő volt:

1. Žarko Komarin : PELINOVO (Pelinovo - Egy falu neve)
2. Fadil Hadžić : ~~NAKUPENA~~ KOMEDIJA (A megrendelt vigjáték)
3. Branislav Nušić : SUMNJIVO LICE (Gyanús személy)
4. B. Nušić - B. Pekić : TAJ LUDI? LUDI? LUDI... RAE
(Ez a hülye háború)
5. Kole Čašula : CRNILA (Feketítők)
6. Majtényi Mihály : PROGNAVNIK (Elátkozott)
7. Fadil Hadžić : HITLER U PARTIZANIMA (Hitler a partizánok között)
8. Stevan Pešić : Darinka iz Rajkovca (Darinka Rajkóvácról)

A Majtényi darabot ez az együttes is szerbhorvát nyelven ösbemutatóként játszotta.

Külső munkatársak bekapcsolásával, bel- és külföldi társulatokkal való együttműködéssel igyekszik a Népszínház a hazai és a nemzetközi művészi színvonal és tapasztalat megszerzésére. Közös tapasztalatok, nevesebb bel- és külföldi munkatársak közreműködése jobb előadást, magasabb művészi teljesítményt jelent. A múlt szezonban több magyarországi rendező: Harag György, Seregi László, Szűcs János és Balog Géza; Aldobonyi Nagy György budapesti zeneszerző, Székely Piroska budapesti tervező, valamint Vera Cvetičanin belgrádi rendező, Molcer

Mátyás, Vuk Rulenović szabadkai zeneszerzők, Jovan Soldatović újvidéki tervező és Rozalija Dobrovoljac belgrádi koreográfus nyújtott segítséget együttesünknek a 30 éves jubileumi műsor elkészítésében.

Vajdaságon kívül belföldön az együttes Szlovénia és Horvátország SzK, külföldön pedig Magyarországon és Romániában. vendégszerepelt. A társadalmi hivatás és elkötelezettség és a közönséggel való kapcsolatok további fejlesztése érdekében a Népszínház is bekapcsolódott a Színházi Egység (Pozorišna komuna) elnevezésű országos jellegű társadalmi mozgalomba. A dolgozók, a közvetlen termelők Ünigazgatási joga, hogy ^a munkájuk útján megvalósított anyagi eszközökkel ne más, hanem ők maguk rendelkezzenek. Vonatkozik ez a színjátszásra költsött eszközökre is, ez egy újabb formája a színház és a közönség együttműködésének.

Az elmúlt harminc esztendő színházunknak sok sikert, gondot, nehézséget, néha kudarcot is hozott, ennek ellenére közelebb került a néphez, a dolgozókhoz és az együttes legjobb alkotásaiban anépet, a dolgozót szólaltatja meg. Így a játék a színházban szórakozás, művelődés mellett társadalmi feladatot is végez; formálja, alakítja a közvéleményt. A közönség a színházban szórakozik, de közben okul, tanul, művelődik és ha igaz élményt kap, felfrissülve, megtisztulva távozik a nézőtérről.

Korunkban a technika sok mindent feljegyez, ezért sokan azt állítják róla, hogy szervezés, boldog korszak a miénk. Az utánunk következő generációk előtt a mi életünk, színjátszásunk nyitott könyv lesz, melybe az ápoz bele, aki éppen akar.

Nem így volt ez a múltban, melynek eseményeit nagyon is sokszor homály fedi. A múlt idő vasfoga sok mindent eltüntetett, az emberi nemtörődomség és hanyagság is megtette a magát. Mi szabadkaiak különös könnyelműséggel prédáltuk el a múlt írásos hagyatékait, nem igen gondoltunk az utókorra, amely esetleg megálljt szeretne parancsolni a múlt időnek!

Mai társadalmunk a szocializmust építi, az emberek többségét ennek a társadalomnak a problémákra érdekli, örömei, nehézségei és sikerei foglalkoztatják. Már említettük, hogy társadalomtól független színház nem létezik, ellenkezőleg mindenkor színjátszása mélyen a társadalomban gyökerezik, ismertetőjele éppen az volt, hogy t ü k r ö t t a r t o t t a m a g a k o r á n a k . Ez a feladat vár a mai színházra is, miután a jelen pillanatban színhásunk még adósa korunknak a teljesebb tükröképével, ezért a jelen mellett a múlt is kell folyamodnunk, hogy belőle is levonjuk a jövőre vonatkozó tanulságokat !

Munkámmal ehhez szeretnék hozzájárulni, ezért kezdem a színjátszás történetét a legrégibb időktől, mely városunkban az egyházi iskolai színjátszással kezdődött és a világi német vándorszínjátszással folytatódott.

I. AZ ISKOLAI SZÍNJÁTSZÁS

A XVIII. században Magyarország déli részeinek története sok tekintetben előlről kezdődik. Mikor a török kivonult és új népesség szállta meg a kihalt országrészeket, az ország néprajza teljesen megváltozott. Magyarok, szerbek, horvátok, németek és más nemzetiségek telepedtek le a kihalt területekre és ebben a sok nemzetiségű és nyelvű országban a különböző nemzetiségek látszólagos "egyetértésben és boldogságban" éltek a Habsburgtrónus előtt a latin nyelv mindenhatósága tudatában. Az atyák latin nyelven oktatják az ifjúságot a latin nyelvre és a monarchiához való lojalitásra. A holt nyelv időtlen méltósága nagyszerű szimbóluma volt a népek fölött trónoló monarchiának. A Habsburg monarchia szellemi tartalmát a XVIII. században még nem adhatta meg a nemzeti eszme, mert fejletlen volt, helyette a monarchia nemzeteket összefogó "boldogító" eszméjét hirdették és népszerűsítették a monarchia összes népeinek. Nem új eszme volt ez, hiszen a Habsburgok is az előző századoktól kapták örökségül és lényegében abban állt, hogy a katolicizmust megvalósítsa az állami életben. A kor uralkodó osztályát az említett eszmékhez való hűség, ragaszkodás, lojalitás és a *Vitam et Sanguinem* jellemzi. Az országban uralkodó állapotokra nagyon is az: "*Omnis Felicitas Hungariae E Sungulari Favore Marie*" jellemző, ahogyan est egy 1738-as jezsui-

ita nyomtatvány hirdeti.

A Habsburg-házhoz hű uralkodó osztály által hirdetett látszólagos nyugalom és sorssal való megbékélés mögött azonban egyre jobban élesedtek az osztály-^{lábak}érdekek és ebben a "békésnek" társadalomban a XVIII. század derekán túl, Mária Terézia uralma alatt lazulni kezd a kompromisszum az országot félgyarmani sorssal tartó Habsburgok és a magyar nemesi osztály között. A feudális szolgáltatásokon kívül az adózás, az állam el- tartásának terhei is a jobbágyságot sújtották. A nemesi birtok fejlődését visszavetítő osztrák vámpolitika elleni tiltakozás, de még inkább a fokozódó magyar nyelvű önérték nemzeti irányba tudatosította a gazdasági és politikai ellentéteket. Ezért a köznemesség és a főnemesség egy része kezd szembefordulni a század első felének szinte mindenre kiterjedő klerikális és jogi latinságával, valamint ennek fő hordozóival, az elnémetesedő magyar arisztokráciával és a magas klérussal.

As ilyen országos helyzetben is magyarányú délszláv település indult meg. A városba és környékére visszatértek a korábban ideletelepült, de a törökök által elűzött délszlávok és nagyszámban érkeznek és telepednek le Dalmáciából és Boszniából horvátok, kiket a régebbi források katolikus rácok néven tartanak nyilván. A kérelmezők ügyét Petrovics Novák továbbítja a haditanácshoz és az iktatókönyv eképpen jegyzi fel az esetet: "Remittitur hiermit ein anderer, dass dergleichen Rätz, welche sich in 1500 wehrhaften Mannern be-

stehend anerböten treu zu verbleiben und ~~andere~~ mehr vom Feinde herüber zu bringen, gegen deme, dass ihnen zu Szegedin, Sobathis und Bouia (így!) zu verbleiben u. die drei vorgeschlagene Palanken zu erbauen erlaubet werde." (Hofkrat. 1687. Protoc. registr. folio 400. sept. 1. Nr. 11.)

Pár nap múlva Markovics és Viddkovics újabb települési kérévényben ígéri meg, hogy a horvátok (katolikus rácok) német tábornok vagy tiszti parancsnoksága alatt mindenkor hűségesen harcolnak a török ellen. Az erről készült jegyzőkönyv a következőket tartalmazza: "Markovics und Juro Vidakovics bitten um einige der vastirte Castellen und territoria für 5000 aus der Türkei herübergegangener Hützen, damit sie unterkommen und sich ernähren mögen. Versprechen dagegen jederseit unter dem Commando eines deutschen Generals oder Officiers wider den Erbfeind die Waffen zu führen." (Hofkrat. 1687. protoc. exp. folio 573. sept. Nr. 43.)

E két nagyobb arányú horvát település mellett Csernojevics patriárka vezetésével 1690-ben a Magyarországra települő szerbek közül is sokan a szabadsági határőrök szolgálatába álltak.

A karlócai béke úgy rendelkezik, hogy a török Bécskát továbbra is a "császári felség birtokában" hagyja, de egyben azt is elrendeli, hogy a császári seregek Titelt nem erősíthetik meg jobban. A Tiszán túli temesi Bánság továbbra is a törökök birtokában maradt. Hogy vidékünk és városunk is a törökök támadásai elől

len védve legyen a határt képező két folyó, a Tisza és a Maros mentén katonai határőrvidéket szerveztek. A határőrvidéket, így Szabadkát sem csatolták az országhoz, hanem mint török elleni védelmi övezetet, határőrvidéket külön igazgatták, lakosságát felfegyveresték és császári tisztek parancsnoksága alatt Bécs közvetlen szolgálatába állították. Miután Szabadka utolsó földesura, Török Bálint és családja kihalt még 1618-ban, a város és környéke a kamara birtokába került. A kamara lemondott birtoklási jogáról és e területet a határőrvidék katonai kormányának engedte át.

A törökök elleni védelem megkívánta, hogy a határőrvidéken erős helyőrségek alakuljanak, melyeket katonai sáncokkal erősítettek meg. Szabadka a legrégebbi katonai sáncok közé tartozott. A helyőrség legénységét német császári katonák és a már itt élő és állandóan beköltöző délszlávok alkották. A szabadkai helyőrség parancsnoka, a kapitány sokáig nemcsak katonai parancsnok volt, hanem ő intézte a lakosság ügyeit is. A kapitány a régi várban lakott, melyet törökösen kulának neveztek. A szabadkai vár (a korabeli feljegyzések szerint Schloss-Schlösser) szilárd anyagból készült háromemeletes épület volt, melynek északi és déli sarkán egy-egy torony emelkedett ki. A várat négy sánc vette körül, de ezen kívül ^{az} eső mocsarak, a Rogina-bara is védte a várat. A várat később templomná építették át.

A határőrszolgálatban lévő délszlávok: horvátok és szerbek a többi lakossággal szemben bizonyos ki-

váltságokat élveztek, ezért gyakran nemcsak a többi lakossággal, hanem a városi tanáccsal és a városi hatóságokkal is szembekerültek. Az osztrák császári udvar ezeket az ellentéteket tudatosan még úgy is szította, ahogyan udvar politikája pillanatnyilag megkövetelte.

Városunk a török elleni felszabadító háborúk terheiből is ugyancsak kivette a részét, de e mellett még a török háborúk más következményei sem kerültek e a várost. A mirígyhalál vagy pestis járvány sem került el a város és több mint 300 ember esett áldozatul.

E nehéz és áldatlan állapotok ellenére is a város vezető rétege lojális és hi maradt a monarchiához, és a vele szemben és érte tanúsított érdemeiért Mária Terézia császárné 1743-ban Szent-Mária néven szabadalmazott mezővárossá tette.^{2.)}

A városi tanács miután a város 1743. május 7-én kelt szabadságlevele alapján szabadalmazott kamarai mezővárosi státust nyert, már 1746-ban asszal a kérelemmel fordult a provinciáliskhoz, a ferenczrendiek rendfőnökéhez, hogy küldjön a városnak egy olyan szerzetest, aki a városi ifjúságot a latin nyelv elemeire tanítja. A város által kért szerzetes 1747-ben érkezett meg, el is kezdte a munkát, s már három év múlva, 1750-ben fel-

1.) "A barátok feljegyzése szerint 1738 június 15-től 1839. febr. 19-ig (?) 313 embert (talán csak róm. kath.?) ragadott ki az élők sorából. Ezek közül 78 férfi, 54 ifjú s gyermek, 89 asszony és 92 leány." (I. rész, 125. old.) A ragályoság megakadályozására Csongrádtól Bajáig volt egy kordon vagy őrvonal felállítva Balota, Kis-Szállás, Mada stb. pusztákon át;"

sőbb, úgynevezett grammatikális osztályok is működtek a városban. A tanulók ebben az időben az írás-olvasás megtanulása után a latin iskola grammatikai osztályai ba kerültek, s ezt három év alatt végezték el. Ezután a "human" tantárgyak osztályaiba léptek, ahol két esszendő alatt tanulták meg a tananyagot. Ezt a kóttagoszatos, ötosztályos latin iskolát összefoglaló néven gimnásiumnak nevezték. Szabadkán tulajdonképpen a grammatikális tagozatokban született meg az iskoladrám, az iskolai (tanodai) színjátszás a XVIII. század második felének kezdetén.^{3.)}

A jezsuiták országosan bevett divata szerint az itteni latin nyelvű iskolákban is megindul az iskolai színjátszás. A feljegyzések szerint a professzorok deák-

2.) "Prágában május 7-én írta alá a királynő a s z a -
b a d s á g - l e v e l e t vagy privilegiumot, mely
által a várost katonai érdemeiért és az uralkodó ház
íránt tanúsított hűsége és ragaszkodásáért a törvény-
követelte polgárisításon és bekebelezésén fölül még
nevesetes szabadságokkal látván el, s z a b a d a l -
m a s o t t k a m a r a i m e s ő v á r o s s á
tette, címerrel ajándékozta meg és különös kegyeiből
eddiggi nevét is S z e n t - M á r i á r a válto-
tatta."

3.) "Iskoladráma: a drámának a humanizmus korában kelet-
kezett, a 16-18. században elterjedt válfaja, eleinte
latinul, később nemzeti nyelveken is írt, iskolai el-
játszásra szánt drámai mű. Tárgyát a Bibliából, a tör-
ténelemből, ritkábban a mindennapi életből merítette.
Előbb a katolikus szerzetesi iskolákban művelték, tá-
lók vették át a protestánsok. Jelentős része volt a vi-
lági drámaírás és színjátszás fejlődésében."

jaikkal egy nagyobb teremben vagy a barátok éttermében színdarabokat szoktak bemutatni. Arról, hogy az első ilyen előadást városunk iskoláiban mikor és hol tartották meg, pontos adatunk nincs, de azt már a feljegyzések alapján állíthatjuk, hogy a városi tanács 1763. március 4-én a professzorok kérelmére az iskolai színpad hiányait desszákkal javíttatta ki, amiből arra következtethetünk, hogy a meglévő színpad már korábban elkészült, rövidebb vagy hosszabb ideig használatban volt és vagy megrongálódott, vagy egyszerűen má a vele támasztott igényeknek és követelményeknek nem felelt meg, ezért volt a színpadon a már említett munka elvégzése esedékes. Sajnos, más adattal a város iskoláiban létesített színpadokról nem rendelkezünk, de ha elfogadjuk azt a nézetet (nincs rá okunk, hogy miért is ne fogadnánk el), hogy abban a korban a hasonló iskolák színjátszása és színpadai nem sokban különböztek egymástól, sőt egymáshoz nagyon is hasonlítottak, akkor a magyarországi iskolákban tartott drámai előadásokról készült rajzok közül Amon Comenius János színpadról készült rajzát és leírását említem meg. A rajzot és a leírást Comenius magyarországi tartózkodása idején, 1685-ben készítette, s ez a munka az ilyen jellegű rajzok és leírások közül nemcsak a legjelentősebbek, hanem a legértékesebbek egyike is. Comenius munkája 1685-ben a Lőcsén megjelenő "Látható Világában", a komédia nézni való játék" címen jelent meg. A mű azzal a céllal készült, hogy a kor divatos iskolai játékaról az

az olvasóknak, azoknak, akik még ilyet nem láttak, - fogalmat nyújtson. Mivelhogy Comenius művét nemcsak a tanuló ifjúságnak, hanem a nagyközönségnek is szánta, a képmagyarázatot, a leírást a latin nyelvű szöveg mellett magyarul, németül és szlávul is leírta. Ez az értelmező szöveg magyarul így hangzik :^{x)} " A játék néző helyben, amely megruháztatik (ékesíttetik) szőnyegekkel és elől függésztett kárpitokkal, superlátokkal, fűrgelepekkel befűdeztetik vonyattatik) tartatnak örömjátékok és szomorújátékok, melyekben emlékezetre méltó dolgok hozattatnak (állíttatnak) elő, valamint itten a Historia a Tékozló fiúról és annak atyjáról, a kitől imént befogattatik, midőn haza visszatért. A jádzó személyek más-másféle ruhába felöltöztetvén, játszanak. A bolond tréfát űz. A nézők közül a főhelyen ülnek a legfőbbek, a köznép áll a közönséges helyen és kezeivel tapsol, ha valami neki tetszik."

Színjáték képe 1685-ből.

x) Dr. Váli Béla : A magyar színészet története, 43. old.

A közölt rajz és Comenius hozzáfűzött rövid, de sokoldalúlag tájékoztató leírása talán kiegészíti és némileg pótolja is azt az űrt, amit a szabadkai hiányos feljegyzések nem tartalmaznak. A kép és a leírás azt az utat ismerteti meg az olvasóval, amelyen az iskolai színjátszás a XVII. és XVIII. században haladt. A latin nyelvű ismertetéshez párhuzamosan hozzáfűzött több nyelvű ismertetés pedig megsejteti a nemzeti kultúra és a világi színjátszás felé vezető út első, még igen bizonytalan lépéseit is.

A város iskoláiban bemutatott színdarabokat rendszerint az iskola tanárai írták, ez a tevénytég is a hivatásukhoz tartozott az akkori felfogás szerint. Ők is tanították be a darabot a tanulókkal. A színdarabok, de az előadások is rendszerint valamilyen ünnepi alkalomra készültek. A szerzők darabjukhoz a témát rendszerint a Bibliából, az egyházi tanításokkal szorosan kapcsolatban álló történelmi eseményekből, vagy egyéb morális jellegű témakörből merítették. Nemcsak a színdarabok, de az előadások nyelve is a latin volt. Abban az időben a drámaírók és a rendezők is úgy tartották, hogy a többi (nemzeti, élő) nyelv: magyar, német, szláv stb. alkalmatlan a színdarabok mondanivalójának a kifejezésére, inkább valószínűbb azonban az, hogy a nemzeti, élő nyelvek mellözése nem esztétikai, hanem politikai célokból történt. Elsősorban a kor uralkodó osztályának és a klérusnak a monarchia nemzeteket összefoglaló eszméjéhez való hűsége és lojalitása volt az, amely-

be a latin nyelv használata a népek fölött trónoló monarchia politikai törekvéseibe nagyszerűen beleillett. Tehát elsősorban is az urakodó réteg osztályérdeke és társadalmi helyzete kívánta a nemzeti nyelvek mellőzését. Szabadkán különösen lojálisak és hűek voltak ehhez a politikához és a város igen vegyes többnemzetiségű lakossága ellenére sem találunk feljegyzéseket arról, hogy a latin nyelvű előadásokon kívül ebben az időben más nyelven is tartottak volna iskolai színi előadásokat. Az országban más többnemzetiségű városban megtörtént az is, hogy a latin nyelvű előadásokkal párhuzamosan más nyelvű előadásokat is játszottak, abból a célból, hogy a különböző anyanyelvű világi közönség igényeihez igazodjanak. Így voltak latin-német, latin-magyar, latin-horvát, latin-szlovák stb. nyelvű előadások. A színdarabok kötöttsége, bibliai, egyházi és morális jellegű témája már magában is korlátok közé szorította a kifejezési lehetőségeket és drámai megoldásokat. Így az iskolai színdarabok, illetve drámák irodalmi illetve esztétikai értéke igen csekély. Ugyanez állítható a drámai tulajdonságairól is, belőlük hiányzott a cselekmény, így alakjukra nézve inkább csak erkölcsi irányú párbeszéd, mint drámák.

Nálunk a színjáték ebben a korban nem más, mint a nevelés és tanítás egyik eszköze. Az erkölcs és vallás elveit példákban párbeszédes formában nyújtják latin nyelven. A színjátszás úgyszólván a tanári pálya egyik kötelező tárgya, sok is készül belőlük, de nyomtatásban ritkán jelennek meg, ezért jó része ^{ik} elkalló-

dott. Az egyházi emberek kőstudatában a színházról ilyen vélemény uralkodott: "a dicsőségnek legghatalmasabb és leghasznosabb pályája a színpad, mely az ifjakat a külsőleti nyilvános szereplésre készíti elő". De ez a véleményük a színházról rögtön megváltozott, amint a színház nem az egyháziak és a klérus érdekeit szolgálta.

A ránk maradt feljegyzések szerint Szabadkán az első ilyen iskolai színi előadást 1767. augusztus 9-én tartották meg. Minden bizonnyal voltak korábban is hasonló előadások, hiszen a színpadot, a feljegyzések szerint, 1763-ban már átrendezték, de sajnos ezekről az előadásokról nem maradt ránk feljegyzés. Ocsatriczky Jeromos, a principisták professzora írta és tanította be a tanulókkal az első ilyen előadást. A darabban a principistákon kívül más diákok is szerepeltek. Általános szabálynak számított, hogy az iskolai drámai előadásokban csak az a tanuló vehetett részt, aki tanulmányaiiban erre érdemes volt. A főszerep játékosára nagy érdemek kellettek és nem egy jeles tanítvány egész évi szorgalma arra irányult, hogy a főszerepet kiérdemlje. Ez alkalommal a "Egy Konstantin császárnak Krispus fiáról szóló tragikomédiát mutatták be. Proestiejevsky Vencel, aki 1767-ben a syntaxis professzora, 1768-ban tanulóival az "Egyiptusi József" előadását játszotta ~~tanulóival~~. Erre az alkalomra a színpadot is átrendezték, új állványokkal és díszletekkel szerelték fel.

Kázmér Imre tanulóival 1769.júniusában a "Sennacherib assyr király" -t, szeptemberben pedig az "Ifjúkört" mutatta be. A következő évben, 1770.február 18-án szintén ő az "Anastasius keleti császár"-t mutatta be tanulóival a nagyközségnek. Ebben az évben 1770.május 7-én más szerzőtől, illetve rendezőtől újabb darab került bemutatásra. Ez alkalommal Kovácsoszi Lajos tanuló "Eustachius római vezér" című darabját mutatták be. 1773.április 22-én a "Nagy Theodorus Keleti császár az Ariánusok ellen" című darab kerül bemutatásra. Ugyanebben az évben a városban a plébániát elveszik a barátoktól, ami őket erkölcsileg is, de főleg anyagilag igen súlyosan érintett, ezenkívül a városban alaposan felizgatta a kedélyeket is. Így történik meg, hogy a következő bemutatott színdarab összefüggésbe kerül és részese lesz a helyi eseményeknek. Ez év augusztus 22-én "Justinianus császár háladatlansága derék vezére Belizár iránt" című darabot mutatták be. A feljegyzések azt is megörökítették, hogy a történelmi színezetű, de egyház témájú színdarab kiválasztása és bemutatása olyan célszattal történt, hogy rámutassanak a nagy igazságtalanságra, amely a barátokat a plébánia elvesztésével érte.

A helyi jellegű harc az iskolai előadások útján a barátok részéről tovább folytatódott, és a következő évben is még tartott. Így került 1774.április 8-án "A háladatlan Joas zsidó király, aki Zakariás papot megölette" című színdarab bemutatásra. E darab be-

mutatása is a már említett eseményre való célzással történt, már annál is inkább, mert az előadáson a ka-^{lo}-
csai érsek is megjelent, és "ő neki is szólhatott a
lecke, jegyzé meg a Historia doctus írója."X.)

Még a két utóbbi előadáshoz hasonló előadások
ellenőre is a latin nyelvű dráma és színjátszás e for-
májában Szabadkán is kevés volt^{az} életgazdúság, az é-
lettel való kapcsolat, az aktualitás, s az egész alig
volt egyéb gyakorlásnál a latin nyelvben és frazeoló-
giában. A bemutatott iskoladrámák sémája a következő
volt : elcsábítás, bűnbe merülés és megtérés vagy bűn-
bánat, s aztán Örök Üdvösség vagy pedig elmerülés a
bűn fortélyében, visszautasítása minden megjavulásnak s
végül Örök elkárhozás. Krisztus és Lucifer jelentik a
két végletet s a darebok végén vagy a mennyben, vagy
a pokolban Ülnek Örökkénevet.

Az iskolai dráma rendszeren a meghamisított valót
vitte a színpadra, hőseit stilizálta a maga céljaira,
kik aztán inkább bábok, mint hús és vérből való embe-
rek voltak.

A kivitelezésre az ilyen tartalom mellett is ü-
gyeltek, nagy gondot fordítottak a szereplők kellemes
beszédére, tiszta, érthető kiejtésére, finom mozdulatai-
ra és különösen a külső színi hatásokra és a díszle-
tekre.

A közönségnek, az iskolai előadások látogatóinak,
az előadások alkalmával színlapokat osztogattak, melye-

x.) Haverda Mátyás : Főgimnáziumi értesítő (1894)

ken feltüntették a darab címét, beosztását, tárgyát és a szereplők nevét. Az előadásokat nyomtatott lapon hirdették meg. A színlap is, a meghirdetés is latin nyelven volt : Comedia, tragoedia, Pastorelle, Bucolicon vagy Pásztorjáték, érdekes játék, melodráma, dráma, allegoricum elnevezéssel. A meghirdetés nyomtatott szövegében az előadás idejének megjelölésére a hely kimaradt és ezt utólag kézzel írott szöveggel jegyezték be. Több nyelven készült színlapról, vagy hirdetményről városunkban nem tudunk, de más városokban, így például Szombathelyen az 1730-ban az "Asione tragédiáját" mutatták be és a színmű jeleneteit a színpadon latin, magyar és német nyelven tüntették fel ekképpen : Scena primo, Első kimenetek, Erster Eintritt ."

Az iskolai előadások minden fogyatékoságuk és kezdetlegességük ellenére is kielégítették a nézőközönséget, amely nagy figyelemmel, rendkívüli érdeklődéssel és csodálattal kísérte az előadásokat . S ez kétségtelenül azt igazolja, hogy a színművek tartalma, az előadások minősége, a szereplők játéka, színpad, díszletek, kellékek stb. megfelelték a kor ízlésének és kielégítették a közönségnek a színjátszással szemben támasztott igényeit és érdeklődését. Ezen nem is kell csodálkoznunk, mert az előadásokat Szabadkán is a "jeszuiták országos divata" szerint szervezték és a jesszuiták jelszava a következő : " A világot a világ fegyverével kell meghódítani ". Szabadkán ebben az időben a színjátszással igyekeztek a jesszuiták mintá-

jára meghódítani a várost és a katolikus egyház és a császári udvar célját megvalósítani : " Isten dicsőségére a katolikus egyház hatalmát növelni". Ez a törekvés megegyezett a monarchia politikájával is, hiszen a monarchia sem akart egyebet, mint a katolicizmust megvalósítani az állami életben.

Az előadások hálásan tapsoló publikumát leginkább a darabban szereplő és a többi deák szülei, hozzátartozói, a városi tanács tagjai és egyéb honoráci^{x.)}orok alkották és mindig megtöltötték a rendelkezésre álló, de nem éppen táfasnak nevezhető termeket. Az előadásokon a város minden olyan lakosa is megjelent, akinek szívügye volt az intézet anyagi és szellemi felvirágoztatása. Amikor a színpadi bemutatás befejeződött, a városi előkelőségek a tudomány gyarapítóinak, a jelenlévő közönségnek, tanítóknak és deákoknak köszönetet mondtak, amivel az előadás véget is ért, a közönség pedig széjjeloszlott. Az előadások rendszerint délután kezdődtek és eltartottak este 5-6 óráig.

Annak ellenére, hogy az iskolai színjátzás egyházi, helyesebben felekezeti, katolikus jellegű volt, az előadásokat a közönség felekezeti és nemzeti hovatartozásra való tekintet nélkül látogatta.

Már a XVI. századtól kezdve az iskolai színjátzás szereplői városunkban nem, de több helyen jutalmazást is kaptak, melyet részben a közönség adományai-

x.) Honoráci^{x.)}oroknak nevezték a magasabb iskolákat végzett és megfelelő társadalmi állással rendelkező nemzetségek.

ből, részben pedig a szülők fedezték. Az adományozás, juttalmazás, az kellékekre való költsékezés nem egy helyen, elsősorban a szülők között elégedetlenséget váltott ki, amiért az osztrák nevelésügyi hatóságok 1765-ben betiltották, helyesebben felügyelet alá helyezték az iskolai előadásokat. Nem csak ez a kormányintézkedés, de más jelentősebb körülmények is közrejátszottak abban, hogy az iskolai színjátszás mindinkább veszít jelentőségéből.

Nálunk az iskolai színjátszásnak kettős célkitűzése volt : a vallásos érzület szuggesztív fejlesztése és a latin beszéd gyakoroltatása; mindakettő nagy-szerűen beleillett a monarchia politikájába is. Külföldön az iskolai színjátszás a reformáció propaganda-eszközei közé tartozott, majd a jezsuiták a szuggesztív szolgálatába állították. A barokk pompaszeretete, látványosság-kedvelése fejlesztette naggyá az iskoladrámát és színjátszást. Magyarországon az iskoladrámák és az iskolai színjátszás a korszak legfontosabb kulturális eseményei közé tartoztak. Máshol is, városunkban is, az emberek messze földről sereglettek a városba, hogy részese legyenek abban a csekély, de egyetlen magasabb díonosi örömben, amit a jámbor atyák tanítványaikkal nyújtottak. Az iskolák fokozatosan tudomást vettek a publikumról is, alkalmazkodtak is hozzá, így született meg a nemzeti nyelvű, nálunk Szabadkán a magyar nyelvű iskolai dráma és színjátszás. A progressziót jelentő nemzeti nyelv és az aktuálisabbá vált iskoladráma ne-

haszn, de a társadalmi fejlődés törvényszerűsége folytán hatolt be a világtól és a haladástól jól elzárkózott egyházi, illetve iskolai falak közé, és amikor az előadások nyelve magyar lett és a publikumhoz való alkalmazkodás megkezdődött, a dekadencia elkerülhetetlen volt.

Es a folyamat a vallásos és iskolai színjátszás elvilágiasodásában fokról fokra következett be. A világi közönséghez való igazodás céljából először az előadások nyelve változik meg. A nemzeti, az élő nyelv bevonulásával az egyházi játékok egyes jeleneteibe komikus elemek lépnek be, s a mulattató jelleg lassan háttérbe szorítja a színjátszás eredeti célját, a vallásos elmélyülést és a latin nyelvgyakorlást. Így közelodik a drámai színjátszás az élethez és igyekszik kielégíteni a közönség szórakozási igényeit. Megtörtént az is, hogy a tanulók az egyházi és az iskolai előadások tisztelőit latin, a polgárság, szülők és a városi tanács tisztelőit pedig magyar nyelven előadásokat tartottak, míg az 1770-es évektől kezdve az iskolai előadások nyelve városunkban már a magyar volt. A város gimnáziumában még hosszú ideig tartottak iskolai színi előadásokat.

A feljegyzések szerint az Ünnepek rendezésében legszorgalmasabbak Farkas Bertalan és Simonfalvi Gellért tanárok voltak. Így 1835-ben Kisfaludy Mátyas diákját adták elő tanulókkal, 1841-ben és 1843-ban a Pásztori szóváltásokat mondatták elő a tanulókkal az alkalomra való

célszással. Egy más alkalommal, 1842-ben Farkas Bertalan barát és gimnáziumi tanár saját munkáját olvasta fel ezzel a címmel: Szabadka szabad királyi város századja. A mű verses krónika formában készült városunk múltjáról. A művet a város ki is nyomatatta és a vendégek között széosztogatta. A városi tanácsnak az volt a szándéka, hogy Farkast munkája elismerése jeléül 100 p. frttal megjutalmazza, de a helytartótanács a jutalmazást elutasította. Így a műről kiadott füzet sem Szabadkán, hanem Szegeden jelent meg 1842-ben. Miután a gimnázium teljesen a barátok kezében volt, 1832-től kezdve egyéb ünnepek alkalmával is tartottak előadásokat, pl. az igazgató nevenapján, a rendfőnök látogatása alkalmával stb. Az ilyen ünnepeket a tanulók magyar és ~~latin~~ pásztori versengésekkel, kis színi előadásokkal ünnepelték meg. Rudics József Bács vármegye főispán nevenapján 1839. márc. 19-én az ő házában a Zalán futását adták elő. A király koronázásának évfordulóját tették iskolanappá, és ezen a napon ünnepi előadásokat tartottak, az előadások nyelve most már a magyar volt.

Amíg az iskolaszínház célja elsősorban a világnézeti nevelés volt, addig az előadásokat latin nyelven tartották, ez a ^tközönség nagy része nem értette, de ezzel az uralkodó körök nem igen törődtek. Ugyan miért kellene a népnek mindazt megérteni, amit a színpadon elmondanak? A mise nyelve is latin, azt sem értik, mégis eljár a templomba! - Hová jut a világ, ha elfogadjuk a

a

csöcseléknek azt az óhaját, hogy mindig mindent megért-
sen ?

Az ilyen szélsőséges reakciós vélemények ellenő-
re is megindul az egyházi iskolai színjátszás elvilá-
giasodása és a nemzeti nyelv használatáért vívott harc
társadalmi törekvéssé érik. Legnagyobb szerep ebben a
harcban a XVIII. század második felében a Felvilágoso-
dás anyanyelv-propagandát hordozó igen lassan kialaku-
ló polgári eszméket hordozó osztálynak jutott.

Ezek a nehézkes, néha otromba, kezdetben latin,
majd később magyar nyelvű iskolai drámák és színjáték
jelentős szerepet játszottak a nemzeti kultúra kiala-
kulásában és a nemzeti öntudat ébresztésében és fejlé-
désében. Az iskolai színjáték sokban hozzájárult és e-
lősegítette egy társadalmilag fejlettebb, haladóbb, kor-
szerűbb dráma és színjáték, a világi színjáték kialaku-
lásához.

A XVIII. század vége felé az iskolai színjáték
Szabadkán sem elégítette ki a nagyközönség színjátszás-
sal szemben támasztott igényeit, melynek ízlése és érdek-
lődése mindinkább a világi színjátszás felé fordult,
és inkább talált szórakozást a német vándorkomédiások
játékában, mint a zárt körű, egyházi jellegű későbben
már elvilágiasodó iskolai színjátékban. Akármilyen fej-
lett is volt az iskolai színjáték, mégis csak amatőr,
műkedvelői alapon működött. A színészek főfoglalkozása
nem a játék volt, ők elsősorban is diákok, tanulók vol-
tak. Külsőleg a színpad is hasonlított a későbbi, sőt a

mai színpadhoz is, de mégsem volt vele azonos. Városunk nagy szűlőtte, Kosztolányi Dező egy kis írásában arra a kérdésre, mi a színpad? - a következő választ adja: " Egy nyitott szoba, amelynek három fala van. A negyediket ledöntötte a kíváncsiság. Ebbe a szobába nem a kulcslyukon kukucskálunk be. A kíváncsiság oly hatalmas volt, hogy a kulcslyukat kézzel-körömmel kivájta. Leszakította a zárat, bezárta az ajtót, végül eltüntette a szoba negyedik falát is. Ami itt történik, k ö s z - ü g y." - Ilyen volt-e az iskolai színjáték színpada? Alakra igen, nyitott volt a negyedik oldala, de sárt az egyházi, illetve iskolai környezet, amelyben a színpad állt. Kösügy volt-e, ami rajta történt? Nem, nem is lehetett az, mert egyházi, iskolai jellegű volt! Jelentősége ennek ellenőre mégis nagy volt, mert színpadot, színjátékot, közönséget teremtett a világi színjátszás számára is, mely kezdettől fogva minőségben is különbözött tőle. Itt már a színész nem műkedvelésből játszott, hanem a játékkal kereste meg a mindennapi kenyerét. E váhorszíniészek lelkesedése olyan hatalmas volt, hogy még korgó gyomorral és kopogó szemekkel is tudtak szépet alkotni, mert akaraterejük és lelkesedésük legyőzte a nélkülözést, közönségük pedig igénytelen volt. A színész is, a színpad is új volt, ami rajta történt az sem volt a régi, igaz még nem igen volt kösügy, de már lassan kezdett azszá válni.

Az iskolai színjátszás városunkban is a színészet hiányát volt hivatva pótolni. Ezt a feladatát be

is töltötte, nélküle a város kulturális élete szegényebb maradt volna.

Városunkban a világi színjátésszék első hírnökei a német vándorszíntársulatok voltak. Az első német színtársulat már 1780-ban megjelent a városban és ezzel a városi színjátésszékben egy új fejezet kezdődött el. A XVIII. század 80-as éveig városunk színjátékában a XVIII. század kulturális feladata a világi színjáték csendes, észrevétlen előkészítés ideje volt.

II . A VILÁGI SZÍNHÁTSZÁS

KEZDETEI

Több forrás ^{x.)} is tartalmazza, hogy a városban az első világi színielőadást 1780-ban német vándorkomédiások tartották meg, tehát mindössze hat évvel később (1774) mintahogy a rendszeres német színhátszás Magyarországon megindult. Jelentős dátum ez a város életében, mert Szabadka ebben az időben az átlagos országos viszonyok között is nehéz helyzetben volt, sok olyan problémával küszködött, amelyek ^{befolyásolták} károsan azokat a társadalmi és kulturális feltételeket, melyeket a világi színhátszás kialakulása és fejlődése igényelt.

Az ország és a város függő helyzete és a gazdasági életben megmerevedett feudális viszonyok azt eredményezték, hogy az ártermelés főként csak a mezőgazdaságban tudott tért hódítani. Nem a kialakuló gyenge polgárság ártermelése játszott tehát vezetőserepet az ország és a város gazdasági életében, hanem a feudális uralkodó osztálynak, elsősorban a nagybirtokos, a aztán a közsépbirtokos nemességnek jutott a vezető szerep. Az ártermelés növekedése, minden korlátozottsága ellenére is, a század utolsó negyedére elérte azt a minimális szintet, amelynek szükségletei már megkövetelték a polgári nemzettség kultúrális feltételét, a nemzeti nyelv művelését.

A rendi előjogaira féltékeny nemesség körében

már évszázados gyökerei voltak a nemes magyar nemzet,
a "natio Hungarica" fogalmának, melybe nyelvi tekintet nélkül, az országhatárain belül élő és az államhatáraitól kesűkbe tartó kiváltságosok tartoztak. A nem magyar nemesség e osztályöntudata erősebb volt a nemzeti illetve a nyelvi hovatartozásnál, ami nem kis szerepet játszott a város további fejlődésében is.

A nemzeti urakon megszilárdításáért folytatott küzdelem hazarosan kiváltotta a városi, elsősorban a nem magyar polgárság ellenállását, e ezt a hangulatot a Habsburgok, elsősorban is II. Lipót császár igyekezett

x.) "Az első színházi előadást Szabadkán 1780-ban tartották."

(Prva pozorišna predstava u Subotici održana je 1780.god.) - Subitica juče i danas

Drágyi: "Német színházi előadásokat is élvezett az úri közönség 1780-as évek óta, és e század elejétől voltak itt rövidebb hosszabb ideig magyar e néha német színtársulatok is".

Garai: "Német színházi előadásról már 1780-ból maradt ránk feljegyzés."

xx.) "A rendi előjogaira féltékeny nemesség körében már évszázados történelmi gyökerei voltak a nemes magyar nemzet, a "natio Hungarica" fogalmának, melybe nyelvi tekintet nélkül, az ország határain belül élő és az államhatáraitól kesűkben tartó kiváltságosok tartoztak. Még a 13-15. század folyamán, a rendi államszervezet kialakulásával párhuzamosan jött létre és terjedt el a nemzet szónak korábbi nyelvközösségi jelentése mellett ez az új, a "nemesség egyeteme", vagy mai kifejezéssel élve, feudális nemzetet jelentő értelme. A "natio Hungarica" kifejezést használták tágabb értelemben is, országlakót érteve alatta, nyelvi és etnikai hovatartozására való tekintet nélkül."

kihasználni. A magyar - nem magyar (szerb, horvát) ellentétek kiéleződésével Lipót számára újabb lehetőség adódott a magyar nemesi ellenállás visszaszorítására. A bécsi udvar jól felismerte a helyzetben rejlő lehetőségeket, és nem késett a "divide et impera" kínálkozó módszerét felhasználni. Az udvar kétszínű politikája csak addig támogatta a nemzetiségek követeléseit, amíg érdekeinek megfelelték a nemesi ellenállással szemben. Amint megszületett az udvar és az uralkodó osztály, a nemesség közt az egyetértés, az uralkodó a rendek kérésére már hátat is fordított a nemzetiségek követeléseinek.

Az ilyen állapotok különösen nagy szerepet játszottak egyes lakosságú városunkban, ahol az innen származó ellentétes érdekek gyakran keresztezték egymást és sok nézeteltérésre és ellenségeskedésre szolgáltat-
tak okot. Mégis sok évi fáradhatatlan utánjárás, kérelmezés és áldozatkészség árán a város 1779. január 22-én megkapta a szabadalomlevelet és Maria-Theresiopolis néven szabad királyi várossá tétetett. E privilegium

x.) "Mária Terézia királynő e privilegiumban felsorol-
ván a város érdemeit, amelyeket az még a határör-
vidék korában szerzett, névszerint az 1737-1742.
évi s magok helyén már felsorolt szolgálatokat;
és tekintettel a jövőre is ígért áldozat- és
szolgálatkészségére, Szt. - Mária kamarai mező-
várost királyi hatalmánál fogva és az 1687. évi
17. tcikk értelmében is Maria - Theresiopolis
név alatt rendes szabad kir. várossá teszi azon
reményben...

Ez okmány kelt 1779. évi jan. 22. napján Bécsben."

megszerzés után a szabadkaiak joggal reménykedtek a gyorsabb fejlődést lehetőségeiben is, annál is inkább, mert a városi tanács iparosokat, kereskedőket igyekezett a városba ösztönözni, abból a célból, hogy a városi polgárságot erősítse. A városba települő iparosoknak és más polgároknak a tanács megkönnyítette a települést és aki itt földet vásárolt, annak a privilegium 15. pontja értelmében a városban szőlőházat is kellett építenie és a birtok utáa járó kösterhek viselését is vállalnia kellett. Ha a hástulajdonos nem lakhatta a városban lévő házat, akkor legalább megbízottat kellett tartania városi házában.

A privilegium 4. pontja szerint a város nagy határát most 266.666 frt 40 kr. váltásdíj fejében Brökös tulajdonul kapta, s ezt az összeget arányos részekben hat év alatt kellett a kir. udv. kincstárba befizetnie s pedig 1779. márc. 4-től számítandó 4 és fél százalékos kamattal. Ezt a váltásdíjat a város a földtulajdonosokra vetette ki, a földtulajdonosnak a rá eső részt szintén hat év alatt kellett a városnak váltásdíjúl befizetnie. A régi tulajdonosok egy lánc föld után 4 frt, az újak pedig 4 frt és 30 kr váltásdíjat fizettek. A váltásdíj befizetése a földtulajdonosok részéről nagyon nehezen történt, egyrészt azért, mert az 1779-es esztendő nagyon gyenge termést hozott, másrészt a földtulajdonosok nagyobb része úgy tartotta, hogy a föld ezentúl is a "lábas jószág függelése" és azt hangosztatta: "dok jo repova biće zemlje" (ahol a marha, ott a föld). Így a város nem tudott kötelezettségeinek a kincstárnál eleget tenni, ami igen kel-

lenetlen helyzetet teremtett a város további fejlődésében. A II. József uralkodása alatt folytatott török háború is óriási megterhelést jelentett a városnak, s ezt még az sem könnyítette, hogy a császár is járt a városunkban :
" Okt. 22-én II. József is tábori kocsikasszületével valamint 209 lóval érkezett városunkba, 23-án itt megpihent s aztán Molykúton s Halason át Bécsbe tért vissza." A törökökkel való békekötés után a francia háborúk kiadásaival járó terhek és egyéb terhek, nehézségek, főleg pénzzavarok nehezedtek a városra. A sz. kir. városi cím elnyerése után gondolni kellett a város mérnöki rendezésére is, mert a város területe a hajdani sok mocsár és vízállás miatt rendezetlen volt, így betelepítése is nehézségekbe ütközött. Először a vár közelében lévő magasabb fekvésű rész épült be, majd ezután a házak szótesszerűen épültek a magasabban fekvő területekre. Az össze-vissza épült házak nem sok rendről, elképzelésről tanúskodtak. Erről egy adama maradt ránk:
" Egy öreg banyovác asszony Mária Terézia királynőnek arra a kérdésére szép város-e Szabadka ? - avval felelt, hogy a szobából egy sarék babot vett ki és vetett az asztalra. A bab össze-vissza gurult, s midőn végre a legsebbebb rendetlenségben megállapodott, az öreg asszony azt mondta : Ime fölséges asszonyom, minden babszemben egy házat képzeljen el !"

Josics Péter szabadkai követ egészen másképpen beszélt Mária Teréziának a városról, amikor a város érdekében a császárnőnél megjelent. Amikor a császárnő megkérdezte tőle, merre fekszik Szent-Mária (ez volt a város hi-

vatalos neve), és van-e egészséges vize és levegője ? A jó öreg költő lelkesedéssel magasztalta a város minden szép tulajdonságát. Megemlítette, hogy a város magas fekvésű és homokos helyen van, hogy a legjobb vízzel és levegővel bír, és hogy köröskörül szőlőskertekkel van bekerítve mintegy paradicsomban fekszik. " Das ist schön, dass Szent-Maria als in einem Paradeis lieget. Ob auch da schöne Häuser sind ? " - válaszolt kérdezve a királynő. Josics a kérdésre nem jött zavarba, hanem felsorolta a város legszebb házait. Igaz, ettől még a város nem lett rendezettebb és a városrendezés komoly feladatok elé állította a rajta dolgozó szakembereket. De Szabadka város akart lenni !

Ez történt 1779-ben, 1780-ban pedig már megtartották az első színházi előadást a városban. Ettől kezdve Sopron, Győr, Temesvár, Arad, Szeged, Cegléd, Zágráb városok mellett Szabadka is dicsekedhetett, hogy jól képzett színtársulatok látogatták a várost. A német vándorszíntársulatok leginkább akkor keresték fel a várost, ha Szeged, Temesvár, Arad és Eszéken át vezető útjukon átutaztak a városon. A német "vándorkomédiások" előadásai nagy eseménynek számítottak a városban és érdeklődést keltettek, közönséget hódítottak. Az előadásokat az " úri " közönség látogatta, nagyrészt a városi tanács tagjai, a város előkelősége, a hadsereg tisztjei és a városban élő polgárok, főleg iparosok és kereskedők. Az utóbbiak megtiszteltetésnek vették, hogy résztvetnek az előadásokon és hálából mindig lelkesen tapsoltak. Általában véve a színelőadások

közönsége ebben a korban rendkívül hálás publikum volt, még nyoma sem volt benne a színház látogató közönség éles kritikájának. Az előadások legfőbb kelléke számára az volt, hogy az mulattató legyen, ha ez a feltétel megvolt, akkor örömmel és lelkesedéssel kísérte az előadást. Ez a közönség boldogan fogadta azokat a primitív drámai tákolmányokat, melyekkel a német "vándorkomédiások" szórakoztatták.

Pontosan nem tudjuk, honnan kerültek le ide délre ezek a német vándorkomédiások? Legvalószínűbb, hogy a német vándorszínészeket a XVIII. század közepe óta a bécsi túltermelés szorította keletre, ahonnan hozzánk is elkerültek. Kezdetben, amikor Magyarországra kerültek, itt az idegen műveltségű magyar főurakat és a magyar városok német polgárságát szórakoztatták. Málunk színházlátogató közönségükhöz tartoztak még az osztrák hadsereg tisztjei is. Műsoruknak nagy részét is Bécsből hozták magukkal. Bécs ebben az időben Hanswursttal csatázott és ezért mi sem természetesebb, hogy a szabadkai német vándorszínészek előadásai is "Hanswurst rögtönzések" voltak, ahogyan azt a feljegyzések is megőrizték. Hanswurst, ez az érdekes, komikus figurája az itteni német vándorszínjátszásnak hosszú utat tett meg, alaposan meg is változott, míg hozzánk, Szabadkára ért. Hanswurst elődje Angliából került el Németországba, onnan Bécsbe, Bécsből pedig Magyarországra és hozzánk is, hogy azután még a lassan kialakuló és izmosodó magyar színészetre is befolyást gyakoroljon.

Hanswurst útja Szabadkára

Hanswurst a világi német színház különleges szülötte. A modern német színházat az angol színészek (Englische Komödianten) teremtették meg, akik a fejedelmi udvarok meghívására 1592-től kezdve ellátogattak Németországba. Ezek az angol "komédiások" igen sokoldalúak voltak, értettek mindenhez, amit a színpadon elő lehetett adni: komédiásokhoz, muzsikálásokhoz, táncos, énekhez, vívásokhoz, légtornásokhoz, akrobatikához is. Mindebből különleges komplex műsort állítottak össze. Produkcióikban, az erősen réndrámá-jellegű darabokban, a humort nélkülözhetetlennek tekintették, így az angolok a németek által ismert hazai műkedvelőkhez viszonyítva szakmájukban virtuósok lehettek, ezért nemcsak az udvarokban, hanem a községi városok polgárai előtt is nagy népszerűségnek örvendtek. Ez a népszerűség kitűnő megélhetést is biztosított a számukra, ezért Angliában az a hír terjedt el, hogy Németország az angol komédiások eldoradoja. Itt a közönség jól fogadta őket, mert a németek szerették a színházat, de a hatóságok nem igen örültek nekik. Egyrészt, a pestis járvány idején attól

x.) "A színháznak egyetlen olyan fajtáját, amely nem irodalom kívüli feladatokat, nem tézisek illusztrálását szolgálta, hanem valóban színház volt, nem németek művelték, hanem az Angliából a kontinensre ruccanó vándorszíntársulatok. Az angol színtársulatok hazulról hozták magukkal repertuárjukat, természetesen olyan darabokat, amelyek otthon, a drámairodalom virágkorát élő Angliában is biztosították a közönségsíkt: elsősorban Christopher Marlowe és Shakespeare tragédiáit, ezek közül is azokat, amelyek érdeklődésre tarthatnak számot a német közönség körében." (Halász E. II. kötet 208. old.)

tartottak, hogy Angliából áthurcolják a betegséget, másrészt erkölcsi aggályok is támadtak, mert az angol komédiások derékeltő eszközei nem valani választékosak voltak, mivel a nézők az angol szöveget nem értették, sok mindent kénytelenek voltak gesztussal kifejezni.

Az előadások a közönség ízlésének nagyon is megfeleltek, de az egyházi hatóságokat népszerűségük a színészek ellen ingerelte. Már azért is nehezelték rájuk, hogy a hívők szívesebben járnak az előadásokra, mint a templomba, de ettől még jobban ingerelte az, ha az úton dobozótól, zenétől lármás felvonulásokkal még azoknak is megzavarták az áhitatát, akik már a templomban voltak. A harmincéves háború folyamán a fejedelmi udvarok szórakozó kedve lelohadt és a színészeknek csak a városban élő nép maradt meg. Az angolok hamarosan rájöttek arra, ha a népnek akarnak játszani, akkor a nép ízléséhez kell igazodniuk. A nyelvi nehézségek áthidalása céljából az előadások előtt rendszerint német nyelvű bevezetőt, ismertetőt tartottak, beállítottak egy komikus figurát (Lustige Person), aki természetesen németül beszélt. A polgári közönség azt is kívánta, hogy a műsoron a női szerepeket ne férfiak, hanem nők játsszák. Így bekerült a női szereplő, a színésznő is a színpadra (Az angloknál addig a női szerepeket is férfiak játszották).

A XVII. században már az angol társulatok helyett túlnyomó részt német vándortársulatok jártak városról városra, de magukat továbbra is angol komédiásoknak nevezték. Az englische Komödianten elnevezést kezdetben a német tár-

sulatok a jobb reklámozás céljából használták, később pedig az a fogalom játéktílust jelentett. Az újonnan alakult német társulatok angol példaképeik hagyományából sok mindent örököltek, elsősorban is a sokoldalúságot, mely produkcióikban a szövegrögtönzés és a játék mindig zenével, énekkel, táncsal, akrobatikával és látványos elemekkel társult. Kedvelték a réndrámákat és burlesz-játékokat is rögtönöztek. A színpadon történő cselekvést tartották a színjátékozás lényegének, a szép szavakat nem sokra becsülték. Meghagyták az angolok mosdatlanul mókázó, oktondi és pimess, de mindig mulatságos figuráját, Pickelheringet és kőse csoportosították produkcióikat. Pickelhering, az az idegenből kölcsönözött mókázó, tréfacsaináló bohóc éppen idegen eredete folytán nem maradhatott, még nagy népszerűsége ellenére sem, még a német színpadon, mert idegen tréfakészlete hamarosan kifogyott és helyét aránylag hamar át kellett adnia a német néphumor igazi képviselőjének: H a n s w u r s t - nak .

A XVII. században Hanswurst nem volt új figura, hiszen már jóval korábban született, Luther már 1541-ben az egyik vitafeltételében egyik ellenfelét Hanswurstnak gúnyolja, azt is hozzáteszi, hogy ezt a kifejezést nem ő találta ki, hanem "más emberek is alkalmazták dárva tahókkal szemben, kik okoskodni iparkodnak, de bárgyú módon szólnak a dolgokhoz és idétlenül cselekszenek". Tehát Hanswurst már a népfantáziában régóta élt, a színpadra most is mint népi figura kerül és az már csak a legtermészetesebb ezek után, hogy németül beszél. Így indult el Németországból és Bécs közvetítésével a német vándorkomédiások útján került el hozzánk is.

A bécsi környezet Hanswurstot ültőzékében is, de főleg tréfáiban magához idomította. Állandósult jellegzetes ültőzékben jelent meg Hanswurst a bécsi színpadon azzal a céllal, hogy a közönségnek mindent megmagyarázzon. Ez pedig nem volt könnyű feladat, mert Hanswurst, a józan kis ember létére teljesen értelmetlenné látta azt a világot, amely őt a császári Bécsben körülvette. Egyik felől a felső rétegek túlburjánzó pompája és jóléte, a másik oldalon a néptömegek szomorú és nehéz élete, sorsa, gondjai, bajai. A kettő olyan ellentétet képezett, amelyet Hanswurstnak, ennek a természetes logikával rendelkező népi figurának nagyon nehéz volt megmagyarázni. Pedig ő mindig mindent megmagyarázott, éppen ez a megmagyarázni-akarási vágy vált Hanswurst egyik legjelentősebb humor-forrása. Hanswurst járt-kelt a színpadon, csipkelődött a "hatalmasokkal" és megpróbálta a "hősök" cselekedeteit a józan nép nyelvére lefordítani. Ettől a "hatalmasok", hősök komikussá váltak és végül Hanswurst belefáradt a magyarázkodásba és reménytelen vállvonogatással panaszolta a közönségnek: "Be kemény megpróbáltatás, mikor az okos embernek csupa sült bolonddal akad dolga"! Ha rákiabálnak: "Takarodj, te kutya, takarodj!" - így felel: "Hát hiszen lehetek, de ez azért nem modor"! - Ha megfenyegetik, vagy kardot rántanak rá, azért mert valamilyen parancsot nem teljesített, akkor készséges lesz: "Az más, ha szépen kérnek, akkor persze szívesen megteszem"! - Ha hogy az ilyen tréfát az akkori Bécsben nem lehetett sokáig büntetlenül ázni, persze a büntetés nem is sokáig váratott magára, és megszületett a cenzúra.

Hanswurst a maga módján csatázott ellensége, a censura és az abszolútizmus ellen: H tiltották a beszédét, énekelt, ha ezt sem engedték, akkor némajátékkal vált még beszédesebbé, ha így sem volt jó akkor táncolt, ha az tiltásokról nagyon ráismertek, hogy tovább játszhasson új ruhába bújt, ha pedig a nevét tiltották el, új nevet vett fel. Bécseben minden eszközt megragadott, hogy elnyomóin kifogjon.

A szabadkai német wándorszínjáték másik jellegzetessége ebben a korban a rögtönzés volt, ezt hozzánk Hanswurst hozta magával Bécsből.

A rögtönzés

A rögtönzést Bécs is a comedia dell'arte-tól örökölte, és jó, hogy örökölte, mert így alkalom kínálkozott arra is, hogy a színpadon eljátszanak vagy megtörténjen valami is, ami egyébként szigorúan meg volt tiltva.

Mi is bár a comedia dell'arte? - vígjáték, melynek két sajátos ismertetőjegye van. Az egyik, hogy szövege nincs megírva, a másik, hogy állandó jellemek vannak. Tehát az író nem párbeszédeket írt, hanem csak utasításokat adott, hogy a színész miről beszéljen, a többi a színésznek kellett rögtönöznie. Ez igen nagy gyakorlatot követelt a színésztől és még akkor sem adhatja szóról szóra kétszer ugyanazt a színpadon. Az ilyen vígjáték írott utasításait (nem szöveget) "canavacionak", magyarul kanavásnak nevezték. A kanavás tehát lényegében nem más, mint bőszógos és részletes vázlat, melynek kidolgozása a színész feladata. Az állandó jellemek megkönnyítették a nézők dol-

gát, mert mindig ugyanabban a szerepben jelentek meg, sőt a szerepeket is leginkább ugyanas a színész alakította. Ilyen állandó jellem volt Hanswurst is.

Az irodalmi igényű színpadi játék a közönségnek három találós kérdést szokott feladni, amelyet a cselekmény folyamán meg kell fejtenie. Az kell jönnie, hogy kicsodák a színpadon szereplő alakok, mit akarnak, és anit akarnak, azt hogyan érhetik el a darab körülményei között.

A könnyű műfaj, az által, hogy csakis jól ismert típusokat állít be, a néző agymunkájának kétharmad részét megtakarítja, mert az ilyen típusok jellemét és törekvéseit szerepkategóriájuk félreérthetetlenül előre elárulja. A színészek, de főleg a nők jó része is azt képzelte, hogy a vígjátéknak nincs egyéb célja a mulattatásnál. A valóságban ez a színjátékforma sem nélkülözi bizonyos ideológiai tartalmat és szociális állásfoglalást, de ez az állásfoglalás nem jelentkezik feltűnő módon, hanem viadém álarc mögé rejtőzködik, és éppen ez képezi az effajta színművészet nagy sikerének titkát. Ezzel kapcsolatban Nicole Barbier a következőket írja: "A színjátékban a morális tartalom olyan, mint étkezésnél a kenyér, a szórakozás pedig, mint az asztalra tálalt, változatos ételsor. Senki senki se megy azért vendégségbe ebédelni, hogy kizárólag kenyérrel traktálják, hanem az egyéb izletes fogások vagy a jó társaság kedvéért... viszont mégsem ebéd az, amihez nem adnak kenyeret".

"Hasonló az eset a színjáték esetében: senkit sem lehet színházba csalogatni erkölcsi prédikációk vagy szórakoztatás meghallgatására, hanem csakis élvezetes élvezet-

tes élmények ígéretével. Viszont a jól szórakoztató színdarab egyben mindig nevelő hatása is."

Bécs előkelő udvari körei igyekeztek elvitatni a könyvű műfaj rögtönzéseit, hol erkölcstelennek, hol izléstelennek és neveletlennek találták őket, de lényegében másról volt szó, a szókimondott igazság volt nekik a fájó, az olyan igazság, amely az írott szöveg hiányában nem volt bizonyítható. A rögtönzött szöveg pedig estéről estére változhatott, ha a körülmények úgy kívánták. A színészek éltek is a lehetőséggel, és ha a közönség soraiban "gyanus" elemeket véltek felfedezni, akkor nem lépték át a megengedett határt. De ha az ellenkezőjét tapasztalták és a közönség "megbízható" volt, akkor érezték ^{otthon} magukat igazán és szövegiprovizációjukban félreérthetetlenül gúnyolták azokat, akik a közönségük "begyében voltak". Írott szöveg nem volt, ellenőrizni sem lehetett az elhangzottakat!

A színészek nem maradtak adósok ellenfeleiknek és ha alkalom kínálkozott, azt ki is használták és törlesszettek. Erről szól a következő anekdóta is: "Unzelmann, a jeles színész egy ízben lóháton jelent meg a berlini színpadon. Amint előre léptetett a ságólyukhoz, a ló váratlanul elpottyantott "valamit", amiről a szövegben nem esett szó... A közönség perese már ekkor nevetni kezdett és a nevetés orkánná fokozódott, amikor Unzelmann így rótta meg négylábú partnerét:

- Mit nevelsz öregem? Hát nem tudod, hogy tilos a rögtönzés?!"

A hatóságok tehetetleneknek bizonyultak a rögtön-

sással szemben, de későbbben a kedvük ellenére való rögtönzés ellen két módon védekeztek. Vagy egyszerűen kitiltották a színészeket a városból, s ez a jobbik eset volt, vagy pedig nagyon is drasztikus eszközt alkalmaztak ellenük: rendeletet hoztak a rögtönzés büntetésére. A Habsburg monarchiában 1751-ben olyan rendeletet hoztak, hogy azt a színészt, aki a színpadon "illetlen" szöveget rögtönöz a következő büntetésben részesül: Első esetben megrovásban, ismétlődés esetén 14 napi börtönbüntetés, ha pedig harmadszor is rajtakapják hasonló vétésében, életfogytiglani várfogságra ítéltetik!

A társadalmat ostorozva vívta Hanswurst és a rögtönzés Bécsben a létért való harcot, de közben a színházi túltermelés folytán eljutott keletre, Magyarországra is. Mit vitt ide magával? Azt, amit Bécsben megtanult! Igen én, de az a fajta Hanswurst-komikum és a velejáró rögtönzés, amely a hűbériág korában még érdekes és hatékony volt, a polgárság feltörésének hajnalára elavult, úgyszólván érvényét veszítette. A társadalmi fordulókat ez a fajta humor már nem tudta tükrözni és csak a testi vagy szellemi fogyatékoságból eredő komikum maradt meg belőle hatásosnak. Így került le hozzánk Szabadkára is, hogy szórakoztassa azt a közönséget, melyről a feljegyzések a következőket állapítják meg: "Régebben Szabadka lakossága szórakozását és mulatságát a városház előtti téren s a piacra nyíló üzletekben találta fel s volt eset rá, hogy szórakozásul a piacz-téren egy szabadon bocsájtott nyúlra agasztak, máskor az utcán kifeszített kötéllel tréfálták meg az arra menőket". - Persze, hogy az ilyen közönségben jó talajra találtak a "Hanswurst-rögtönzések" még az en-

lított formában is, de az is nyilvánvaló, hogy az igényesebb közönség nem talált élvezeteket ezekben az előadásokban. Nem is találhatott, mert ezek az előadások csak az olcsó szórakozási igényeket elégítették ki, kultúráról, művelődésről, de főleg nevelésről nem igen beszélhetünk ezekkel az előadásokkal kapcsolatban. Az ilyen előadások és az 1787-ben megayílt első kávéházzal elsősorban is a szórakozási, nem pedig a művelődési igényeket elégítették ki a városban. A német vándorszíntársulatok igazgatói igyekeztek a közönséget színjátszásuknak megfizetni, a közönség igényeit kielégíteni, így a "Hanswurst rögtönzések" mellett kénytelenek voltak hébe-héban igényesebb darabokat is bemutatni.

Az a tény, hogy a "Hanswursti rögtönzések" humora szabadkán már nem ostromozta nevét, tréfálva az erkölcsöt, nem törekedett többé az élet- és társadalmi igazság mókás tükrözésére, az aktuális problémák műfajszzerű ábrázolására, ezzel a következőképpen járt, hogy fokozatosan teljesen elfogyott szellemi kenyere. A Bécestől távolcsakadt társadalmi funkcióját vesztett, időtlenné mumifikált műfaj elvesztette humor-bázisát és tréfa-készletének nem volt miből megújulnia.

Az első német vándortársulatok a városban

A XVIII. században elég sok meglehetősen kezdetleges német vándorkomédiás társulat bolyongja be az országot. 1774 óta, amióta rendszeres német színjátszás folyt Magyarországon, gyakorlattá vált, hogy a városban lévő szín-

házakat a város bérbe adja a német vándortársulatoknak. Ilyen gyakorlattal találkozunk Szabadkán is 1780 óta. Addig míg a városnak külön színházépülete nem volt, a társulatoknak az előadás jogát adták bérbe. Így vált a német játékszín városi ügyé, helyesebben üzletté. Üzlet volt a színház az igazgatónak és a társulatnak, de nyereszkesedési lehetőség volt a városnak is. Ezt a jelenséget Karl Carl bécsi színházgató fogalmazta meg legvilágosabban: "a színház a legkockázatosabb ipari vállalkozás". Ő proklamálta a polgári színház alaptörvényét, miszerint a színház elsősorban is ü z l e t, s midőn elhunyt, örököseinek végrendeletben tiltotta meg, hogy maguk vezessék tovább a boltot (a színházat szószerint is boltnak nevezte).

A feljegyzések szerint, mintagyon^u azt már említettük is, az első német vándorkomédiás előadást a városban 1780-ban tartották meg. Ez alkalommal Schwertenberg József német vándorszínigazgató truppja látogatott el a városba és tartotta meg az első világi német nyelvű színelőadást. Ettől az időtől kezdve rendszeresen tartottak német színelőadásokat a városban. A ránk maradt szűkszavú feljegyzések bővebben nem informálnak bennünket a város e jelentős kultúr eseményéről, így leginkább csak a következtetésekre vagyunk utalva. A feljegyzések alapján még csak azt sem tudjuk, hogy e ~~komédiástrup~~truppek (így nevezték őket, mert a színész, színésznő stb. szók még nem léteztek) honnan jöttek hozzánk, az előadás részletesebb tárgyát, az előadók nevét, játékszóképességét, az előadások számát, a játék hatását sem örökítették meg a számunkra. Annyit azonban tudunk, hogy a közönséget "hanswurst rögtönzésekkel" szórakoztatták.

Feltételezzük, hogy a társulat bizonyos pénzösszeget volt köteles a játék engedélyezéséért a magisztrátushak fizetni, de hogy mennyit, ezt már nem tudjuk. Feltételezzük azt is, hogy az előadások megtartása engedélyhez volt kötve, de a városi irattárban ennek sincs nyoma, amiből arra következtethünk, hogy a hatóság esetleg szóbelileg engedélyezte az előadásokat. Ilyen gyakorlattak más városok színjátszásában is találkozunk. Valószínű, hogy a társulat, a "trupp" nemcsak egy, hanem több előadást tartott a mi városunkban is, amiből arra következtethetünk, hogy az előadások tetszettek a közönségnek.

Eddigi kutatásaim alapján bizonyos fenntartással kell fogadnom a társulat igazgatójának a nevét, a Schwer-tenberg nevet is. Ez a fenntartásom két másik hasonló nevű színigazgató nevén a Schmallöger és a Schwerberger neveken alapszik. Ezzel kapcsolatban említem meg Fekete Mihály A temesvári színészet története című könyvét, melyben a következőket is olvashatjuk: "A bécsi lapokban közzétett felhívásra 1784-ben Schmallöger József színigazgató jelentkezett. Nagy vállalkozó volt. Pesten ő nyitotta meg a német színházat. Prágában is működött egy társulata és most Temesvárra pályázott. 1778-ban ő volt a pozsonyi színház igazgatója .

Még 1785/86-ban is ő kapta meg a színházat, mert meg voltak vele elégedve. Későbbben 1786-ban Schmallöger Johanna és Bulla Henrik társvállalkozók együttesen folyanodtak és kapták meg a temesvári színházat. Schmallöger társulataival Pesten maradt és így pesti színészek is gyakran jár-

nak Temesvárra vendégszerepelni. A társulat jelesebb tagjai : Cibulka, Jandl, Schinagl, Schwarz, Wawrik. Tekintettel arra, hogy a színház kapcsolatok a későbbiek folyamán is Szabadka és Temesvár között igen élénkek voltak, feltételezhető, hogy ugyanarról a társulatról van szó és a Schwertenberg József név a Schmalögger József elírésából keletkezett. Ez az állítás, véleményem szerint, egészen egészen elfogadhatónak is tűnik! A mindkét esetben szereplő József keresztnév is alátámasztja ezt a feltételezést, különösen akkor ha tekintetbe vesszük a korábbi nehezen olvasható hol gót, hol latin betűs, hol német, hol latin nyelvű kézzel írott szövegeinek a feljegyzéseit.

Nem ennyire meggyőző egy másik feltételezés, amely egy másik színtársulat igazgatójának a nevére alapszik. Lásd Frigyes A győri német színészet története című munkájában a következőket írja : "...1772-ben Sopronban Schwertberger Mihály Károly játszott társulatával. Innen Győrbe ment, de ott nem kapott engedélyt, mert aratás idején érkezett meg és kapa-kasza kerülőnek tekintették. A Schwertberger név is nagyon hasonló a Schwertenberghez, tehát könnyen el lehetett írni, ám a Mihály Károlyt már nehezebben írhatták Józsefnek el. Mármost a kapa-kasza kerülő igazgató társulatával "elkeseredésében" könnyen eljuthatott a déli végekre is.

Marad tehát továbbra is a bizonytalansággal határos következtetés, mert sem plakát, sem színlap, sem más egészen pontos adattal pillanypályilag nem rendelkezünk. Az azonban bizonyos, ha valóban elírásról van szó, ami nagyon is felté-

telezhető, akkor tekintélyes, jól képzett társulatról van szó, különösen a Schmallöger-társulat esetében, a temesvári feljegyzések alapján pedig már elég sokat meg is tudunk róla.

Mára tehát biztos támaszul Iványi Feljegyzése, miszerint 1780-óta jólképzett nőket vándortársulatok rendszeresen látogatják a várost. Hogy pontosan melyik társulat mikor járt itt, azt pontosan nem tudjuk, de feltételezzük, hogy az ebben az időben Temesvárott, Győrött, Aradon megfordult valamelyike elkerült Szabadkára is. Temesvárott ebben az időben ezek a színtársulatok játszottak :

1784-ben a már említett Schmallöger József társulata,

1787-ben Schiller Ignác társulata,

1788-ban Divalda Ferenc társulata,

1789-ben Kunst János társulata,

1804-6-ig Paraczkovits Szilárd társulata,

1811-ben Grindl Lajos társulata.

Győrött :

1772-ben a már említett Schwertberger Mihály Károly társulata,

1780-ban Schoeleutner György társulata,

1786-87-ben Kunst János társulata. 1789-ben is 3 folyamodott a városi tanácshoz engedélyért, de a tanács a kérelmesöt elutasítja, mivel a folyamodó nem fizesztett rendő^r ^{ben}szaklatta a tanácsot és ígéreteit nem tartotta be.

1797-ben Stöger Ferenc szombathelyi igazgató folyamodik a téli szezonra engedélyért, de a tanács a drága

ságra való hivatkozásra elutasítja. Ugyanez a társulat később Szabadkán is járt.

1802-9-ig Grändl Lörinc magyarországi születésű színigazgató társulata játszott Győrött, de szerepelt Szekesfehervárott, Harburgban Laibachban és Temesvárott is (az ottani feljegyzések szerint Lajos néven).

1809 - ben Kunst Kristof társulata játszik Győrött.

Aradon 1793-ban Wolfgangus Stephani társulata játszott, ez a társulat is ellátogatott Szabadkára is. Ezekén a társulatokon kívül más társulatok is ellágoztak a városba. 1813-ban a trnavaí magisztrátus assal a kérés-sel fordul a szabadkai magisztrátushoz, hogy Anton Hein német színigazgató a társulat szabadkai vendégszereplésére vonatkozóan minél előbb juttassa el a választ. Minden valószínűség szerint a magisztrátus engedélyezte Hein társulatának a vendégszereplést, mert ez a társulat nemcsak most, hanem a későbbiek (1824) folyamán is szerepelt a városban. X.)

1816 őszén újabb társulat vendégszerepel a városban. Ekkor Brandt Fülöp eszéki német vándorszíntársulati igazgató kér társulata részére a városi tanóstól engedélyt az 1816-os őszi időnyben két het vendégszereplésre. Az engedélyt a magisztrátus megadja. A társulat 1816 őszén érkezik meg a városba és tartja meg az előadásokat. XX.)

A Városi Történelmi Levéltár több okmánya is arról tanúskodik, hogy a városban meghonosodott a színjátszás. A felsőbb hatóságok is így tartják nyilván a várost és a színjátszásra vonatkozó rendeleteket és tilalmakat rendszeresen el is juttatják a városi tanácsnak. 1813-ban XXX.)

X.) Tört. Levéltár : 9.B.79/pol.1813, rz. 11.8.28/pol.1816 XXX.) 3.C.76/pol.1813 - "9788 Cum productio lusus Theatralis sub titulo "Die Waldmänner" per Suam Majestatem Secretissimam absolute interdicta habet tur Civicus hic Magistratus necessaria dispenet, ne ejusdem lusus Productio in sui gremio adminittatur. De Dato 27 mao Aprilis 1813

Guber "

a helytartótanácsnak az a szigorú rendelete jelenik meg, amely megtiltja a "Die Waldmanner" (Erdei emberek) című darab bemutatását. Ugyanebben az évben újabb rendelettel szabályozták a színházi darabok bemutatását, miszerint a helytartótanács engedélye nélkül csak azokat a darabokat lehet játszani, amelyeket már a bécsi Burgtheaterben legalább kétszer játszottak. Minden más darab bemutatására a helytartótanácsotól engedélyt kell kérni.

1815-ben Balog István színdarabja, a "Cserny György" zaklatta fel a "császári" kodályokat. Mielőtt a helytartótanács 28645. számú rendeletével betiltotta a darab bemutatását, a darabot már Szegeden, Zomborban, Újvidéken, Eszéken és Temesvárott játszották. Ebből aztán nagy ijedelem keletkezett a helytartótanács részéről. X.)

X. Balogh István, a "Cserny György" vagy Belgrád bevételének érdekes és értékes egyénisége volt a magyar vándorszíniélet hőskorának. A Cserny Györgyöt először 1812-ben társulatával a pesti Rondellában mutatta be nagy sikerrel. Az előadáson fellépett "Széppataky Rozália leányasszony" a későbbi Döriné is és szerb nyelven énekelt óriási sikerrel. írja

A Cserny György témáját a szerbek törökök elleni felkeléséből merítette. A darab cselekménye a szerbek Belgrád felszabadításáért vívott harcra csoportosul. Ezek a történelmi események 1806-ban történtek, a felkelés vezetője Karađorđe, történelmi személyiség, akit a szerb népdalok Crni Đorđe néven énekelnek meg. A Crni név magyarul Feketét, törökül pedig Kara. A Crni-ből született meg a darab címe a Cserny, a Kara és a György szó összeolvadt és keletkezett a Karagyorgye szó. Szerb hagyomány szerint a Karađorđe leszármazottjait Karagyorgyevicsoknak nevezték, ezek voltak Szerbia és az első Jugoszlávia legkorábbi uralkodó királyi családja.

A helytartótanács még a betiltással sem elégedett meg, hanem tudni akarta, hogy milyen volt a darab hatása is, ezért elrendelte, hogy a város küldjön jelentést arról is, hogy a "Cserny Györgyöt" játszották-e a városban? A magistrátus megkönnyebbüléssel és alázatosan jelenti, hogy a "Cserny Györgyöt" Szabadkán sem most, sem a múltban nem játszották. Óvatos volt a helytartótanács, mert a Cserny György a szerb nép szabadságért vívott harcáról szólt és ez elég volt ahhoz, hogy a monarchia betiltása a bemutatását. Az sem számított, hogy ez a harc a törökök ellen, a monarchia ellensége ellen is irányult, de az már igen sokat számított, hogy ez a harc a feudális Törökország alapjait veszélyeztette. A szerb felkelés győzelme megingatta a török feudalizmus alapjait, szabadságot és függetlenséget hozott a szerbeknek és megindult a polgári fejlődés is. Ezek voltak azok a jelenségek, amelyekről a monarchia urai legjobban féltek és minden ilyen jellegű megmozdulást igyekeztek még csírájában elfojtani, nehogy a monarchia leigázott népei is okuljanak belőle és kövessék a példát. Hogy félreértés ne essék, a szabadkai német színészeket nagyon is távolállítak az ilyen gondolatok és műsorára inkább a következő jellemzés illik: "A német társulatok ez időben legtöbbször látványos bohózatokkal mulattatták a közönséget és nem a művészi alkotás, hanem a hársz.) wurstok arcfintorai szerezték meg a bevértet számukra."

A német színigazgató a városban sohasem érezhette magát valami kulturális misszió hordozójának, és nem

volt más, mint magánvállalkozó, aki a város színházlátogató közönségét bizonyos anyagi, sok esetben igen szűköse, ellenérték fejében szórakoztatta. Arról, hogy hatósági segítségben részesüljön, Szabadkán mégcsak nem is álmodhatott. Még a magyarországi német lakossági városok tanácsa sem igen gondolt arra, hogy a közös anyanyelv alapján valami nemzeti kapcsolatot fűzi a vándorkomédiásokhoz és ennek alapján őket anyagi előnyökben részesítse. A magyar nemzeti megye pedig ellensége volt a német színjátszásnak. Ezért a magyarországi német színjátszás különleges jellegű volt. Ez a színjátszás nem gyökeresett a magyarországi társadalomban, de még a nagyszámú német nemzetiségű lakosság ellenére sem állt a hazai német kultúrával szorosabb kapcsolatban. A szerepe csupán a közvetítésre korlátozódott, az volt a feladata, hogy a német illetve az osztrák kultúrát közvetítse egy olyan környezetben, amely sem a németországi, sem az osztrák környezettel nem azonosítható. A szabadkai közönség más volt mint a németországi, vagy bécsi vagy akár a pesti közönség, a színészeknek ezt a közönséget kellett megismerniük és nekik kellett játszaniuk. Ez a közönség mást várt a színháztól mint akár bécsi vagy akár a pesti közönség is.

A Szabadkán szereplő német vándorszíntársulatok közönsége nem hazai németekből állt, belőlük volt a legkevesebb, legnagyobb részük magyar (nem anyanyelve nőve) magyarsokból, középnemesekből és polgárokból verbuválódott. Ez a közönség elsősorban is a vándor német színészek játéka-
ra volt kíváncsi, minden réteg a maga érdekeinek és érdek-

lődési köre és kultúrájának megfelelően. Az a társulat, még ha valóban komoly erőt képviselő színészekkel és műsorral is rendelkezett, de nem tudta kellőképpen felmérni a helyzetet, nem sok sikerre számíthatott a városban. Szerencsére, az igazgatók jó üzleti érzékkel rendelkeztek, jól ítéltek meg a helyzetet és leginkább meg is nyerték a közönség tetszését. Az esztendőben senki válogatott, hajlandóak voltak a komédiásság színvonálára süllyedni is, csak hogy a közönséget, illetve a bevételt megszerezzék.

A színtársulatok

Az a tény, hogy a német vándorszínjátás nem a hazai kultúrában gyökerezett, olyan következménnyel járt, hogy nem is volt hazai színész, ha ilyen mégis akadt, az külföldön nevelkedett művész és csak aztán jelent meg a hazai közönség előtt. Nyilvánvaló, hogy a német nyelvterület nem a legérdekesebb színházi képviselőit küldte le a vidékekre. Ha egy vidéki német színész sokat ígért, az nem maradhatott meg vidéken egy kisebb vagy nagyobb nyelv-sziget szórakoztatójának, hanem elment Pestre, Bécsbe vagy akár Németországba. A vidéketjáró színésztroppok javarésze osztrák, cseh, sőt birodalmi német vándor színészekből toborozódott, akik néhány évnél többet ritkán töltöttek egyfolytában egy-egy társulatnál. Ezek a színészek a német polgári réteg legszegényebbjei közül kerültek ki és szó nélkül vetették magukat alá a színházi fegyvereknek. Ez már annál is könnyebben ment, mert a színészek egy része színészgyerek volt, már szüleik is ebben a szakmában működ-

tek. Ezeknek a vándorszínészeknek távolról sem volt az élete fényes, nagyon is különböző viszonyok között működtek, volt amikor kedves vendégként üdvözölték és nagy szeretettel várták őket, de megesett az is, hogy hihetetlen nehéz viszonyok között tengődtek. Sok minden függött az igazgató és a társulat hírnevétől és becsületességétől. megesett az is, hogy nem akad a városban vendéglő, sem magánház, amely az utazástól, hidegtől, hőségtől vagy éppen éhségtől elgyötört színészeket befogadta volna, amikor rekkenő hőségben, szakadó esőben, degesztő hidegben, vagy hóviharban elgyötörve szekereikkel megérkeztek. A színésznek a városban nem volt társadalmi állása, megbecsülése, komédiás volt a neve s hivatása a mulattatás. A közszellem a színházról és a színészeiről így vélekedett :

" Der Narr ist allemal das Nöthigste der Bühne,

Der macht sie angenehm, der muss das Geld verdienen "!

Nehéz volt a színészsors, amellet, hogy a színészeknek nem volt biztos jövedelmük, társadalmi megbecsülésük, állandó lenézésben és gúnyolódásban is részesültek. Ilyen körülmények között a színészek sem élhettek mindig példás életmódot. Sok társulat tagjainak a viselkedése erősen kifogásolható volt. A rendes polgárok mellett a színészek között voltak hamis, hazárd kártyások, csalók, züllött, iszákos és kicsapongó férfiak és nők, akik viselkedésükkal megbotrányoztatták a város polgárságát, maguknak és társaiknak pedig sok kellemetlenséget és ellenséget szereztek. Különösen az egyháziak avatkoztak nagy előszeregettel az ilyen ügyekbe, mert a színházban a bűnt, a színészekben, de

főleg a színészeknek pedig az üdögöt látták. Tőlük telhetően üldöztek is mindeket.

Bármilyen nehéz és mostoha is volt a színésszerszobában az időben, a színészek már ekkor is rendelkeztek bizonyos státusszal. Ez a státusz kezdetben nem írott törvényen, hanem inkább a szokásjogon alapult. Így megállapították, hogy a színészek felmondási ideje 3 hónap. Ezt azonban, ha érdekeik úgy kívánták, senki sem tartotta be, sem a színész, sem az igazgató. Ez a szokásjog elsősorban is az igazgató érdekeit képviselte és a színészt kiszolgáltatta az igazgatónak, az igazgatónak jogában állt a színész gázsijának a visszatartására, vagy abból különféle ügyök alatti levonására. Az igazgatók is ezzel a jogukkal, mert nem volt törvény, amely a színész jogait védte volna. Az így kiszolgáltatott színész, ha már nagyon ráunt az igazgató önkényeskedéseire, vagy jobb ajánlatot kapott, egyszerre kerekelt oldott és megszökött a társulattól. Az ilyen rendezetlen viszony az előadások minőségét is károsan befolyásolta.

A társadalmi megbeszélés hiánya, a vándor életmód, bizonytalan egzisztencia, sok viszontagság, amelyben a színészek éltek és játszottak rányomták a bélyegüket a színészszerzés az igazgató magaviseletére is. A városban szerepelni óhajtó társulatok igazgatói hely alállal fordultak a városi hatóságokhoz, kérvényükben ígérték fűt-fát, amit nem mindig tartottak be. Hogy az igazgató a fellépéshez a várostól az engedélyt időben megkapja, jó előre kellett a hatóságokhoz folyamodnia. Ilyenkor rendszerint az igazgatónak még kialakult tervrajza sem volt, így a műsor sem lehetett végleges. Ha időközben egy-egy színésszel nem siker-

rült meggyezni, vagy valamelyik színész megszökött a társulattól, az igazgató kénytelen volt a műsoron is változtatni. Különcsen nagy gondot okoztak a zenés darabok és az operák zenei kísérete.

Az igazgató természetesen mindent ígért, de csak azt nyújthatta, amivel rendelkezett.

Hogy a városban járt színtársulatok előadásait hol és melyik színpadon tartották meg, azt pontosan nem tudjuk, a feljegyzések csupán annyit árulnak meg, hogy a színház előadásokat az 1765-ben épült nagy kocsában (helyére a mai színház épült), a városi "hasznóban", melynek nagytermében nemcsak színházi előadásokat tartottak, hanem 1789-ben bálát is rendeztek itt a török-háborúból győztesként megjelenő gróf Laudon tiszteletére. Ezenkívül a gimnázium nagytermében, vagy más színházban, kocsa ivójában ideiglenesen felállított színpadokon is tartottak előadásokat. 1826-tól kezdve állandósított színházterem van Szabadkának: "Az úgynevezett nagy Kávéházban a farsangi mulatságra és táncra használni szokott 5 Szála" a Játék alkalmatosságával a nézők számára alakíttatik át. Ennek végén van "a muzsikáló személyek rekasztója (Orchester)", folytatása a "Játszó személyek piartza." Ettől jobbra-balra ültözök szobák külön a férfiak, külön a nők számára." x.)

A világítást a színpadon kezdetben fagygyertyák szolgáltatták még pedig úgy, hogy a színpad két oldalán 3-4 szál gyertyát égettek és ezeket a színészek maguk "koppantották el" szerepmondás közben. A gyertyák oltása, a koppantás úgy történt, hogy a színész a színpadon megnyá-

latta ujját és sorban koppintotta el a gyergyákat. Hamarosan "korszerűsítették" a színpad megvilágítását és már néhány évvel később az itt szereplő színtársulatok olajlámpással világították meg a színpadot. Ennek ellenére a színpad, de a terem sem volt mindig tágas és kényelmes. Megszent az is, hogy a színpad csak ideiglenes tárolmány volt valamelyik vendéglő ivószobájában. Az ilyen színpadot nehéz volt megközelíteni, de különösen volt rajta a játszás is.

A közönség nem sokat törődött a színészek ilyen bajával, nagyrészenek az ilyen színpad, de elsősorban is a színhásterem nagyon is jól megfelelt, mert itt borozva és pipázva hallgatták végig az előadást. Elképzelhetjük, hogy a bácskai virtusnak milyen szép jelenetei folyhattak itt le pipafüst és borsó mellett! Sört, bort, szeszes italokat az előadásokon is árultak, belőle sok is fogyott, mert a darabok nagy részének "minősége" állandó ingalomban tartotta a közönséget.

A színház igazgatása előszörban is, de a színlapokon is kénytelen volt a közönséghez olyan kérelemmel is fordulni, hogy az előadásokra kutyákat ne hozzanak, mert a kutyák zavarják az előadásokat. A kutyák futkározása, csaholása és ugatása nemcsak a közönséget fosztja meg az előadás élvezetétől, hanem a színészeket is akadályozza a játékban. Az ilyen "népszerűtlen" felhívás a "nagyérdemi" közönség részéről nem mindig talált meghallgatásra és követésre. A közönség egyik része nem szívesen mondott le a színházban sem a kutyák által lejátszott jelenetekről sem, így párhuzamosan folyt a játék a színészek a színpadon, a kutyák a nőtérben mutatták be produkcióikat, a "nagyérdemi" közönség pedig szórakozott, ki-ki a maga módján. A színház-

ből még az ilyen közösséget sem lehetett kitiltani vagy kizárni, ez ugyan sem az igazgatók, sem a színészeknek nem is volt szándékában, mert a német színházasok üzlet volt, feladata a szórakoztatás és mulattatás, a bevétel minden garasa pedig nagyon is számított. A német színháziulatok a magasabb színvonalú megtartására nem törekedtek, mindenben igyekeztek kielégíteni a közösség igényeit, csak a jövedelem volt az, ami számított, ennek érdekében semmiféle lealacsonyodástól sem riadtak vissza. A színpadi díszletekre, ruhákra és kellékekre nagy súlyt fektettek, mert ebben is a jövedelemnövekedés egyik jelentős tényezőjét látták.

III. ENGEDÉLYEK, CENZURA ÉS

REFORMOK

A vándor német színjátszók már a XVIII. században is csak hatósági engedéllyel működhettek. Az engedélyeket a külföldi színjátszók számára a XVII. és XVIII. században a "Röm. Kaiserliche auch zu Hungarn und Böhmen königliche Obristen Spielgrafen Amt" adta meg bizonyos váltásdíj ellenében. A hazai színtársulatoknak 1791-től az uralkodó, Erdélyben pedig a helytartótanács adta meg az engedélyt. Üzlet volt a színház nemcsak a városnak és az igazgatónak, hanem a hatóságoknak, sőt még a földesúrnak is. A városunkban megfordult német vándortársulatok játékengetélyével sajnos nem rendelkezünk, de hogy az igazgatónak is jó üzlet volt a színház és hogy a színtársulatok némelyikének szép jövedelme volt, arra abból is következtethetünk, hogy a németek mellett egy magyar származású erdélyi polgár, Felvinczi György is kedvet kapott színtársulat szervezéséhez, abban a reményben, hogy a jövedelemből nemcsak adósságát tudja kifizetni, hanem még ingatlan vagyont is szerezhetsen. Kérelmével 1696-ban I. Lipót császárhoz fordult, aki sajátkezű aláírásával látta el a latin nyelvű színjátszási engedélylevelet. Jelentős dokumentum ez, mert ez az első gyűrkértelen kísérllet folytatás nélkül a magyar játékszín megteremtésére. E dokumentum szövege magyar fordításban az 1. számú mellékletben található.

A szöveg elárulja, hogy sem a kérelmezőt, sem a császári Felséget nem a kultúra és a művészet ápolása és alattvalóinak szellemi felemelkedése és művelődése vezérelte, hanem megfontolt anyagi érdek. Egyfelől a szórakoztatás útján szerzett pénz, másfelől az alattvalói hűség istápolása és a császári jövedelem gyarapítása. A kegyes uralkodó nem feledkezik meg hábérsiról sem és számukra is biztosítja nagylelkűen az igazgató jövedelméből a megegyezés szerinti "részesekét", de nem kevesebbet a tizednél.

A cenzura bevezetését Mária Terézia rendelte el 1751-ben, miszerint olyan színmű nem játszható a színpadon, amely a közönség jó ízlését sértené, vagy erkölcsét megrontaná. A cenzorok elsősorban a kétértelműségek kiirtására kaptak megbízást. Ez az intézkedés elsősorban is a népszínház és a rögtönzés ellen irányult. II. József reformjainak a cenzura volt az egyik leghatásosabb támasza. Erre a fontos állásra Sonnenfels udvari tanácsost, író, újságíró, dramaturgot és főiskolai tanárt nevezte ki. Sonnenfels színházi levelei útján a naívság, butaság, ízléstelenség alá rejtőzködő Hanswurstokat és a velük járó rögtönzést igyekezett lehetetlenné tenni. Olyan színházi reformot hirdetett, mellyel az irodalmi színház útját egyengette. Voltak neki megbocsájthatatlan eszközei is, ezek elsősorban is a népszínházakat igyekeztek elnyomni. E cél érdekében még ilyen nyomtatványok is megjelentek: "Az erkölcsös játékszínen szigorú cenzurának kell uralkodni. A cenzurának nemcsak a cselekményre, hanem a dialógusokra is ki kell terjednie. A rögtönzött darabok tehát el nem tűrhetők."

II. József szerette a színházat és uralkodása alatt Ausztriában és Magyarországon is nagyobb lendületet vett a színészet fejlődése. Az ő általa bevezetett cenzura játszott ⁸köre abban is, hogy a Hanswurst (Paprikajancsi) komédiáig lezuhalt színpadot megtisztítsa ettől a szűke- ségtől és magasabb szintre emelje. Gottsched a francia klasszikusok illetve éklklasszikusok utánzásával próbálta a német színpadot irodalmi szintre emelni. Főrekvései nem sok sikerrel jártak, Lessing meggyőzésére volt szükség, hogy a német színpadot a Hanswurstoktól megtisztítsa és meg- szillessen a német polgári dráma. A II. József által beveze- tet⁹cenzura ezeket az intézkedéseket volt hivatva előmoz- dítani. Egyébként a haladó gondolkodású magyar értelmisé- gi osztály is úgy értékeli, hogy ez a cenzura elviselhetőbb. Az első magyar irodalom frója, Papp Sámuel is úgy látja, hogy : "...József alatt, szabadabb folyamat engedtetett a könyvírásnak s általában a gondolkodás közlésének, s ez főképpen ugyan idegen nyelven, de az alatt némely magános tudósaink irdogálnak magyar könyveket is, sőt közönséges újságíróink is támadt a nagyérdemű Rath Mátyásban, az alsó úgynövezett iskolákban pedig nyilván tanítottatott a neven- dékség nyelvünknek gyökeres ismeretére s helyes írására, s e végett közhasznú iskolai könyvek készítették, ami még annak előtte nem igen történt iskoláinkban." x)

A cenzor és a cenzura különösen akkor játszik je- lentős szerepet a színjátszás fejlődésében, amikor II. Jó- zsef 1790-ben visszavonta rendeleteit. A cenzura kérlelhe- tetlen volt. A cenzorok mindent cenzuráltak, a kapott hata- lommal gyakran visszaéltek, például még azokat a darabokat ~~is cenzuráltak, amelyek nyomtatásban megjelentek és már több~~ x.) Széll I. Hajnóczi és kora

színtársulat másorán engedéllyel szerepeltek. A szöveg-
cenzuráláson kívül több esetben a cenzorok még a színelőadá-
sok felett való intézkedést is maguknak akarták megszerez-
ni. Ezeknek a kormányintézkedéseknek az alapvető céljuk
az volt, hogy első sorban is a társadalmi haladást szolgáló
darabokat elzárják a közönség elől és megakadályozzák
a monarchiában élő leigázott nemzetiségek tudatának ki-
bontakozását. Első sorban is a magyar színészet fejlődését
voltak hivatottak fékezni és lelassítani. Ennek érdekében
még olyan rendelet is született, miszerint a gyerekeknek
és az ifjúságnak megtiltották a színházlátogatást, aki
pedig a rendelet ellen vétett, azt kirekesztették az is-
kolából, vagy jobbik esetben alacsonyabb osztályba helyez-
ték át.

Olyan intézkedések voltak ezek, amelyekkel a reakci-
ós uralom a társadalom haladását igyekezett elfolytani. A
bécsi kormányzat urai félték a polgári fejlődéstől és a
vele együtt haladó nemzeti öntudattól, mert tudták, hogy ez
a feudalizmus végét sürgeti. A bécsi kormányzat világosan
látta a nemzeti színjátszás politikai szerepét, ezért a
cenzurálással mindenképpen arra törekedett, hogy megakadá-
lyozza létrejöttét, megerősödését. Az egyház sem állt félbe
tett kézzel, abban a féltükben, hogy elvesztik a lelkek fő-
lötti uralmukat, a színházat az erkölcsi telenség melegágyá-
nak, a bűn tanyájának kiáltották ki. A falun élő nemesség
sem lekesedett érte, a "komédiákban" a magyarság lelket-
erőjét megrontó idegen "módit", a "nemzeti méltósággal"

Össze nem egyeztethető idegen "bűbájoskodást" látott. Ilyen körülmények között a haladás híveire kemény és szívós felvilágosító munka várt.

Már 1793. október 8-án a Budán székelő helytartótanács a 25.166-os számú rendeletével értesíti az összes vármegyét és elrendeli, hogy mind az állandó, mind a vándorszíntársulatok ellenőrzését, előadásaiuknak kiváltképpem erkölcsi szempontból való figyelését el ne mulasszák! Egyben azt is elrendelték, hogy Ausztriában és Magyarországon csakis azon darabok adhatók elő, melyek a bécsi udvari színház műsorában legalább kétszer szerepeltek 1791 óta. Ha netalán valamelyik igazgató eredeti darabot kívánna bemutatni, azt a cenzor tüzetesen köteles megvizsgálni. Budán a helytartótanácsnál Sajtóügyi osztályt létesítettek, melynek egyik alosztályához a színdarabok ellenőrzése tartozott.

A színiigazgatók hamarosan megtalálták a módját a cenzura kijáratására. Ennek egyik módja az volt, hogy nem küldték be a darabok pontos címét. A helytartótanács erről hamarosan tudomást szerzett és az intézkedés sem maradt el és elrendelte, hogy a színiigazgatók helyett a színművészek telepédái helyéül szolgáló város avagy község tanácsa köteles az előadandó darabok műsorát a helytartótanácsnak ellenőrzésre megküldeni. A budához közeledő városok tanácsai 20-22 darab címét, míg Temesvár, Nagyváradi stb és városunk 50-60 színművet s 10-16 operát is terjesztettek fel a cenzuráló helytartótanácsnak.

Nem csoda tehát, hogy a kor vágyairól és nappali álmairól a Profétzia, melyet látott álom közben egy Frant-

zia ez előtt Tizenégy esztendőkkol" cím alatt nyomtatvány jelent meg : Péter nevű francia álmanban látja a világot, ahogy kétszáz év múlva lesz. Kolostorok már nincsenek. A római püspök szerény és szegény ember. Könyörög a császár életéért és gyalog megy haza. Madridban megtiltják a Doni-
nikus nevet, mert az inkvizícióra emlékeztet. Versaillesben levesszik a falról XIV. Lajos képét, mert 300.000 embert hi-
tük miatt küszött az országból. Aztán magyar híreket ol-
vas az újságban. Az országgyűlés arra kéri az uralkodót,
hogy ezentől valamennyi uralkodó a József nevet viselje,
II. József emlékezetére. Budán építkezés közben egy volt
kolostor pincéjében csontvázat találnak és mellette egy
naplót, melyből kitűnik, hogy egy szerencsétlen apáca vé-
gezte itt életét. Eger : még Egerben is toleranciára in-
ti a püspök a papokat...de úgy látszik ez már álomnak is
túláságosan szép, mert a francia itt felébred és a profét-
zia véget ér." x.)

Ezek a rendeletek Szabadkán sem késtek és a Törté-
nelmi Levéltárban meg is találhatók. A cenzura ugyan meg-
lassította, de elfojtani már nem tudta a színjátszás fejlő-
dését. A német színjátszás további alakulását ebben a kor-
ban két jelentő tényező befolyásolta. Az egyik II. József
reformjai, a másik a kialakuló nyelvmozgalom folyamán ke-
letkezett magyar nemzeti színjátszás.

II. József sokat fáradozott a színházak reformálásán
is. Az osztrák színházakat francia mintára igyekezett át-
szervezni, ebből a célból a párizsi színházak szabályzatát

is meghozatták és a német társulatokat erre a mintára szervezték át. A színpadot a nemzeti központi intézet színvonalára akarta emelni. A színpad feladatául tűzte a német nyelv, irodalom, szellem és művészet terjesztését. Sokat áldozott a színpad és a színészet fejlesztésére, utazásai közben előszeretettel látogattak meg a színházakat is. Ausztriában az új színházak építését anyagilag is támogatta, de magyarországiakat leginkább gyönyöklődésével sürgette. Még ennek ellenére is jó hatással volt a magyarországi német színjátszás fejlődésére, mert a színdarabok becsülésénél nem a korfízlest, hanem saját szellemét állította. Így lassan megváltozott a közszellem a színházról, ami városunk színjátszásában elsősorban is abban éreztette hatását, hogy a Hanswurstoknak mást is fel kellett engedniük a színpadra.

IV. A NYELVMOZGALOM ÉS A MAGYAR SZÍNE- SZÍNSZET SZÜLETÉSE

A II. József reformjai és újítási nagy hatással voltak városunk további életére. Ő az országot másképpen osztotta fel, mint eddig volt, reformálta a vármegyéket és a városokat, a német nyelvet tette hivatalossá és az adóztatásra is biztosabb alapokat keresett. Az ország új felosztása folytán városunkat 1785-ben Bács vármegyével és a Tisza túlparti Torontál, Temes, Brassó vármegyékkel egy kerületbe osztotta, melynek élére Bachó Jánost nevezte ki. A szabad királyi városok önállóságát megszüntette és kerületekbe sorozta, a magistrátusokat is kinevezés útján állította össze. Így történt ez a mi városunkban is.^{x.)}

II. Józsefnek abból az elvéből, hogy "a mezőgazdaság termel csak egyedül értéktöbbletet" új adózási rendszer alakult ki. Minden adót a földjáradékra kell kivetni, az ipart meg kell szabadítani az adóktól és az állami beavatkozástól. Ilyen gondolatoktól vezéreltetve az új adózási rendszerének megvalósítására II. József 1784. aug. 16-án általános népszámlálást, földmérést és birtokbecslést ren-

x.) Iványi : " A mi városunk tanácsát a kerületi főnök 1786. aug. 7-én rendelte, mely alkalommal az eddigi tizenkét tanácsnok és egy bíró helyébe összesen csak 6 tanácsnokot nevezett ki. Éppen így kinevezés által töltették be a választott közesség megválasztott helyeit; és pedig mindkét helyre szerbek is vették be, miután II. József a város privilegiumának erre vonatkozó pontjait tűrelmi rendeletével hatályon kívül helyezte."

delt el. Ez a császári intézkedés országsszerte nagy felháborodást keltett, több helyen ellendíllást is idézett elő. A szabadkaiak némi zúgolódással ugyan, de aránylag mégis simán hajtották végre az intézkedést, mely 1784. november 3-án indult meg és már 1785. március végén be is fejeződött. Szabadkának ebben az időben 20.708 lakosa volt. Összehasonlításként említem meg, hogy Újvidéknek 8.998, Zombornak 13.306, a vármegyének pedig 227.147 lakosa volt. A lakosság nemzetiségi összetétele a városban 1788-ban a következőképpen oszlott meg: 17.043 illyr^k (horvát illetve szerb), 3024 magyar és 80 német anyanyelvű lakosa volt. A városban ekkor 20.147 lakos élt, melynek 1/10 részét képezték a szerbek, kik görögkeleti vallásúak voltak, a többiek pedig római katolikusok voltak.

x.) Illyr néven ebben az időben a horvát és a szerb lakosságot nevezték, a horvátok r. katolikusok, a szerbek görögkeleti vallásúak voltak. A középkori szerb feudális állam neve Raska volt, lakosságát pedig a magyar források rácoknak nevezték. A rác, rácok szó jelentése későbbben gúnyos, részben sértő jelentést kapott. A Szabadkán élő "katolikus rácok" nem szerbek, hanem horvátok voltak, de a szerb és a horvát nyelv hasonlatossága megtévesztette a nem eléggé járatos krónikást és a horvátokat "katolikus rácoknak" nevezte.

Az ebben a korban itt élő horvátokat bunyevácoknak nevezték (leszármazottjaikat így nevezik ma is). A bunyevácok közül a XVII. században Bosznia-Hercegovinából illetve Dalmáciából telepedtek a városba és környékére. Egyesek a bunyevác elnevezést a Buna folyótól származtatják, mások pedig a b u n a szótól, mely zavargást, lázadást, forradalmat jelent. A sok feltevés közül e kettő látezik a legelfogadhatóbbnak, habár 100% egyik sem bizonyítható. A szó alaktanilag úgy keletkezett, hogy a "buna" szóhoz az "ac" főnévképző járult, és született meg a bunyavác szónak, mely ezenkívül a nyelvnek megfelelő hangtani változásokon esett át.

A nyelvkérdés a feudalizmus bomlásának és a kapitalizmus bontakozásának idején ^{került} előtérbe és elősorban a városban élő butasudzia, illetve a polgári törkvéseket hordozók közvetlen osztályérdeke emelte politikai fontosságvá. A szűllető burasudzia a piac feletti egyeduralomra tart igényt és mivelhogy a nyelv az eladó és a vevő érintkezési eszköze, a polgárság a nyelvet a vetelytársakkal szemben hatalmi céljaira is felhasználja. A város a Habsburgok elnyomását nyűgte, területét több nemzetiség lakta, erős feudális osztállyal, de számottevő polgári osztály hiányában, más társadalmi osztályra, vártak a reformok kulturális és politikai téren egyaránt. Az akkori társadalmi rend sem a kősnemeseknek, sem a polgároknak nem sok biztonságot és boldogulást biztosított. A kősnemes még csak valahogy boldogulhatott, de a nem nemes már alig-alig, erről Hajnócai a következőket állapítja meg: "...a valóság az, hogy a nem nemeseket nem tekintik a néphez tartozóknak, és ha még Solon bölcsességével lennének is megáldva, a hivatalviseléshez nem veszik be őket. De a szegényebb nemes is, ha valamilyen rangra fel akarja magát küzdeni, térdre kell, csússzon a főúr vagy a főpap előtt, kegyeikért kénytelen könyörögni, vagy bármilyen módon is a főúr pártfogását kell elnyernie. Ezen át vezet az érvényesülés útja, nem az iskolán keresztül.

Igy a nyelvmozgalom is csak nehezen bontakozhatott ki, mert a főnemesség rendi, illetve osztályérdekekből gátolta a kibontakozását. Érthető, hogy Szabadkán ez a folyamat még lassabb ütemű volt, mert a jó részt idegen nyelvű lakosság is befolyásolta a mozgalom fejlődését. A szabad-

kai jó részt idegen nyelvű lakosság bár támogatja a magyar nyelv kibontakozásának az ügyét a városban, mert a nyelvmozgalomban felismerte az osztályérdekeket és polgári haladás útját. Így nem is csoda, hogy Iványi a következőket jegyezte fel a nyelvmozgalomról: "A nemzet azon törekvésében, hogy a magyar nyelvnek minél nagyobb tér nyitassék, és a hogy hivatalos közegnek ismertessék el, igen buzgón részt vett a maga hatáskörében a mi városunk is. Ezen tényről nézve annál nevezetesebb, mert az itteni, lakosság aránytalan nagyobb része nem is volt magyar ajkú; hanem a tanács tagjai, bár idegen származásúak, a magyar nyelvet mégis értették".^{x.)}

Nagyon természetes, hogy a nyelvértése sögött, az osztályérdek hátsódik meg, mert a nyelvmozgalom rendi érdekekkel történt keveredése ellenére azzal, hogy az országot egybefogó gazdasági és kulturális kapcsolatok megteremtésének legelőmőbb feltételét, a nyelvet igyekezett a funkcióra alkalmassá tenni, a polgári fejlődés irányába mutatótt. Ebben a folyamatban városunkban két másik tényező is szerepet játszott. Az egyik az, hogy a nem magyar lakosság, de előszörban is az illír (szerb és horvát) nemzetiségének valamivel későbbben indult meg, a másik pedig az, hogy már a nyelvmozgalom első programjában is, Besenyeinél, és későbbben is, ott találjuk a magyarosítási szándékot. Sem ebben, sem a későbbi programokban, annak ellenére, hogy a nyelvmozgalom sok nemzetiségi országban indult meg, nyoma sincs annak a gondolatnak, hogy az ország többi népei gyarapíthatják-e kultúrájukat saját anyanyelvükön.

Az ilyen országos viszonyok között hatással voltak a városban uralkodó állapotokra is. A nyelvmozgalom városunkban is egészében haladó törekvések kifejezője volt még akkor is, ha csírájában benne volt már a magyar nyelv terjesztésének, más nyelvű népekre való ráerőszakolás igénye is. A II. József reformjaival szembe forduló rendi ellenállás hatalmas segítő társat talált a nyelvnevelő mozgalomban, a gyarmatosítás elleni küzdelem pedig az anyanyelvű irodalom által közvetített felvilágosodott eszmékben, de az ébredező magyar nacionalizmus nemcsak a feudális elmaradottság és az osztrák elnyomás ellen indult támadásra, hanem az ország nem magyar népeinek elmagyarosítását is célul tűzte ki akkor, mikor e népek is elindultak a nemzetnévadás útján. Tűrelmi rendeletével II. József a nem katolikusok előtt is megnyitotta a közhivatalokat, ami különösen a görögkeleti szern értelmiség kifejlődését mozgató elő. Az új értelmiségi réteg fogalmazta meg a feudális viszonyok közt lassan csírázó polgári törekvések ideológiájaként a nem magyar népek politikai követeléseit is.

A meginduló nyelvmozgalomnak II. József nyelvrendelete adott lendületet, hiszen azzul indokolta lépését, hogy a magyar nyelv alkalmatlan arra, hogy a közigazgatás és a kultúra nyelve legyen. Ehhez párosult még Herdernek is az a jóslata, hogy a barbár múltú, hazájában kisebbségben élő magyaroknak néhány évszázad múlva nyelvéből sem tud a világ. II. Józsefnek e rendelete reakciójaként fellendülő nyelvmozgalom mögött is meghúzódott a politikai cél, a ren-

di érdekek védelme. Ezzel magyarázható az a tény is, hogy az arisztokrácia által korábban elfeledett vagy lenézett barbár magyar nyelv ápolásának ekkor már főbbi pártfogói is voltak.

II. József nem kisebb feladatot tűzött maga elé, mint a különböző történelmi fejlődési tartományokból álló, sokféle népet számláló birodalomnak egységes, erős, nemét államhatalommá való kovácsolását. Ebben az elképzelésében és a birodalom kormányzásában a császár vette át a központi szerepet, ami pedig a nyelvrendeletet illeti Magyarországra nézve már a "Ratio Educationis 1777-ben kijelenti, hogy a latin nyelv mint holt nyelv nem lehet a közigazgatás nyelve; a magyar nyelvet nem tekinti országos nyelvnek, mert az oláh és a német éppen úgy el van terjedve, mint amaz. Leghelyesebb tehát ezt a nyelvet tenni hivatalos nyelvvé, melyen már eddig is a politikai és hadi ügyek vezettetnek. Az egynyelvűség egyesíti és hatalmassá fogja tenni a monarchiát, miként ezt Anglia, Franciaország és Oroszország példája mutatja". II. József 1784. nov. 1-én kiadott rendelete szerint a megyei és városi közigazgatást is német nyelven kell vezetni. Ekként akarta II. József 1795. nov. 1-ig az összes magyar politikai- és közigazgatást németté tenni. Teljes germanizációs törekvéseit bizonyítja az is, hogy az országgyűlés tanácskozási nyelvül is 3 év múlva a németet rendelte el.

Különösen súlyosan érintette ez a rendelkezés az ifjúságot, mert 1784-től a gimnázium I. osztályába csak olyan tanulókat lehetett felvenni, akik bizonyítani tudták, hogy németül írni és olvasni tudnak. A rendelet zárószava

kategorikusan kimondja, hogy a Főlség elhatározott szándéka, melytől őt eltéríteni nem lehet, mert meggyőződése, hogy mindez a " magyar nemzet javára és becsületére váland".

Amikor II. József visszavonta rendeleteit, II. Lipót ugyan biztosítást adott, hogy a közügyekben más idegen nyelvet nem fog alkalmazni, a magyar nyelv tanítására tantervezőn is intézkedett valamit, de ez édeskevés volt, így a magyar ^{nyelv} ügye továbbra is másodrendű kérdés maradt.

A XIX. század első negyedének végére kialakult az egész nyelvterületre vonatkozó irodalmi magyar nyelv, ezzel a nyelvmozgalom, de a magyar kultúra ügye sem az országban, még kevésbé a városban nem oldódott meg, minden esetre a fejlődés kezdeti szakasza lezárult és a mozgalom megerősödve a fejlődés új útján indult el. Kézzelfogható eredmény a városban is csak alig volt látható, hiszen a városi közigazgatási jegyzőkönyveket továbbra is, egészen 1839. jan. 1-ig latinul vezették, még mindig nem Szabadkán, hanem Maria Theresiopolisban.

A német színjátszást városunkban ebben a korban elsősorban is a nyelvmozgalom fellendülése nyomán kialakult magyar színjátszás befolyásolja.

A magyar színjátszás születése

Színházi körökben általában úgy tartják, hogy a jól menő színházat sose zavarja, ha történetesen egy másik színház is jól megy. - No, ez a szabály városunk színjátszására nem igen illik rá, mert amióta Kilényi Dávid első magyar színtársulata a városban megjelent, megindult az állandó hol csendes, hol viharosabb vetélkedés a német és a magyar színjátszás között.

A magyar színjátszás 1818-ban indult meg, amikor is Kilényi Dávid körbe színészekből és kicsapott diákokból álló társulata óriási sikerrel szerepelt a városban. A városi tanács nagyon szívesen látta őket és saját költségén a gimnázium nagytermét alakíttatta át az előadás céljaira. Az előadásoknak olyan nagy volt a sikerük, hogy ünnepnapokon két előadást is kellett tartani, ilyen sikerre a német társulatok nem tarthattak még a színvonalasabb előadásokkal sem igényt. A nagy siker híre hamarosan eljutott a helytartótanácsig is és az intézkedés sem váratott sokáig magára. Elrendelték, hogy az iskolai helységeket ilyen erkölcsöt veszélyeztető előadások céljaira nem szabad felhasználni. A városi tanács sem adta könnyen fel a harcot, hanem a nagyvendéglő ivószobáját alakíttatta át színhásteremmé és itt folytatták Kilényiék az előadásokat. A közönség sem sokat bántódott ez miatt, sőt sokan még örültek is, mert a nagyvendéglő ivószobájában borozva, pipázva élvezték az előadásokat. Nem így a színészek, kik a rögötözött színpadot nagy ügyel-bajjal az udvaron keresztül csak létrákon kö-

zelíthették meg és egy ablakon keresztül juthattak be a színpadra. Ez főleg a nők részére igen veszélyes művelet volt és ez az eset is megtörtént : ...” ugyanis a színészeknek a színpadra egy ablakon keresztül, létrán kellett bemászniuk az udvarról, ha elkövetkezett jelenetük. Így egy alkalommal, midőn egy könnyfacsaró jelenetekkel töltött drámát, a közönség kedvenc darabját adták elő, a társulat primadonnája Besedi Jozefa, a kor követelménye és divata szerint, midőn átszúrta a mellőre kötött marmahólyagot, melyben a vért helyettesítő vörösrre festett víz volt rejtve, az végig folyt ruháján s kilépve a függöny lebocsátása után a színpadról, a januári fagyasztó hideg következtében úgy áthűlt, hogy veszélyes betegségre lett, minek következtében a társulat kénytelen volt előadását beszüntetni, midőn azt újra megkísérlé, már egy előbbi ígéret folytán helyét egy német operatársulat foglalta el s kénytelenek voltak Bécsre majd Pécse^{x.)}re költözni.

Es az eset abból a szempontból is érdekes, hogy ekkor, a magyar színjátszás megjelenésével megindul a verseny a német színjátszással, Bauer József a következőket is felgyezte róla : “ Úgy látszik a szabadkaiak maguk is megelégték ezt a társulatot, mert midőn primadonnájuk felgyógyult s újra folytatni akarták az előadásait, a tanács kijelentette, hogy előbb adott ígérete alapján a színi helységhez egy német színtársulat formált jogot”.^{xx.)}

Egyébként Bauer a Kislányi társulat 1818-as vendégszereplését kétkedéssel fogadja és azt állítja róla “meg-

x.) Dr Váli B. A magyar színészet története

xx.) Bauer József: A magyar színészet legrégibb nyoma Szabadkán

bizhatóság dolgában kifogásolható ez az adat. Ezzel szemben a Levéltár két okmányt őriz a Kislényi társulat 1818-as itteni szerepléséről. Az egyik bizonylat a társulat szabadkai viselkedéséről, a másik jelentés a társulat szabadkai tartózkodásáról. (X.), (XX.)

Ezek után el kell fogadnunk azt a tényt, hogy Szabadkán a magyar színészet 1818-ban kezdődött, még annak ellenére is, hogy Bauer a következőket írja róla: "A magyar színészet története úgyszólván a nemzeti nyelv hódító útjának, lassú térfoglalásának történet. Ebből a szempontból tekintve műveltségtörténeti fontosságú dolog annak a ténynek tisztába hozatala, vajjon hazánkban nemzetiségektől lakott vidékein mikor találunk a magyar színészetnek első nyomaira? Vármegyénk területére ugyan elég későn jut el a nagy mozgalom első hullámverése, de mégis elég korán arra nézve, hogy az utolsókké kellene számíttatnunk. Viszont az a tény, mely az 1825. évi szabadkai vendégszereplés nyomán az ottani magyar színészetnek állandósítását vonja maga után, azt igazolja, hogy csak lelkes kezdeményezők híjában kellett 1826-ig várni". (XXX.)

Most már végérvényesen megállapíthatjuk, hogy a magyar színjátszás a városban a Kislényi társulat első szabadkai vendégszereplésével 1818-ban indult meg, (ez a társulat későbbben is játszott a városban) és ettől kezdve a magyar és a német társulatok változtatják egymást. Nehezen ellenőrizhető, de főleg bizonyítható feljegyzések alapján

X.) Történelmi Levéltár : 15.A.8 / pol.1818 (3.melléklet)

XX. " 15.A.95 / pol.1819 (4.melléklet)

XXX.) Bauer J. A magy. színészet legrégibb nyomai Szabadkán

olyasmiről is tudomást szerezhettünk, hogy a német színészet igyekezett minél több borsot törni a kialakuló magyar színészet orra alá, de találkoztunk kölcsönös vádaskodásokkal is, sem ezeket, sem az előbbieket nincs szándékunkban kétségbe vonni, mert ez a színház mégiscsak üzlet is volt. Megélhetést, kenyeret, egzisztenciát jelentett a színészeknek, a németeknek inkább mint a magyaroknak. Már a magyar színészet kezdetén is óriási különbség volt a német és a magyar színháztársaság között, ezért nem lesz érdektelen felmérni, hogy mit adott a német színészet a magyarnak, mit kapott tőle és miben különböztek egymástól?

Az első magyarországi magyar nyelvű világi színelőadást német színészek tartották 1794-ben Budán a Dunaparton álló faszínházban, melyet Reischl budai ácsmester a német színháztársaság számára építtet. Ebben az épületben utóbb a magyar színháztársaság is indult meg és vált rendszeressé. Az első magyar darabot, Müller Waltron gróf katonadramáját Gyarmathy Sámuel nyelvész tanította be a német színészekkel. Már ez a néhány sor is elárulja, hogy a magyar színészet sokat kapott és tanult a némettől, elsősorban is műsort, színházat, közönséget és nem utolsósorban színpadi játékot. Ez volt a helyzet Budán, amitől a szabadtéri színpadokon is sokban különbözött.

Hogy a magyar színészet műsora miből állt, azt Kelemen Lászlónak, első színészeink egyikének ránk maradt sajátkezű feljegyzéseiből láthatjuk. E feljegyzés szerint jobbra gyenge drámaírók fordításaiból, mégpedig Brandes, gróf Brühl,

Bretzner, b. Gebler, Haffner, Möller, Schikaneder, Schröder, So-

den gróf, Spiess, Weiss, Ziegler művei, de főleg Kotzebue, aki szinte önkényesen uralta a magyar színpadot. Kotzebueval valószínű kultuszt ültet. Első műveit is először magyarra fordítják le, a színpadokon pedig nagy előszeretettel játsszák. Kotzebue először irodalmi jellegű fordítások útján jut el a magyar színpadra, később erre a közvetítésre már nem volt szükség, mert a színészek maguk is nagy előszeretettel fordították és játszották Kotzebue darabjait, és árasztják el vele a magyar színpadot. Itt kell szólnunk a német színészet Hanswurst elleni csatájáról is, melyben Hanswurst és a rögtönzés vereséget szenvedett és kénytelen volt fokozatosan visszavonulni a német színpadról. A magyar színészet Hanswursttal és a rögtönzéssel együtt az ellene folytatott harcot is örökölte, így paprikajancsi képtelen volt gyökeret eresztetni a magyar színészet nehezen művelhető talajában.

E kor német színpadán helyet kaptak a lovag- és rém-drámák is, melyek főleg Németországban a Sturm und Drang idején keletkeztek. Ez a német drámatípus évtizedeken át jelen volt a hazai színpadokon is. Csodálatos, hogy milyen kis számi effektussal dolgoztak ezek a drámák: az emberek a legváratlanabb helyzetekben ismerik fel fiukat, lányukat, szüleiket stb. Ezeket a jelenségeket megfelelő hangulat kíséri, az időjárás többnyire viharos, szin az ősi vár, a mohlepte barlang, a bagolyhuhegta torony stb. Személyek: tisztalelkű hajadon, nemes érzésű ifjú, derék apa, de körülöttük a vad középkori gonosztevők társadalma. A mű pozitív főhőse a természetes ember, akit az elementáris ösztönök sodornak, a szenvedélyek vezérelnek. Ez az ember-

típus természeténél fogva nem tisztel semmiféle törvényt vagy szabályt, csak önmagában bíz, halad a maga útján, egyedül csak a természet törvényeinek és saját ösztöneinek engedelmeskedik.

Ez volt az a színpadi program, amelyet a német színjátszás játszott, ezt kölcsönözhetette a magyarnak is. A német színjátszás nemcsak másort kölcsönözött a magyar színjátszásnak, hanem az alakuló magyar színiirodalom tanító-mestere is volt. Kezdetben a magyar fordítók és színdarabírók a németektől lesték el a "mesterség csinját-binját", tőlük vettek példát. Ebben a munkában elkerülhetetlen volt, hogy a jó mellett a kevésbé jó is átkerüljön, és hogy a színdarabok és irodalom mellett a német szellemet is népszerűsítsék.

A német színészet igyekezett a színpadon a közönség tetszését játékaival is kiérdemelni. Ez a követelmény és a már ismertetett műsor sajátos játékatilust fejlesztett ki náluk. Divatossá vált az affektáló játékmódor, mely az emberi finomság, vagy az elundorító elemek túlzásában kereste a hatást. A színészek ehhez a követelményhez szabták meg testtartásukat is. Legnagyobb részük a színpadon karikatura szerű állást, merev kéz-, fej-, testmozdulatokat végzett rémítő arcfintortatás és szendüllesztés kíséretében. A játékból hiányzott a finomság és a természetesség, de a színpadi beszédben sem voltak igényesebbek. A német színészek rossz modorúak voltak, egyrésztük énekelve beszélt, pátosszal szavalt és pattogtatta a rímeket. A színészek a színpadon való állást és mozgást a balett-mesterektől ta-

nulták el és őket utánosták, ezért voltak mozdulataik és testtartásuk természetellenesek és ügyetlenek. Ez a játékmód megfosztotta a színészeket az önállóságtól is, feleslegessé vált az önálló előadástílus. Ennek következtében a színészek nem is törekedtek önállóságra, megelégedtek a meghonosodott jól bevált minták alakításaival, fogásaival, céljuk e minták utánzása volt.

A színpadi játék és beszéd közös jellemvonása az affektáció volt. Ilyen volt a minta, kezdetben a magyar színjáték és beszéd is hasonló volt hozzá.

A német színjátszás városunkban is vállalta az úttörés szerepét és ezt sikeresen el is végezte. Nemcsak a saját, de a meginduló magyar színjátszásnak műsort, színházat, játéktípust kölcsönzött és közönséget teremtett és nevelt, így látszatra a két színjátszáshoz kötött nem is nagy különbség volt, a városban leginkább meg is érték egymás mellett. A valóságban azonban egészen más volt a helyzet! A magyar színjátszásnak a kezdet kezdetén volt társadalmi hivatása, gyökere és célja, mindez hiányzott a német társulatoknál. Ők német, osztrák, de elősorban is a bécsi színházak működésével szórakoztatták a jórészt társadalmilag és politikailag reakciós felfogású úri színház látogató közönséget. Ez az úri közönség távol állt és elidegenedett a hazai társadalomtól és a társadalmi haladástól, műveltsége is idegen volt, társadalmi helyzete és érdekei pedig a császári udvar politikájához fűzték. Így azt a reakciós réteget képviselte ez a közönség, amelynek az volt a feladata, hogy a monarchia, az uralkodó önkényét, a feudális berendezést védjék az

ország haladó erőivel szemben. Egy letűnt kor, még mindig gör-
csösen kapaszkodó politikai és társadalmi berendezés hívei
közé tartoztak, akik a polgári átalakulás és a leigázott
népek szabadság-mozgalma ellen küzdöttek. A csekély szá-
mú polgárság, még a német anyanyelvű sem, érezhette magát
otthon az ilyen színházban, mert őt társadalmi szerepe és
osztályérdeke máshova fűzte. Ők csak megtűrt vendégek vol-
tak, szórakoztak és boldogan tapeoltak az úri közönség szín-
házában. Az ilyen közönség szórakozási igényeit elégszítet-
te ki a német színjátszás a városban és így maradt tár-
sadalmi, politikai és eszmei misszió nélkül. A magyar szí-
nészetnek kezdettől fogva nemzeti tartalma, társadalmi sze-
repe, célja, helye és hivatottsága volt, s ez olyan előny,
*am*ivel a német színjátszás városunkban sohasem rendelke-
zett.

A német színművészet ebben a korban még virágzott, erő-
sebb, fejlettebb volt, mint a magyar. Éppen ezzel a tulajdon-
ságával váltotta ki a haladóbb gondolkozású közönség ol-
lomszenyvét, s erősítette a magyar nemzeti érzést.

A német színművészet stimulusa lett a magyar színművészet-
nek és olyan versenyt vívtak, amelyből a művészetnek csak
haszna lehetett. A kezdetleges magyar színművészet minden e-
rejével azon volt, hogy ebben a harcban le ne maradjon,
hogy senki ne mondhasa : nehát a német mégis különb, jobb !
Ezt a versenyt talán Gyulai Pál fogalmazta meg legtalálóbb-
an, aki gyakran hangoztatta, hogy csak addig játszottak jól
a Nemzeti Színházban, míg Budapeston volt német színház is,
mert már a magyar közönség sem engedte meg, hogy a németek

jobban játékosnak. Addig a magyar színjátszás nem volt űr-
let és mesterség, hanem hivatás és művészet.

A német színészetnek sok érdeme és haszna volt,
bár ezt sokan nem ismerik el, hanem betolakodott, nem kí-
vánatos jelenségnek tartják. Sokan a színészet történeté-
ben még az olyan nevesek is mint Bauer és Váli létezését
agyonhallgatta volna, de mivel ezt mindig nem lehetett, úgy
beszéltek róla mintahogy a családban szokás a család szé-
gyenéről !

A hazai német színészet nem befurakodott idegen
volt és nem bitorolta senki helyét, hanem az akkori társa-
dalom hozta létre és társadalmi szükségletet elégített
ki. Ez volt a kezdet és tudnunk kell, hogy kezdet nélkül
vég sem létezne !

V. A NÉMET SZÍNJÁTSZÁS A REFORMKOR ÉS A ROMANTIKA KORÁBAN

A német kultúrában gyökerező, idegen kultúrát közvetítő, hazai környezetben talajtalanná vált német színjátszás sem vonhatta ki magát a magyarországi társadalmi fejlődés hatása alól. További sorsát, fejlődését, alakulását elsősorban is ez a tényező befolyásolja és szabja meg. A főnemesség és az udvar politikai törekvései a fejlődésnek indult magyar színjátszással szemben a hazai német színjátszás érdekeit, támogatták, mert a XIX. század elején Bécs az európai reakció fészke, a Szentszövetség székhelye, a konzervatív erők gyűjtőpontja lett. I. Ferenc és mindenható kancellárja, Metternich, a Habsburg monarchia népeinek szabadságtörekvéseitől rettegve, a politikai elnyomás legszélsőségesebb rendszerét vezette be. A császár és kancellárja a szó szoros értelmében rendőrállammá változtatta át Ausztriát, s mivel nemcsak az államrend, hanem a szellemi élet legfőbb üreinek is tekintették magukat, rendőri ellenőrzés alá helyezték magát a gondolatot, az alkotó szellemet is.

Az önkényuralom e folytott légköre Magyarországon még fokozottabb mértékben éreztette hatását. Minden sajtó-, gondolat-, és politikai szabadságot elnyomott elsősorban a cenzurát irányító rendőrminisztérium révén. A katolikus magas klérus sürgetésére és helyeslésétől kísértve, kifirtani igyekezett a felvilágosodás és a haladás minden elemét. I. Ferenc rendszere politikai eszközökkel visz-

sza akarta állítani egy lélek- és szellemtörténeti állapotot, ami ekkor már visszahozhatatlanul a múlté volt. Még olyan írók művei is tiltott listájára került, mint Göthe, Lessing, Schiller stb. a Bánk bán előadását betiltották, mert Bánk nagysága meghomályosította a királyi házat, Kisfaludy Károlynak két drámáját nem lehetett kinyomtatni, mert fájdalmas érzéseket keltettek volna a hazafiakban, stb. A cenzura csak sokszorosán átrostált műveket és lapokat engedett nyomdába, a vázhatóság pedig elkobzott minden külföldön kiadott munkát. A német hírlapok közül is csak az Augsburger Allgemeine Zeitungnak szabad bejönnie a monarchia területére. A rendőrség felnyitotta a postai leveleket, és hálózatába szervezte a magánleveleket továbbító küldöncök csoportját is. A besúgók egész hada dolgozott és rajtuk keresztül a rendőrség és a kormány azonnal értesült minden megmozdulásról. Ezek a rendszabályok börtönné formálták a birodalmat.

A köznemesség ebben a korszakban az arisztokrácia rovására megerősödött, száma rendkívül megnövekedett s ez igen súlyosan érintette a jobbágyságot, mely továbbra is minden teher hordozója és minden vagyon alapja az országban. A jobbágyat kötéllel viszik katondának, fizeti a gyakori háborúk költségeit, a megye házi pénztárát, ami a hadi adónál is súlyosabb és verejtékes munkával eltartja a nemességet és az egyházat. A nemesi magyar nemzet nagy többsége még örömmel is fogadta Metternich szellemi terrorját, mert ez biztosította számára a nemesi kiváltságok sérthetlenségét. Csak akkor hűdült fel, ha valami rendelet a ki-

váltságokat, a szentek szentjét az adómentességet fenyegette. A Martinevics-féle Összeszkűvés éppen nekik volt a legfájóbb, jobban felhőrdültek rajta mint a kormány és háldasak voltak minden olyan intézkedésért, amely egy újabb "vesszedelemnek" elejét veszi.

A jobbágyság helyzete egyre súlyosodik, már a külföldi sajtó is foglalkozik a magyar jobbágyság nehéz helyzetével, csak éppen idehaza kelnek kevesen a jobbágyság pártjára. E kevesek között van Berzeviczy, az ő eszméiről Révai József Marxizmus és magyarország című könyvében a következőket állapítja meg: " Ő az első Magyarországon, aki felismeri, hogy nincs haladás a jobbágyság felszabadítása nélkül. De a jobbágyság felszabadításának legnagyobb ellensége az a nemesség, amely a Habsburgok ellen a "nemzeti ellenállást" vezeti. Ezért Berzeveczy a feudalizmus elleni harc kedvéért szembefordul a nemzeti követelésekkel és elfordul még a magyar nyelv jogaiért folytatott harctól is. De Berzeviczy Gergely, korának gazdasági dolgokban leghaladóbb magyar gondolkodója, nyilván tévedett, amikor azt hitte, hogy a Habsburgok a francia forradalom után még ugyanazok, mint akik voltak a francia forradalom előtt ... Legfőbbképpen abban tévedett, hogy azt hitte: a polgári haladást el lehet választani a nemzeti fejlődéstől, hogy a hazát és a haladást szembe lehet egymással állítani, hogy a gazdasági haladás lehetséges nemzeti öntudat fejlődése nélkül". - Ezzel szemben Berzeviczynek a magyar hazafiság ellen van egy igen kemény érve, amikor azt hangztatja: " akik magyar hazafiságról beszélnek,

azok mindig csak a magyar baza lakosainak egyharmadára, s csak a magyarokra gondolnak. S, Berzeviczy, nemcsak mindig ennek az egyharmadnak, hanem az egész Magyarországnak minden lakosának, minden népének a jólétét tartja szem előtt".

Ezt a kort a nyelvi mindenhatóság kordnak is nevezhetnénk, mert a magyar nyelv ügye és a magyar nemzeti öntudat kialakulása központi kérdés marad, vele együtt és egyidőben születik meg a felelet a nagytöbbségnek, az ország többi nem magyar népeinek nemzeti öntudatától. És a felelet Kasinczytól A tübingiai pályaműben éles hangot is kap: "Forderte das Vaterland von seinen Kindern slav. oder deutsch. Ursprungs, dass sie den Gebrauch der ihnen angeerbten nicht ungr. Sprache in ihren häuslichen Zirkeln ablegen sollen, dann würde es gegen sie stiefmütterlich handeln. Wenn aber der Slawe u. Deutsche selbst nach der Aufnahme in den Staatskörper der Ungarn noch immer für einen Slaven oder Deutschen gehalten werden u. die Ungarn in Ungarn überwinden wollte, dann ist das Verbrechen an ihrer Seite... Athen strafte mit Tod den Fremdling, der sich die Rechte der Majestät des Volks zueignete".

A magyar nyelv ügyében Kőlcsey is hadakozik a főnemességgel, s jól látja, hogy a nemesség a latin nyelv védelmével saját kiváltságait védik a főrendek saját hatalmukat bástyázzák körül a latin nyelvvel. "Nem kívánnak egyebet, mint a latin nyelvből oly szent nyelvet csinálni, mely őket a sokaságtól elkülönítse". Vagy talán a demokráciától félnek, ha az anyai nyelv felemeltetik. Patriotizmus és nacionalizmus tehát szorosan összefonódott a magyar ne-

nemesség reformkori nyelvért vívott harcaiban. E harccal párhuzamosan jelentkeznek kimondottan nacionalista törekvések is, amelyek elsősorban is a nemzetiségek által lakott vidéken éreztetik hatásukat. Megjelennek olyan törvények is, melyek kimondottan a magyarosítást szolgálták. Pl. elrendelték, hogy a nemzetiségi elemi iskolákban már a magyarul még nem értő kisgyerekek is ne anyanyelvükön, hanem magyarul tanulják az elemi ismereteket, hogy így kényszerítsék őket is, szüleiket is a magyar nyelvtanulásra. Más négy 1834-ben elbocsájtotta azokat a tanítókat, akik nem tudtak magyarul, külön jutalmakat tűztek ki azoknak a tanítóknak, akik élen jártak az erőszakos magyarosítás megvalósításában. Fervszerűen dolgoztak a nemzetiségek nyelvének, szokásainak, hagyományainak háttérbe szorításán, irtásán. Hol volt még akkor a népek és nemzetiségek egyenjogúsága és az egyenjogi nyelvhasználat, amelyet ma a marxizmus alapján épült szocialista hazában (M.o.-gon és Jugoszláviában is) a népek és nemzetiségek élveznek!

A magyar nemesség nacionalista felfogása képtelen volt elismerni a nemzetiségek alapvető jogait, anyanyelvük használatát a közéletben, hivatalokban és iskolákban, helyette a magyart akarják a nemzetiségekre is ráerőszakolni.

Ez az országos állapot Szabadkát sem kerülte el, a város nagyon is bonyolult társadalmi viszonyai rettenetes nehéz helyzetet teremtettek. A kormány a város jogait nem tisztelte, a tisztújításokat és a város ügyeinek intézését nem választott személyek, hanem királyi biztosok útján vége

gosték, pedig a város különösen a béke helyreállta után joggal várta, hogy az alkotmányos rend helyre álljon. Ezzel szemben a legkegyetlenebb önkényuralmat vezették be a városba. Elzárárs, cenzura, szellemi butítás, titkos kémkedés stb. nehezedett a városra. Mindenféle jogsérelem, erőszak, panasz, visszaélés a hatalommal stb. keserítették a város lakóinak életét. A város minden alkalmat megragadott, hogy a fennálló helyzet ellen tiltakozzék, de a panaszok orvoslására nem találtak.

Az ilyen állapotok hihetetlen siralmas műveltségi állapotokat szültek. A 40.000 főnyi lakosság meglehetősen jólét ellenére is a műveltség és a kultúra terén igen alacsony fokon áll. A feljegyzések szerint a nép a városban olyan korlátolt, hogy még a műveltség előnyeit belátni, a jót a rossztól megkülönböztetni sem képes. Az ifjúság is olyan szánandó állapotban van, hogy a városban nem lehetett olyan fiatalot találni, aki a jegyzőnek latin nyelvű másolásban segítségére lehetett volna. Erre a munkára is idegent kellett alkalmazni. Szégyen és gyalázat, állapítják meg továbbá a város ifjúságáról, hogy a katonaságnál is csak alig emelkedik valaki tiszti rangra, és hogy elődeink annyi áldozatával alapított gimnáziumba olyan botrányosan kevés tanuló jár, s így a város ifjúsága tespedő tudatlanságban nő fel. - Ha tehát a természet annyi jótéteményével megáldott várost nem akarják ipar és művelődés nélkül elcsúszni engedni, sürgősen és közakarat-tal kell a veszedelemnek elejét venni, állapítja meg Skultity Ferenc királyi biztos (1819-22). Az ő javaslatára a

városi tanács bizottságot szervez, melynek Markovics Mátó, Szekenderovics Simon, Mukics Simon, tanácsnokok, Szatipics Szaniszló népszóló és néhányan a polgárok közül voltak a tagjai. A bizottság jól felmérte a helyzetet, jól látta a feudális abszolútizmus következményeit a városban, de a valódi problémára, a következmények előidézőire, okaira, a feudális maradványokra nem mutatott rá, legvalószínűbb, hogy erre rá sem mutathatott.

A bizottság jelentésében az elhatalmasodott rendőri kihágásokat a következőkben látja: hiába-való esküdzés, káromkodás, becsületsértés, ünbíráskodás, részegeskedés, a több napig eszem-iszommal tartott és igen költséges lakodalmak, melyek sok esetben elszegényedést okoznak, az utcákon való gyorshajtas, lövöldözés, és egyéb műveletlen s dúrva rendzavarás és éjjeli kicsapongás ; továbbá munkakerülés, midőn henyélve a malmokban összejönnek a pipaszóval trágár beszédek és mesélgetések közt töltik az időt. A nép ruházatára és külső megjelenésére is kevés gondot fordít. Mondán, fésületlenül, szennyes, bűzös ruhában jelennek meg a városházán és a templomban is, s szomorú dolog, hogy a gazdák még szolgálkival együtt mulatnak a versenyeken isznak.

Mit tehetett a bizottság? Javasolta, hogy a bajok leküzdésére többek között szólítsák fel a papokat, akik a népet a szószékről is jobb erkölcsre és rendszeretetre tanítsák, a tanácsnak pedig javasolják, hogy a rendzavarókat szigorúan büntesse meg, a malmok alatt henyélőket, munkakerülőket pedig közmunkára kényszerítse. Azokat pedig,

akik nem röstelnek szolgálkával dorbézolni a polgárjog elvesztésével is lehet büntetni. Minden polgár fia okvlatlenül járjon elemi és gramatikális iskolába, és erre a tanács ügyeljen is, midőn valakinek polgárjogot ad, de ugyanúgy ellenőrizze azt is, kik nem járattják gyerekeiket iskolába. A bizottság ezenkívül elemi iskolák építését is sürgeti.

Tipikus tünetei ezek egy bomlásban levő társadalomnak, ahol a régi társadalmi törvények és erkölcsi normák már nem hatásosak, az újak pedig még nem alakultak ki. Nagy feladat előtt állt ez a társadalom, a feudális maradványokat kellett leküszdeni és eltüntetni, hogy szabad legyen az út a haladás előtt.

Ilyen helyzet várt a városban a színháztársárra is, mely ebben a korban még virágkorát éli. Metternich és hívei mindent megtiltottak, tilos volt az alattvalói észnek a gondolkodás és a politizálás. A Biedermeier élettartalma a családi boldogság és a művészet volt. A színházban élte ki magát, mert magánélete eseménytelen csendes volt. A színház nyújtotta neki a pátoszt, a szenvedélyeket, a kíváncsiságot, még " az újítás átkos szellemét" is, amelyre annyira vágyott. Ezért nevezik a színházat Metternich parlamentjének. A színházra hárult az a feladat, hogy a szellemi és a politikai életben pótolja mindazt, amit a feudalizmus abszolutizmus megvont tőle, így érthető, hogy az újságban is a színházi rovat a legolvasottabb.

Am most már a városban nem lehet csak egyszerűen színházról és színháztársárról beszélni, mert a német

mellett van már nagyon is számottevő magyar színház és a színjátszás is, s a kettő között a különbségek mindinkább kiélesednek. A magyar színészet há és elválaszthatatlan kísérője az anyanyelv használatáért vívott harcnak, a kialakuló nemzeti irodalomnak és a haladás^t szolgálya. A német színészet egészen más jellegű. A német kultúrában gyökerezik, csak közvetít és hazai társadalmi gyökértelensége folytán a feudális reakció szórakoztatója lesz. E körökön kívül más nem is támogatja, míg a magyar nyelvű színjátszást a felvilágosodás és a társadalmi haladás minden híve támogatja. Német nyelvű röpiratok, latin nyelvű újságok, magyar szépírók mellett még a helytartótanácsra is számíthatott, a városi tanácsban pedig az 1830-as évektől kezdve a magyar színjátszás valóban fontos városi ügyé válik, és 1834-ben, amikor Kilényi Dávid színtársulata a városban újra magyar darabokat játszik, a városi tanács az egyik ülésen határozatot hoz, hogy a magyar színészeket támogatásban részesíti. A maga részéről a társulatnak ingyen biztosítja a termet, világítást és fűtést, ezenkívül arról is határoz, hogy a színészek anyagi támogatására pénzgyűjtést szervez. A gyűjtés meg is történik, 35 forint, 16 krajcárt gyűjtenek össze, ezt az összeget Kilényi igazgató nyugta ellenében át is veszi a városi tanácstól. Egyébként ez ugyan - az a Kilényi, aki 1818-ban társulatával megindította a magyar nyelvű világi színjátszást a városban.

Ilyen és hasonló támogatásban a német színészet nem részesült s ez is döntő szerepet játszik további sorában, alakulásában.

A városban megfordult német színtársulatok

Az 1830-as évekig a német színjátszás a városban még a virágkorát éri. Minden évben újabb színtársulatok látogatnak ide és szerepelnek sikerrel. Az elsők között Ignatio Kuhr társulata volt, mely 1821-ben szerepelt Szabadkán. A társulat valószínűleg vígjátékokat játszott, mert a városi tanács által kiadott engedélyben a társulatot vígjáték-társulatnak (Comicorum Lusuum Directori) nevezik. Az igazgató a helytartótanács játékengedélyével rendelkezik és ezt csatolta is a magisztrátushoz beadott kérvényhez. (5. melléklet)

1822-ben Marie Kreutzmayer társulata játszott itt, a várostól átutazási engedélyt is kért (melléklet 3.), természetesen ezt is megkapta. Más feljegyzésünk erről a vendégszereplésről nincs, de feltételezzük, hogy a társulat meg volt elégedve a várossal, a közönséggel és természetesen a bevétellel is, mert két év múlva, 1824-ben újra a városban találjuk. Ez alkalommal az igazgató a szabadkai kórház javára bési valutában 30 forintot a kórház pénztárába befizetett. Sajnos a nyugta azt már nem árulja el, hogy a befizetés milyen célból történt (24.A.6.-pol.1824). Gyógyították-e a kórházban a társulatnak valamelyik tagját, esetleg magát az igazgatót, vagy a városi tanács így talált módot arra, hogy a kórházat anyagi támogatásban részesítse, és ezért rendelte el a fenti összeg befizetését. Ezt annál is inkább feltételezhetjük, mert hasonló gyakorlattal később Szabadkán is, de más városok színjátszásá

x.)

ban is találkozunk. Egyébként Marie Kreutzmayer igazgató-
nak Magyar Kir. Helytartótanács engedélyezte a színielőadások
tartását.

1824-ben újra olyan színigazgató társulata keresi
fel a várost, akinek a társulata már korábban is játszott
itt. Ez alkalommal Antonio Hein társulata jön a városba.
Ennek az igazgatónak a társulata 1813-ban is játszott Sza-
badkán. Az eltelt idő folyamán úgy látszik az igazgató több
elismerésben részesülhetett, mert most már magát Theaterun-
ternehmernek nevezi. Hogy az engedélyt a játszásra megkap-
ja a korábbi összeköttetésekre hivatkozik. A bőbeszédű i-
gazgató magáról dicsekvésként még azt is elárulja, hogy ko-
rábbi itt tartózkodása óta nem vezetett társulatot, de mi-
vel őt a szirmiumi méltóságos tábornoki parancsnokok arra,
kérték, hogy vegye át a pétervárad színtársulat igazgatá-
sát, ő a kérésnek eleget is tett és reméli, hogy a város ré-
széről is élvezni fogja a korábban nyújtott támogatást. Kér-
vényéhez csatolja azt az erkölcsi bizonylatot is, melyet
az eszéki katonai parancsnokság adott neki. (6. melléklet)
Hein a helytartótanáctól három hónapig érvényes játék-
engedélyt kapott, melyet a kérvényhez mellékel (7. mel-)

x.) Fekete: "...az ajánkozó kötelezi magát, a polgári kór-
ház javára egy-két, a hatóság által kiválasztott darab el-
játszására s a szokott díjat 2 frtot előadásenként befizet-
ni." (Temesvár, 1787)

Milleker: "Egy 1805-ből származó szerződés is kötelezi az
igazgatót, hogy egy előadás bevételeit a kórház és a szegé-
nyek megsegítésére köteles befizetni".

léklet), de a helytartótanácsnak ez sem elegendő, úgy hogy a város Hein kérvényét azzal kéréssel továbbítja a helytartótanács^{hoz}, hogy Anton Hein társulatának a városban a vendégzereplést engedélyezze. Anton Hein értett színházhoz, tudjuk róla, hogy egy dalbetétet, die Uhr und die Schauspielkunst, szerzett, ezenkívül költeményeket és anekdótákat is írt. 1840. január 1-től-március 24-én Lugoson játszott a társulata.

1826-ban a tavaszi szezonban Baptist Metzger péterváradⁱ színigazgató társulata játszott a városban. Az igazgató a kérvényében jó műsort ígér és pedig a legjobb operákat és más darabokat, hősi- operákat és darabokat, ha a magisztrátus a szerződés megkötésére érdekesíti. A műsorában szereplő darabokhoz fényes ruhatárral és díszletekkel is rendelkezik és még van győződve róla, hogy az előadások elnyerik a nagyérdemű szabadkai közönség tetszését. A kérvényre sürgeti a magisztrátus válaszát, mert a kérvényét 1826. február 27-én adta be, a Péterváradról való elutazását pedig március 12-re tervezte. Időközben természetesen megszeretné a választ is kapni. Ő a választ meg is kapta, de a műsoráról részletesebbet nem kaptunk, úgy látszik a szabadkaiaknak ebben az időben elég volt a szóbeli ígéret is. Tehát a műsorban nem, de egyébként az igazgató másban jobban részletez, így társulatáról azt is elmondja, hogy előző évben, 1825-ben Vinkovcán szerepelt.

Péterváradról ebben az évben hozzánk jött játszani, kérvényéhez 1825. március 23-án Eszéken kiadott igazolványt, 1825. június 21-én Vinkovcán kiadott bizonylatot és

a szerződést csatolja.

Ebben az évben (1826) Péterváradról újabb Kérvény is érkezik, Karschin színigazgató az őszi szezonban, szeptemberben és októberben játszik társulatával a városban. Hogy milyen célból, nem tudjuk, de kérvényében még azzal is eldicsekszik, hogy néhány dragonyos tiszt biztatására és kérésére fordul a városhoz a vendégszereplés ügyében. Tekintettel, hogy társulata több magasabb hatósági elismerésben részesült, olyan feltételhez köti a vendégszereplést, hogy amíg társulatával a városban játszik, addig a város más társulatnak nem engedélyezheti a fellépést. Ugyanakkor reméli azt is, hogy a városi tanács inkább az ő hírneves társulatával köt szerződést, mint valamilyen ismeretlen kóborló társulattal. A szerződésbe foglalt feltétel, arra enged következtetnünk, hogy az igazgató fél a konkurenciától, s ez a konkurencia az előre látó igazgatót valószínűleg nem a német társulatok részéről, hanem inkább a " kóborló " magyar társulatok részéről fenyegeti, bár ezt a kérvényben nyíltan nem árulja el. A szerződés megkötése esetén Karschin arra is kötelezi magát, hogy társulatával évente kétszer, tavasszal áprilisban és májusban, ősszel pedig szeptemberben és októberben vendégszerepel a városban. Az ajánlatot a város úgy látszik nagyon is kockázatosnak találta, mert nem fogadta el, csupán csak két hónapos vendégszereplést engedélyezett Karschin társulatának. E nagy terv és ajánlat ellenére sem tesz Karschin említést sem a műsorról, sem a társulat színészeiről, nem is csoda, hogy a város óvatos vált vele szemben.

1826-ban nem más fordul kérelemmel a magisztrátushoz, hogy társulata számára játékengedélyt adjon, mint Franz Stöger, Best és Buda kamaraszínházának az igazgatója. A német színjátszás válságos helyzete, a magyar, részben a német konkurencia, még őt is vidékre kényszerítette. Vidéki körútja folyamán Zomborban játszott társulata és innen küldi el az igazgató a szabadkai magisztrátushoz a kérvényét, hogy a vendégszereplést a város engedélyezze. Kérvényében még azt is feltünteti, hogy zombori tartózkodása idején Anton Burger zombori lakosnál lakik, s a választ a kérvényre is oda kéri. Az igazgató ragaszkodik a szabadkai fellépéshez, mert a kérvényében olyasmit is szükségesnek tart elmondani, hogy Pesten és Budán társulatával 30 éve tart német nyelvű előadásokat nagy sikerrel. Állítását megérkezése után igazolni is fogja. Ő a legjobb műsort igéri, egyben ő az első német színigazgató, aki az ígéretnek mellett fel is tünteti a tervbe vett műsort. Állítja, hogy társulata műsora a legújabb színi- és opera- előadásokból áll, és pedig: Der lustige Fritz, Die Fee aus Frankreich, die Falsche Katalini, die blaue Katze, Aline, der Ehetuefel aus Reisen, das Gespenst aus der Bastey. Hosszú pályafutása alatt Stöger valóban különböző társulatokkal szolgált a német színjátszás ügyét. A századfordulón a Dunántúlon játszik, majd felkerül Pestre és az 1820-as években a régi Kasperl bábjátékkal mulattatja a nagyrészt fiakeresekből és lámpagyűjtőgatókból álló közönséget. Jó üzleti érzékét dicséri az a tény is, hogy ügyesen felméri a közönség igényeit és ízlését és hozzá igazodik a műsorral. Ő tudja, hogy a közönség

melyik rétege mit vár a színházról és ennek megfelelően állítja össze a műsort, no természetesen abban a keretben, amelyet a cenzura is engedélyez. Ő részben mást játszik Pesten, illetve Budán és mást játszik Szabadkán, ahogy a közönség igénye megkívánja. A szabadkai műsort már ismerjük a pesti illetve budai műsora a társulatnak a következő volt: Bäuerle: Die Falsche Catalini, Meisl: Das Gespenst aus der Bastay, Der lustige Fritz, Bécsközvetítésével megjelenik a műsorában a párizsi szenzációs dráma: Die Waise und der Mörder, Die Waise aus Genf, Der Stumme in der Sierra Morena. Műsorában szerepelt a Sieg der Treu darab is, mely témáját a magyar történelemből vette, nagy sikerrel is futott, de valószínű a cenzura beavatkozására lekerült a műsorról. Továbbá műsoron voltak Lokalpossen: Der Postillon von Lonjumeau, Postillon von Stadt Enzersdorf, Der Liebestrank-Dulcamore, Die blaue Katze.

1828-ban Karl Slavik társulata játszik Szabadkán, ez az aradi igazgató társulatával előtte Szegeden és Baján játszott és Eszékre igyekezett, de útját Szabadkán megszakította. Sajnos, a társulat itteni vendégszerepléséről más adattal nem rendelkezünk.

Mint már mondtuk is, a városban a német színjátszás mellett számottevő magyar színjátszás is volt, mely mindinkább erősödött és olyan lekesedés vette körül, hogy sikert siker után halmozott, amit a következő feljegyzés is bizonyít: "...Miután annyi buzgalommal a szabadkai Nemzeti Magyar Játékszín minden hozzá tartozandó eszközeivel felépítetett és tökéletesen elkészült, 1826. évi Kisasszony hava 24-én az itt egybegyűlt Hazafiak kész örömeire ki is nyitattott. Ekkor Horváth József igazgatása alatt álló

színtársulat vendégszerepelt, mely Zomborból rándult át Szabadkára, ez a vendégszereplés két szempontból érdemel figyelmet: 1. Mert e társulat az első nagy jelentőségű magyar színtársulat Szabadkán, 2. Ez az első társulat, melynek műsorát ismerjük: 1. IV. Béla, 2. Benjámín Lengyelországban, 3. Kronsteini viadal, 4. Favorita, 5. Aurelius Commodus-Az elégett ház, 6. Burgundiai gróf, 7. A testvérek ellenkezése."

A színészek így emlékeznek meg e szabadkai vendégszereplésükről: "Maria Theresiapól városa háládatos emlékezetet érdemel, mert ott teljes mértékben díszeskedik a honi Nyelv szeretése, mely szép látomány! Számos tölön gással sietni látni Hazánk kedves Leányait a Magyar színművészeti mulatságra és kedvtőlve résztvevő érzettel abban gyönyörködni. Örökre fennmarad ez a Társaság háládatos szívében és vágyódó örömmel várja azon időt, midőn újra megtatványaival kedveskedhetik".

A német Stöger-társulat mellett tehát a magyar társulat is előre ismertette műsorát, ~~de~~ nyilván nem a véletlen műve, hanem erre a városban szereplő társulatokat a magisztrátus az engedély kiadása alkalmával kötelezte is.

VI. A NÉMET SZÍNESZET MEGSZUNÉSE

Ezen a vidéken az 1830-40-es években a német lakossá-
gú városokban a német színjátszás még a virágkorát éli.^{x.)} Egés-
zen más a helyzet Szabadkán, ahol német nemzetiségűek csak
kevesen voltak. Ha a ránk maradt dokumentumokban teljesen meg-
bízhatunk, akkor a német színjátszás a városban Karl Slavik
társulatának a vendégszereplésével (1828) ért véget. Igaz a
magisztrátus iktatójában minden évben találunk valamilyen
olyan átíratot, jelentést, amely a színjátszással foglalkozik,
de ezek már nem a német, hanem a magyar színjátszásra vonat-
koznak. A városi tanács jegyzőkönyvei is arról tanúskodnak,
hogy a magisztrátus is élénken foglalkozik a magyar színját-
zás ügyével, így ez a színeszet most már nemcsak városi, tár-
sadalmi, hanem hatósági ügy is.

Az országos helyzet visszhangjai ezek, melyek Szabad-
kát sem kerülik el. Pesten a Magyar Tudományos Akadémia mel-
lett 1832-ben megnyílt a természettudományi szakosztály is.
Bajza igazgatása alatt pedig 1838-ban megnyílt a Nemzeti Színház.
Országszerte megindult a polgárság elmagyarosítása is,
ami erős érdekellentéteket okozott a nemzetté váló magyar és
nem magyar népek vezető osztályai között. A magyar polgári mo-
zgalom Ausztriával szemben haladó jellegű volt, a magyar ma-
gyar polgárság jogos küzdelmet vívott, de ebben a harcban ha-
zafisága nacionalizmusba csap át, ami abban nyilvánul meg, hogy

x.) Milleker : "Im 3. und 4. Jahrzehnt erlebte das deutsche
Theater in Temesvar seine Blütezeit!".

hatalmi törekvésekben a más ajkú népek felett is érvényt kívántak szerezni. A születő magyar kapitalizmus képviselőiben a patriotizmus a nem magyar népek feletti uralom igényével keveredett. Ez nem csak magyar sajátosság, hanem a burzsoá fejlődés törvényszerűsége minden több nemzetiségű államban. Ettől a kísértéstől a magyar polgári harc sem tudott mentesülni.

A magyar nyelv az antifeudális harc eszköze volt az egyik oldalon, a nemzetiségek ellenében, a másik oldalon azok fékezője volt. A latin az uralkodó osztály és a nép között emelt válaszfalat, a magyar viszont a magyar polgárosodó nemességet az országlakosok többségétől különítette el, ezt az ellentmondást a nem magyarok nyelvi jogainak bővítése helyett a más ajkúak megmagyarosításával igyekeztek áthidalni. A magyarosítást ebben a korban a társadalom haladóbb erői is szorgalmazták, kapitalizmust és polgári szabadságot akartak ők a nemzetiségeknek is adni, de magyar vezetés alatt. A más ajkú népek nemzeti törekvései elől elzárkóztak, a közéletben a magyar nyelv egyeduralma megfosztotta a magyarul nem tudó más nemzetiséghez tartozó fiatal nemcsak a saját anyanyelve, kultúrája fejlesztésétől, hanem a közéletben való tevékenykedéstől is.

A német nacionalizmus más utakon járt, ők a nacionalizmust egészen másképpen értelmezték, mint a magyarok. A német nacionalisták a Habsburg Összbírodalom polgárainak tekintették magukat és a kormány támogatásával az összbírodalmi nacionalizmusra lelkesítettek.

A 40-es évektől már a magyar - nem magyar ellentétek egyre jobban kiéleződtek, de a szabadkai feljegyzések csak

burkoltan sejtetik meg őket : " Az 1830-as években némelyek kezdének a városban uralkodó meghasonlás ellen panaszkodni, és legalább néhány táncmulatságban akarták az úri osztályt egyesíteni".

A másik véglet az, amikor a város lakosságát csak magyarnak tekintik, egyszerűen elhallgatják, hogy a városban más anyanyelvű lakosság is van ? " Az 1830-as években a nemzet hosszú álmából felébredvén komoly tanulmányozásra adta magát és anyagi meg társadalmi úton előbbre haladni iparkodott. Az országos reformpárt eszméitől lelkesítve a pezsgővérd intelligencia itt is olvasgatás, tanulmányozás és eszmecsere által iparkodott politikai érettséget, nagyobb műveltséget és finomabb ízlést szerezni. ; s e célra alakultak most városunkban is az első társaskörök, kaszinók úgy mint : a nemzeti és a polgári kaszinó, az ifjúságnak Önképzőkör-féle baráti köre. Ezen társulatok minden értékesíthető erőt magukba felvettek és a társadalmi életnek magasabb lendületet adtak.

1845-ben a szokott mulatságok és színelőadások számára a városi tanács már állandó és díszesebb helyiségről kezdett gondolkozni. 1848 kezdetén a leendő nagy vendéglő és színház építéséhez készülődtek : a vendéglő 1853-ban el is készült, a színház pedig 1857-ben " .

A német színészet helyzete a magyar színészet erősödésével városunkban teljesen megváltozott. Ez a változás lényegében nem színjátékokra vonatkozik, hanem elsősorban is a közönségre. A német társulatok közönsége a városban korábban sem állt csak németekből, belőlük volt a legkevesebb, hanem inkább más nemzetiségiekből, de ez a közönség is megtalálta szórakozását és érdeklődését a német színjátszásban mindaddig, míg a nemzeti érzés szunnyadozott. Ahogyan erősödött a nemzeti

érzés, úgy távolodott a közönség a német színjátszástól, amikor ez a távolság nagy lesz, akkor üressé válik a nézőtér, az üres nézőtér nem színház, hanem csak lélek nélküli épület. A német színészet lényegében nem vált rosszabbá mint volt, de a közönség mégis elpartolt tőle, mert a magyar színjátszásban azt is megkapta, amit a német nem nyújthatott neki : a magyar nemzeti nyelvet, kultúrát és érzést. A magyar színészet fel tudta mérni, hogy az előre haladásnak olyannak kell lennie, hogy magával ragadja a közönséget, s vele együtt haladjon előre. A színháznak előbbre kell járni a közönség általános ízlésénél, de nem túlságosan, mert akkor elszakad a közönségtől. Elmaradnia pedig főképpen nem szabad! Ezt tette a német színjátszás Szabadkán, lemaradt a közönségtől és az 1830-40-es években egyszerűen nem maradt hely a számára. Először is ezzel magyarázzuk a német színészet megszűnését. Nem feltételezzük, hogy esetleg ilyen irányú hatósági intézkedés is történt és a magyar színészet érdekeinek megvédése érdekében esetleg a magisztrátus nem engedélyezte a német színjátszások előadásait a városban. Ilyesmire nem igen volt szükség a megváltozott társadalmi viszonyok között.

A temesvári színészet történetében az is megtörtént, hogy hatósági intézkedéssel szüntették meg a német színjátszást : "Am 18. Okt. 1896 gab der ungarische Innenminister einen Erlass heraus wonach deutschen Schauspielergesellschaften in Ungarn keine Spielerlaubnis mehr erteilt werde!". De hát ez már, ha így is történt, 50 évvel később volt, és ez alatt az 50 év alatt a magyar társadalom alaposan megváltozott. ^{x.)}

Valószínű Milleker egy kicsit elfogultságból, vagy tá-

Milleker : Das deutsche Schauspiel im Banat

jékonatlanságból állítja az előbbieket, mert ugyanazt az esetet Fekete egy másik forrásban másképpen írja le : " 1898 november 20-án, Felbicz Károly polgármester értekezletre hívta össze a város törvényhatósági bizottság tagjait, a vármegyey alispánját, a Színügygyámolító Egylet, a Nyelvtérjesztő x Egyesület képviselőit.

Ezen az értekezleten egyhangúlag abban állapodtak meg, hogy eszentül a temesvári színházban csak magyar nyelven szabad játszani. Ine - néhány szóban nemyi eréllyel fejeződött ki a német kultúra hatási alatt álló Temesváron a magyar nyelv, a magyar kultúra hódító hatalma".

Az igazgatók sem könnyen nyugodtak bele a közönség elvesztésébe és igyekeztek visszahódítani. Az ügyesebb igazgatók jobb műsorral, jobb színészekkel szerették volna ezt elérni, de kísérletük nem igen járt sikerrel. Egy ilyen jellegzetes eset 1832-ben Temesváron történt : Charakteristisch für die die damaligen Verhältnisse ist folgendes kleines Geschehnis. Als 1832 die Kaschauer ungarische Gesellschaft in Temesvar gastierte, besuchte der Temeser Zentral-Oberstuhlrichter die berühmte ungarische Schauspielerin Frau Déry und trachtete diese zu bereden zu der deutschen Gesellschaft zu übergehen, wo sie gewiss eine bessere Bezahlung bekommen würden.^{x.)} Az ilyen kísérletek sem jártak sikerrel, de még kevesebb sikert értek el az olyan igazgatók, akik a német nacionalizmus eszméitől áthatva a Habsburg Öszsbiredalom németiségére hivatkoztak és Magyarországot még mindig Ausztria egyik tartományának tekintették. Ezekkel az igazgatókkal megállt az idő, ők nem tudtak lépést tartani a társadalmi fejlődéssel és

figyelman kívül hagyták azt a tényt, hogy habár színtársulat német volt, de nem Ausztriában, hanem Magyarországon játszottak, ahol már kibontakozott a nemzeti érzés, nyelv és kultúra.

A Magyarországon élő németiség öntudatának is haladnia kellett a magyar társadalommal, melyben élt és amely számára a további egzisztenciát biztosította. A császár Ausztriához, a Habsburg birodalom öszsnémetiség nacionalizmusához való ragaszkodás szentbeállította a magyar társadalommal és elszigetelte attól a harctól, mely a polgári átalakulást folyt. A hazai németiség Ausztriához való ragaszkodásának mély gyökerei voltak a múltban és alaposan a feudalizmus gyökereiben és a hozzájuk való ragaszkodás a német polgárt saját osztályérdekeivel is szembeállították. A polgári fejlődést a másik oldal képviselte, így a Magyarországon élő németek öntudatának, ha lassan is, de párosodnia kellett az új hazával. Ez a kezdete annak a társadalmi folyamatnak, melyet a költő majd egy évszázáddal később így énekelt meg:

" Die Stüdchen blühend hingestreut,
Wie Blumen auf dem Feuerkleid,
Sie bergen Menschen treu und gut,
Der alten Sachsen alten Blut,
Das für sein neues Vaterland
Blickt mit Gut und Herz und Hand,
Das deutschen Fleiss
Mit Ungarsinn zu paaren weiss" .

I.)

x.) Fest : An die Zips

VII. Egy ELKÉSETT SIKERTELEN

KISÉRLET

Az 1830-as évektől Németországban is tüntetések és sztrájkok robbantak ki, erősödött a politikai ellenállás, egyre elodáztatatlanabbá vált a társadalmi változás. Az általános politikai erjedés idején Marx és Engels már a munkássztály ideológiai fegyverét, a tudományos szociológiát kovácsolta. A sikertelen 48-as forradalmakat 49-ben ismét reakció követte. Málunk tombolt a Bach-korszak és a nemzeti elnyomás évei nehéz helyzetet és csődbe jutást hoztak a szabadkai színháznak, mely ebben az időben csak magyar nyelvű volt.

Az előállt helyzet rendezésére a Színházi Bizottság 1855. március 21-én 533 szám alatt megbízást kapott a városi tanácstól, hogy a sajtóban a megüresedett színházra pályázatot hirdessen meg. A pályázat a Temesvarer Zeitung-ban, a budapesti Hitvilágban és a Pesti Naplóban jelent meg. A meghirdetett pályázatra négy színházgató pályázati kérelme érkezett be és pedig Leopold Lederer német, Göcs Ede, Latabár Endre és Havi Mihály magyar színházgatóké. Számunkra a Lederer kérvénye jelent különösebb érdekességet, mert ez a vállalkozó szellemű német színházgató 26 éves szünetelés után, alaposan megváltozott társadalmi körülmények között akarta a városban felújítani a német színházi életet. Kérvényében^{x.)} a téli szezonra kötelezőé el magát és arra vállalkozik, hogy társulatával német és magyar színjátszásokat és német operákat játszana, amennyiben a városi tanács vele a szerződést megkötí.

Lederer alkalmazkodott a helyzethez, két nyelven játszó társulattal rendelkezett és kérvényében arra is hivatkozik, hogy így kitűdja elégíteni a mélyen tisztelt publikum nyelvi igényeit. Véleménye szerint társulatának ez a tulajdonsága olyan előnyt jelent, melyben az egy (magyar) nyelven játszó társulatok nem vehetik fel vele a versenyt.

Vitathatatlan, hogy Lederer társulatának ez a tulajdonsága a német, esetleg a német magyar vegyes lakosságú városokban a magyar társulatokkal szemben nagy előnyt jelentett, sőt 10-20 évvel korábban Szabadkán is előnyt jelentett volna, de 1855-ben már nem ez volt a helyzet. Tudjuk, hogy erre az időre a város színjátszásában a német színjátszás számára egy szerűen nem maradt hely, mert elpártolt tőle a közönség. Az 1848-as forradalom bukása pedig végzetes csapást mért rá, mert az elnyomatás éveiben a közhangulat olyan volt, hogy a közönség ellenszenvvel fogadott és visszautasított mindent, ami német, vagy a német szellemmel volt összefüggésben. Ez a hangulat 1867-ig nem is változott meg.

Az igazgató kérvényében is igyekszik a városi tanács bizalmába férkőzni és magyarországi patriotizmusára hivatkozva azt állítja, hogy a két nyelven való játékkal nem a társulat és a saját egzisztenciáját, hanem elsősorban is politikai célokat szolgál. Ő, mint e táj szülötte nemcsak a német, hanem a magyar színjátszás ügyét is sajátjának tekinti, bizik benne, hogy elnyeri a művészetet kedvelő közönség rokonszenvét is. Nagy igyekezetében az igazgató "elfelejtette" pályázati kérelméhez társulata műsorát és a színészek névsorát hozzacsatolni. Ezt a másik három pályázó minden felszólí-

tás nélkül megtette, de Léderer amikor tőle a városi tanács
X.)
ezt kérte, visszavonta pályázai kérelmét.

Léderer itt járt a városban, valószínű jól felmérte a helyzetet és valószínűleg úgy ítélte meg, hogy társulatával nem sok sikerre számíthat a városban. Az is lehet, hogy időközben jobb ajánlatot kapott, meg is sértődhetett azon, hogy a városi tanács pontos másort és a színészek névsorát kövölte tőle. A Színházi Bizottság jegyzőkönyve csak ennyit örökölt meg róla a számunkra: " Léderer a jövő téliszakra ígér nemcsak német dráma, vígjáték- és népszínmű, hanem ugyan ilyen magyar társaságot, és ezenfelül még német operát is hozni, kijelentvén, hogy a magyar művészetet is ugyan olly buzgalommal fogná felkarolni, milyennel a németet. - E pályázó azonban időközben kérelmétől elállott".

Léderer terve nem sikerült, távozásának az okát sem tudjuk pontosan, de legvalószínűbb, hogy a már ismert okok kényszerítették őt is távozásra a városból. A magyar színészet erősödésével a német színészet betöltötte hivatását a város színjátszásában és megszűnt, Léderer akkor akarta újra életre keltetni, amikor a szabadságharc leverése végzetes csapást mért rá és a város közönsége idegenkedett mindentől, ami német volt.

VIII. A SZÍNHÁZ A RENDELETEK ÉS A TÖRVÉNYEK

TÜKRÉBEN

A színházak életében továbbra is jelentős szerepet játszottak a törvények és a hatósági intézkedések. A színelőadások ^{elő}zőleges cenzurájának eltörlésére egész 1948-ig kellett várni. A színház csak hatósági engedéllyel működhetett, a színiigazgató a belügyminisztériumtól nyert jogosítványt, de az előadások tartásához még külön közigazgatási hatósági engedély is szükséges volt. Aki ezeket az intézkedéseket megszegte szigorú büntetésben részesült. Külön figyelmet érdemelnek a színészek és az igazgató viszonyára vonatkozó előírások, melyek továbbra is kiszolgáltatták a színészt az igazgatónak. Igaz a színésznek van olyan joga, hogy szerepkörében kellően foglalkoztassák - e jog megsértése felmondási ok, de van olyan rendelkezés is, hogy felmondási ok lehet hang elvesztés, betegség, baleset, amely a színészt bizonyos szerepek játszásában gátolja. Olyan előírások ezek, amelyek az igazgatónak kedveznek, nincs olyan közzelfogható törvény, amely a színész érdekeit az önkényeskedő igazgatóval szemben megvédené. Igaz létezett Színházi Bíróság is, de ezekről elfogultságuk miatt országszerte elmarasztaló vélemény alakult ki.

A szabadságharc bukása után a hatóság különös éberséggel őrködi a színjátszás felett. Számunkra ezek a német nyelvű hatósági törvények és intézkedések azért érdekesek, mert a Bach-korszak urainak a félelmet és a színjátszás akkori helyzetét tükrözik. Évente több olyan rendelet is megjelent, amelyek a színjátszás szabályozását, ellenőrzését és korlátozását szolgálják. A Történelmi Levéltár gazdag ilyen anyaggal rendelke-

zik, de közülük csak a legjelentősebbeket említjük meg. 1850-ben olyan felszólítás érkezik ^{le} a vármegyétől a városi tanacshoz, hogy a városban bemutatott színdarabok jegyzékét tekintet nélkül arra, hogy állandó vagy vándortársulatok mutatják be a főispáni hivatalhoz kell továbbítani. ^{x.)}

A nagyobb nyomaték kedvéért 1851-ben maga öfelsége intézkedik és elrendeli, hogy ^aht. engedélye nélkül egyetlen helységben sem szabad előadásokat tartani. Az ilyen engedély kérelme mellé csatolni kell ^a az összes tagjának és személyzetének a névsorát, bizonylatát, valamint a bizonylatot az igazgató megbízhatóságáról és a jó előadásokról. Egy engedély csak egy településre vonatkozik, minden új helységben való szerepléshez újabb engedély szükséges. Azok számára, akik ezt az rendelkezést megszegik szigorú büntetést helyeznek kilátásba, a hatóságot pedig különös ébersegre intik. ^{xx.)} Hasonló tartalmú átirat érkezik a katonai parancsnokságtól is. Ők is figyelmeztetik a polgármestert, hogy a vándortársulatok nem mindig az előírásoknak megfelelő darabokat játszanak és evvel az amúgy sem kedvező közhangulatot még inkább megrontják, sőt az előadások alkalmával még demonstrációk ^{is} előidézhetnek. Az ilyen jellegű előadásokat azonnal le kell állítani és szigorúan ügyelni kell arra is, hogy a színészek hasonló jellegű improvizációkat a színpadon ne rögtönözzenek. Ezek az észrevételek a magyar színtársulatokra vonatkoznak, mert a katonai parancsnokság arra hivatkozik, hogy a nyelvismeret hiányában képtelenek ezt a felelősség teljes feladatát ellátni, ezért az ellenőrzéssel a polgármesteri hivatalt bizzák meg. ^{xxx.)}

x.) 14. melléklet ; xx.) 15. melléklet ; xxx.) 16. melléklet.

Az intézkedéssel nem késik a polgármesteri hivatal sem
és időben továbbítja a városi főkapitányságnak.
x.)

A monarchia területén több német színház betársult a württembergi Udvari Színház kezdeményezésére megalapított német Színjátszó Egyesületbe, az említett intézmény ehhez az akcióhoz megszerezte a monarchia kormányának a hozzájárulását, így a kormány azért pontosan tudni akarta, mi történik a monarchiában és tudta nélkül nem engedélyezte a betársulást. Mivel ez így is megtörtént, ezért felszólítják a polgármesteri hivatalt, hogy a fentiekkel ismertesse meg a város területén működő színtársulatokat, és küldjön jelentést arról, hogy a város területén működő színtársulat elvégezte a betársulást, vagy sem?
xx.)

Ezzel kapcsolatban a polgármesteri hivatal jelenti, hogy a város területén a jelen pillanatban nem tartózkodik színtársulat.

Úgy látszik a monarchia urait a németországból érkező hírek is igen nyugtalanítják, így elkobozzák a türingiai Adolf Stitung Volksbote - jának 1,2,3,4,5. számát. Hogy az elkobzás milyen okból történt, azt már sajnos nem tudjuk meg az útiratból.

A kifogástalan ellenőrzés érdekében a városi tanácsnak még az engedélyezett színdarabok és operák jegyzékét is megküldik Temesvárról. Az első jegyzék 139 német és 18 magyar darabot tartalmaz. A második jegyzék 75 német darabot és operát tartalmaz.
XXXX.)

1855-ben a helytartótanács intézkedik és elrendeli, hogy semmiféle színi- vagy missikus társulat az engedélye nélkül nem léphet fel, az engedély kiadására is csak a helytartótanács illetékes. Minden körzetre külön helytartótanácsi engedélyt kell kiadni.

x. 17.melléklet,XX.) 18.melléklet,xxx. 20.melléklet,xxxx.)21.
melléklet,xxxxx.) 19. és 21.melléklet.

dély szükséges, amelyik társulat ilyen engedéllyel nem rendelkezik meg kell vonni tőle az utazási engedélyt, ellenük pedig a törvény értelmében rendőrségi intézkedést kell fogasztani. Ez a hivatal is ismételtén hangsúlyozza az utazási engedélyek és az utazó személyek ellenőrzését.^{x.)}

A nem engedélyezett darabok cenzurálására különösen nagy gondot fordítanak a hatóságok és a rendeletekben a politikai hatás mellett az ilyen darabok művészi értékeit is alapos vizsgálódás tárgyává tesszik.^{xx.)}

1855-ben történt az utolsó sikertelen kísérlet a német színjátszás felújítására, utána a német színészet véglegesen megszűnt, ezért a város színjátszásának további alakulását, s^m a vele kapcsolatos törvényeket sem kísérelhetjük tovább, számunkra nem marad más hátra, mint az összegezés.

1. A színjátszás nem önmagáért volt, hanem mindig a társadalommal állt összefüggésben és egy-egy korban olyan mélyen gyökeresedett, hogy tükröképet mutatott a társadalomról.

2. Szabadkán a színjátszás az iskolai színjátszással kezdődött, ez a színjátszás a színészet hiányát volt hivatva pótolni. Az akkori társadalom igényei szerint működött és a nevelés és a tanítás egyik eszköze volt. Játékszínt és közönséget teremtett a világi színjátszás számára.

3. A világi színjátszás kialakulása társadalmi feltételekhez volt kötve, nálunk ez a színjátszás a német vándor-társulatok játékaival indult meg a polgárosodás hajnalán. A város színjátszásában hasonló szerepe volt mint az angol színjátszásnak Németországban.

x.) 24. melléklet

xx.) 23. melléklet

4. Csak vendég és közvetítő szerepe volt, nem gyökeresedett a hazai kultúrában, így sem társadalmi missziója, sem gyökerei nem alakulhattak ki. Közönsége is vegyes volt, amely első sorban is a német színészek játékára volt kíváncsi.

5. A német színészet a XVIII. században sikeresen vívta meg harcát Hanswurst-tal, a bohóccal, véget vetett a rügtönzésnek, de közben fejlesztette az ízlést, nevelte a közönséget. A város színjátszása Hanswurst-tal az ellen vívott harcot is örökölte.

6. Közönséget nevelt a saját és a magyar színjátszás számára és tanítómestere volt a magyar színésznek és színíróirodalomnak.

7. Németre fordított ^{magyar} darabokat is játszottak, amivel a magyar színészetet népszerűsítették.

8. Előmozdította a nemzeti érzés kibontakozását, mert az idők folyamán ellenszenvenessé vált, a 48-as forradalom bukása pedig végképpen megpecsételte a sorsát.

9. Adás harcot vívott a magyar színészettel, melynek stimulusa volt, ebből csak a művészetnek volt haszna, javult a minőség.

10. Megszűnt, többé nem fejlődhet, nem változhat, igen alkalmas mint befejezett tény a tanulmányozásra. Benne egy szellemi organizmust figyelhetünk meg, melyben véget ért egy olyan szellemi processzus, amely utat mutathat a jelen és jövő színjátszásának is !

A MELLÉKLETEK JEGYZÉKE

1. melléklet

Tárgy: Lipót császár játékengedélye Felvinczy Györgynek.

Lelőhely : Dr Vály Béla, A magyar színjátszás története

2. melléklet

Tárgy : A trnavai magisztrátus kérelme Antonio Hein színi-
gazgató kérelme ügyében.

Lelőhely : Szabadka, Történelmi Levéltár

Nyilvántartási szám : 9.B.79 - pol. 1813

3. melléklet

Tárgy : Josephus Dresmiczer átírata a színdarabok feladatá-
ról, hatásáról és felelőltetés a rendeletek betartására.

Lelőhely: Szabadka, Történelmi Levéltár

Nyilvántartási szám : 15.C.162 - pol. 1826

4. melléklet

Tárgy : A helybéli igazgató kérelme a magisztrátushoz a gy-
rekek színházi szereplésével kapcsolatban és a ht. rende-
tének a betartására.

Lelőhely : Szabadka, Történelmi Levéltár

5. melléklet

Tárgy : Ignatio Kuhr színiigazgató játékengedélye a helytar-
tó tanácstól.

Lelőhely : Szabadka, Történelmi Levéltár

Nyilvántartási szám : 3.G.193 - pol. 1821

6. melléklet

Tárgy : Anton Hein színiigazgató kérelme a városi tanács-
hoz, hogy kérvényét továbbítsa a helytartó tanács-
hoz.

Lelőhely : Szabadka, Történelmi Levéltár

Nyilvántartási szám : 10.B.100 - pol. 1824

6. sz. melléklet

Tárgy : Anton Hein erkölcsi bizonylata az észéki várparancs-
noktól

Lelőhely : Szabadka, Történelmi Levéltár

Nyilvántartási szám : 10.B.100 - pol. 1824

7. melléklet

Tárgy : A magisztrátus levélben kéri a h.tanácsot, hogy Hein színtársulata részére engedélyezze a vendégszereplést a városban

Lelőhely : Szabadka, Történelmi Levéltár

Nyilvántartási szám : 7.A.57 - pol. 1824

8. melléklet

Tárgy : Három hónapra szóló játékendély Hein-nak a ht.-től

Lelőhely : Szabadka, Történelmi Levéltár

Nyilvántartási szám : 3.F.150 - pol. 1824

9. melléklet

Tárgy : Marie Kreutzmayer utazási engedélye a h.tanácsotól

Lelőhely : Szabadka, Történelmi Levéltár

Nyilvántartási szám : 3.G.96 - pol. 1822

10. melléklet

Tárgy : M.Kreutzmayer nyugtája 30 forintról (bécsi valutában), melyet a Készlet javára fizetett be.

Lelőhely : Szabadka, Történelmi Levéltár

Nyilvántartási szám : 24.A.6 - pol. 1824

11. melléklet

Tárgy : Baptist Metzger péterváradai színikazgató engedélyt kér a városban való vendégszereplésre.

Lelőhely : Szabadka, Történelmi Levéltár

11A. melléklet

Tárgy : Baptist Metzger igazolványa, bizonylata és szerződése.

Lelőhely : Szabadka, Történelmi Levéltár

Nyilvántartási szám : 11.A.9 - pol. 1826

12. melléklet

Tárgy : Karschin színikazgató kérvénye a vendégszereplésre

Lelőhely : Szabadka, Városi Levéltár

Nyilvántartási szám : 11.A.18 - pol. 1826

12^b. melléklet

Tárgy : Kisérő irat az előbbi vendégszerepléshez

Lelőhely : Szabadka, Történelmi Levéltár

Nyilvántartási szám : 11.A.18 - pol. 1826

13. melléklet

Tárgy : Franz Stöger, pesti színikazgató kérvénye a vendégszerlésre.

Lelőhely : Szabadka, Városi Levéltár

Nyilvántartási szám : 11.A.50 - pol.1826

14. melléklet (a, b, c.)

Tárgy : Hatósági intézkedések a városban bemutatott színdarabok ügyében.

Lelőhely : Szabadka, Történelmi Levéltár

Nyilvántartási szám : 1601 - 1800 / pol. 1850

15. melléklet

Tárgy : Előírások a Színházi Rendelet betartásáról.

Lelőhely : Szabadka, Történelmi Levéltár

Nyilvántartási szám : 1801 - 2000 / pol.1851

16. melléklet

Tárgy : A katonai parancsnokság figyelmeztetése a nem engedélyezett színdarabok veszélyes hatásáról.

Lelőhely : Szabadka, Történelmi Levéltár

Nyilvántartási szám : 1-200 / pol.1851

17. melléklet

Tárgy : A színelőadások ellenőrzése, cenzurálása és letiltása.

Lelőhely : Szabadka, Történelmi Levéltár

Nyilvántartási szám : 1 - 200 / pol. 1851

18. melléklet

Tárgy : Betársulás a württembergi Színházi Egyesületbe.

Lelőhely : Szabadka, Történelmi Levéltár

Nyilvántartási szám : 2801 - 3000 / 1851

19. melléklet

Tárgy : Első jegyzék az engedélyezett színdarabokról.

Lelőhely : Szabadka, Történelmi Levéltár

Nyilvántartási szám : 2601 - 2800 / 1852

20. melléklet

Tárgy : Rendelet a "Volksbote" elkobzásáról.

Lelőhely : Szabadka, Történelmi Levéltár

Nyilvántartási szám : 2401 - 2600 : pol.1853

21. melléklet

Tárgy : Második temesvári színdarabjegyzék.
Lelőhely : Szabadka, Történelmi Levéltár
Nyilvántartási szám : 201 - 400 / pol. 1853

22. melléklet

Tárgy : Ajánlat a Színház építésére (árlejtés).
Lelőhely : Szabadka, Történelmi Levéltár
Nyilvántartási szám : an 1965 - 300 / pol. 1854

23. melléklet

Tárgy : A bemutatott színdarabok felülvizsgálása, értékelése.
Lelőhely : Szabadka, Történelmi Levéltár
Nyilvántartási szám : 1695 - 1848 / pol. 1854

24. melléklet

Tárgy : Intézkedés az engedély nélkül játszó és átutazó szín-
társulatok ügyében.
Lelőhely : Szabadka, Történelmi Levéltár
Nyilvántartási szám : 1234 - 1352 / pol. 1855

25. melléklet

Tárgy : Leopold Lederer színikazgató kérvénye a városban va-
ló vendégszereplésre.
Lelőhely : Szabadka, Történelmi Levéltár
Nyilvántartási szám : 1342 - 1523 / pol. 1855

26. melléklet

Tárgy : A Színházi Bizottság levele Lederer színikazgatónak.
Lelőhely : Szabadka, Történelmi Levéltár
Nyilvántartási szám : 1342 - 1523 / pol. 1855

A FELHASZNÁLT IRODALOM JEGYZÉKE

1. Iványi István : Szabadka szab.kir.város története. Szabadka 1886.
2. Garay Béla : A szabadkai színművészet a XIX.sz. első felében. Szabadka 1975.
3. Garay Béla : Az eklektikától a forgószínpedig. Subotica 1955.
4. Haverda Mátyás : Szabadka sz.kir.város községi főgimnáziumának értesítője az 1894-1 tanévről. Szabadka 1895.
5. Vojnić H. Blaško : Subotica juče i danas. Subotica 1950.
6. ur. Mihailo Maletić : Vojvodina, znamenitosti i lepote. Beograd 1968.
7. Halász Előd : A német irodalom története. Budapest 1971
8. Franz Mehring : Aufsätze zur deutschen Literaturgeschichte. Leipzig 1971
9. Johannes R. Becher : Von der Grösse unser Literatur. Leipzig 1971
10. Dr Vály Béla : A magyar színészet története. Budapest 1887.
11. Dr Vály Béla : Az eradi színészet története (1774-1889). Budapest MDCCCLXXXIX.
12. Lám Frigyes : A győri német színészet története (1742-1889). Győr 1938.
13. Kádár Jolán : Apesti és budai német színészet története. Budapest 1923.
14. Bayer József : A magyar drámai irodalom története. Budapest 1897.
15. Bayer József : A nemzeti játékszín története. Budapest 1837.
16. Lukács György : Német realisták. Budapest 1955.
17. Strahinja K. Kostić : Pregled nemačke književnosti do naturalizma. Novi Sad 1955.
18. Gáspár Margit : A műszak neveletlen gyermeke. Budapest 1963.
19. Szeli István : Hajnóczy és a délszlávok. Novi Sad 1965.
20. Hegedűs G. Fekánszky K.J. - Staud G. : A színpalak között. Budapest 1967.

21. Fekete Mihály : A temesvári színészet története. Temesvár
1911.
22. W. Gravert, A. Mulet : Geschichte der deutschen Literatur.
Bayerischer Schulbuch - Verlag 1961.
23. Benedek Marcell : Világirodalom II. Budapest 1969
24. Reclam Bibliothek : Deutsche Literatur im Überblick. Ver-
lag Philipp Reclam jun. Leipzig
25. Szerb Antal : Magyar irodalomtörténet I. Budapest 1943.
26. Révai József : Marxizmus népiessége magyarság. Budapest
1948.
27. Kazimir Károly : A népművelő színház. Budapest 1972.
28. Sinkó Ervin : Magyar Irodalom. Budapesti Könyvkiadó Novi Sad
1961.
29. Gondolat Könyvkiadó : Magyarország története. Budapest
1971.
30. Josip Miraić : Hemei u Baškej u drugom svetskom ratu.
Novi Sad 1974.
31. Bauer József : A magyar színészet legrégibb nyoma Sze-
badkán. A Bács-Bodrog. vármegyei Tört. Társ.
évkönyve XX. évfolyam III. füzet 1904.
32. Pukánszky Béla : Magyar - német szellem a Szepességhen.
Budapest 1939.
33. A Színháztudományi Intézet színhástörténeti munkaközös-
sége : Magyar színház történet. Budapest 1962.
34. Willeker Felix : Geschichte des deutschen Theaters in
Bamst. Werchets 1937.
35. Szerk. Német Antal : Színészeti Lexikon . Budapest 1930.
36. Die deutsche Literatur, das Zeitalter des Barock, Schau-
spiel der Wanderkomödianten. C. H. B. Verlagsbuchhandlung
München 1968.
37. Hankiss Elemér és Bereczeli Károlyné : A Magyarországon meg-
jelent Színházi csekkönyvek bibliográfi-
ája (XVIII-XIX.sz.). Budapest 1961.
38. Főszerk. Hont Ferenc : A színház világtörténete-A német
nyelvterület színhástörténete. Budapest
1972.
39. Pukánszky Béla : Német polgárság magyar földön. Franklin
Társulat kiadása. Budapest.
40. Főszerk. Hont Ferenc : Színházi kislexikon. Budapest 1969.

41. Wilhelm Kosch : Deutsches Theater - Lexikon. Wien 1960.
42. A kultúra világa. Közgazdasági és jogi Könyvkiadó, Budapest 1965.
42. Magyar életrajzi Lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest 1967.
43. W. Linden : Geschichte der deutschen Literatur in Ungarn. Budapest 1936.
44. Pukánszky Béla : A magyarországi német irodalom története. Budapest 1937.
45. Ludwig Jacobowski : Die blaue Blume, Einleitung. Leipzig 1900.
46. Sead Hukić : Kako nastaje naučno del ? (Hogyan születik a tudományos munka ?) Sarajevo 1973.

TARTALOM

BEVEZETŐ.....	3
I. AZ ISKOLAI SZÍNJÁT SZÁS	11
II. A VILÁGI SZÍNJÁT SZÁS KEZDETEI	32
Hanswurst útja Szabadkára	39
A rögtönzés	43
Az első német vándortársulatok a városban	47
A színtársulatok	56
III. ENGEDÉLYEK, ZENZURA, ÉS REFORMOK	62
IV. A NYELVMOZGALOM ÉS A MAGYAR SZÍNÉS ZET SZÜLETÉ- SE	69
A magyar színjátszás születése	77
V. A NÉMET SZÍNJÁT SZÁS A REFORMKOR ÉS A ROMANTIKA KORÁBAN	86
A városban megfordult német színtársulatok	95
VI. A NÉMET SZÍNÉS ZET MEGSZUNÉSE	102
VII. EGY ELKÉSETT SIKERTELEN KISÉRELET	108
VIII. A SZÍN HÁZ A RENDELETEK ÉS A TÖRVÉNYEK TÜKRÉ- BEN	111
A MELLÉKLETEK JEGYZÉKE	116
A FELHASZNÁLT IRODALOM JEGYZÉKE	120
FÜGGELÉK	123

FUGGELAK

1.melléklet

" Mi Leopold...császár...király stb. jelen iratunk által tudtára adjuk mindenkinek, hogy jelen sorok előterjesztője Erdélynek Kolozsvár városából származott Felvinczy György bemutatott és előterjesztett nekünk bizonyos kérelmi levelet, melynek közvetítése által igen alázatosan előadta: miszerint gyermekesétől fogva különféle csapások és nyomorok szélvészre által annyira lőn hányatva, hogy noha egykor saját szorgalma által bármely életmódra érdemes lett volna, mégis őt a mostoha szerencse már ölemedett korában annyira kigúnyolta, hogy most, midőn leginkább volna arra szüksége azonkívül, mi testét jelenleg fedi, mihez sem juthatott, s e fölött őt, mint eladósodott, kibonyolíthatatlan költségbe sodorta, és noha fiatal korában semmi fáradtságot nem kerülve, iratai által az irodalom kényelmes elintézéséhez jutott, akarná is azt, az őt átható törekvésénél fogva tehetségeihez képest, mind az emberi kedélyek tisztességes folderítésére, mind a maga felségélyezésére keresztényileg alkalmazni; mégsem gondolja célját különös császári kegyelmünk nélkül elérhetni. Alázattal és legalázatosabban folyamodott hozzánk, hogy adnánk neki kegyesen engedélyt költeményeket és rímös verseket, mind latin, mind magyar nyelven szerkesztetni, összegyűjteni, elrendezni, föl szerelni vagy előadani és ezen által párbeszédileg föl vonásokra és jelenetekre felosztott comico-tragicus és vígjátékokat Erdélyben és az ahhoz tartozó részekben mindenütt alkalmazni, felhasználni és gyakorolni a végből, hogy abból némi nyereségyecske kínálkozván, ennek segélyével mind adósságait leróni, mind magát a szegénység hinárjából kibontani törekedhessék.

Mi tehát fönnemlített Felvinczy György könyörületre méltó állapotát figyelembe véve s ezen szándékát általán állapotával ellenkezőnek s illetlennek nem tartva, velünk szemben született kegyességénél fogva, mellyel minden, föltségünk trónjához alázatosan folyamodó alattvalónkat fölkaroljuk, cs.kir.hatalmink teljéből ugyanazon Felvinczy György folyamodónak megadjuk és megengedjük azon hatalmat, hogy neki a kívánt költeményeket, vagy rímös verseket mind latin, mind magyar nyelven szerkesztetni vagy el-

rendezni és ezek által párbeszédileg felolvasásokra és jelenetekre fölosztott comico-tragicus és vígjátékokat mondott Erdélyországunknak és hozzácsatolt részeinek városaiban, mezővárosaiban, várörségeiben (kastélyeiben) és mind a grófságok falvaiban és mind az országos és más akármely hetivásárok terein (piaczain) vásárok és összejövetel alkalmával, de csak tisztességes és nem trágár, fajtalan tréfák és tárgyakkal oltóztatva, mind magának, mind hozzáállott társainak alkalmazni, fölhasználni és gyakorolni lehessen; fönttartva mégis mindig ilyen helyek törvényhatóságának hatalmát, hogy ilyen rimes verseket és költeményeket (ha neki úgy tetszik) megvizsgálhasson és kijavíthasson.

Hogy pedig a fönnevezett Felvinczy György eszlájához, melyet magának kitűzött t. i. adóssága törlesztéséhez és önmaga fönttartásához könnyebben eljuthasson, ugyanazt, mint olyant, kinek sehol valamely öröksége, vagy ingatlan birtoka nincsen, mind a rendes, mind a rendes, mind a rendkívüli adók fizetésétől és tartozásától és bármely terhek viselésétől addig, míg állandó vagyonra szert nem teendett, követőivel együtt kiveendőnek véltől; de mégis azon föltétel alatt, hogy akárhol fogja a fönnemlített játékokat üzni ugyanott, ha szabad hely lesz a tisztí hatóságnak, ha pedig valamely tisztí uradalomnak lesz alávetve, akkor a földesúrnak a fölő haszonból, amint megegyezhetik bizonyos részecskét, de nem kevesebbet a tizednél fizetni köteles legyen; adjuk és engedjük a hatalmat a fönnebb mondottakat szerkeszteni és gyakorolni, de csak a megelöző móddal.

Tehát nektek tekintetes, nagyságos híveinknek, losonczy gróf Báuffy Györgynek, Erdély és hozzá tartozó részek kormányzójának, fő- és alispákoknak, és minden vármegye fő- és alszolgabíráinak, a Székelyek székei minden királyi fő- és alkapitányainak, fő és albiráinak és minden Szász székek és városok polgármestereinek; továbbá a szabadvárosok és mezővárosok vezetőinek, harminczadi bíráknak, a fölött a hidak és révek öreinek és viteldíjak beszédőinek... stb. meghagyjuk és parancsoljuk stb. stb.

9. B. 79.
pol. 1803

3.

2. Mellet

Perilluſtres ac Generoſi
Domini Fratres et Amici Nobis Singulariter
Collegendissimi!

Ad Galij Societatis Conica Directoris Antonii
Hein huc in Oculis contentam Nobis Submiſſam
ſam Inſtantiam ſalam Reſolutionem deſe-
cque miſeripſam Reſpectiva Supplicanti pro ſui
Congrua Directione medio ^{Dr.} Fratuli Dravarii
Aelut Localis Jurisdictionis dum Conſignari
Amica petimus Aſſimatiſſimi Fraterniſ et Ami-
ei favoribus Comendati perſeveramus.

Fratulu Dravarii
Tyrnavie die 27ª Junii 803

Sciri Fratres et Amici
Obligatiſſimi M. H. S. Judo
Conſul, et Senatores Prae
Rea Ellij Tyrnavienſis.

15.C.162

vol. 1826

3. mellekletCopia

Spectabilis, ac Clarissime Dñe Director!

Siquidem censura Dramatum, pro scena destinatorum, quorum primus scopus semper morum correctio, aut cultura augmentum esse debet, multo majorem, quam alia opera, qua publici Juris fiunt, Ecce. Dirigentis Dicasterii vigilantiam exerceant, & circumstantia productionem aliquam concomitantes, pro diversitate locorum, & temporum et aliis, quam secus, persape principis ponderari debeant. Prættæ Dñstræ vigore Dgrⁱ Intimati dñe 16to Maii. a. c. 1826. 12, 297. serio, ac pro stricto observamine iniungendum habeo: quo dehinc omnia opera Theatralia, qua Vienna & Budae, aut Pessini binis administris vicibus producta non fuissent, et quorum nova productio per Directorem alicuius Theatralis Societatis admitti peteretur, praevis Reo Librorum Revisoratus officio Budensi, via Directionis huius litterarum cum suis reflectionibus, absque mora submittere non intermittat, ac Theatralium Societatum Directores super Dña hacce ordinatione medio respectivae Jurisdictionis Localis rite edoceri procuret. Datum & Superiore Studiorum Directione Regia Saurini. 15to Junii. 1826. Prættæ Dñstræ.

Addictissimus
Josephus Presmicer m.p.
Superior Director

In fidem copias
M. Theupigoli de 20 Aug. 1826
Joan. Dap. Bajoff R. Gylor &

15.C.162

1826

4. melléklet

1

Anglisme Magistratus

In humillimum Altior Ordinationum obsequium, Dum hucus sub J. Penigum
 Quelli consilio R. L. H. D. 16 Maii a .e. N. 12,297 Intimate Solito ha-
 ramantate in copia presento, Directoribus seu presentis, seu futurae Socie-
 tatis theatrialis de ejusdem compere pro priolo ejusdem observamine, dire-
 ctiones aduersi, atq. idipsum Anglismum Magistratus, qui Jurisdictionis
 Localis Bruckollis infesi, humillime rogo, officiale officium, singulanz ve-
 rationis cultus perfavero

Anglismum Magistratus

Maria Theresia de 20 Augusti
 828

Humillimus Servus
 Joann. Bapt. Lajoff
 Regii Consilij Consiliarius
 Librarius La. Alti

3. G. 193.

5. mellolohed

26822. pol. 1821

Prudentes ac reuerenti,
Vobis honorandi!

Hic aduolutus, debuit Ignatio Rube Comitorum Ludum
Productor de presenti in hac Cite comoranti altine
concepit Curio hinc Magistratus ita cum Curatore hinc
transponitur: ut captem Imperanti, procurata prae Pata,
hincam uacuum Syngrapha hominis ipse intertione Consi
quandam disponat. Datum ex fontibus Recio docti Hunga
rica. Duda die prima Cita Citebris, anno Indignio octo
gentesimo, Regemio primo celebrato.

Ornandem

Deuoli.
Josephus Juncus Rubeus

Admiratione Helmy

Cite M. Theresopolis

10. B. 100

- 7 -

pol. 1824

C. Melicklet

1

Hochlöblichen Rath = Majestät!

Unterschiedensten weicht seiner interkessirten und gesonnensten Theile,
 beizuliegenen hohen Rathschätzung = Gesez zur Erinnerung an bewachte
 hohe Stellen nach oben, sich bewußt einzufinden. Ich ist, wie beizuliegenen
 Abkunft bewußt, seitdem seine Einbildung sich als, um abzu, den Anwesen
 Erfüllung, dem Commissionsrathe Generalen in Dänemark, nach Jahresver-
 = dem als Generalmilitärcommissar beauftragt bin, und dieses Geschäft während
 Generalmilitärcommissar zu sein, so bitte ich gütigst meine sorgliche Bitte zu geneigen,
 und mein Geschäft sich selbst zu bewahren für welche hohe Gnade ich mich mir
 mit dankbaren Herzen nennen werde

Ihre Hochlöblichen Rath = Majestät

interkessirten gesonnensten
 durch Ihren

Generalmilitärcommissar.

Maria Franziska von dem 10. September 1824.

3. F. 158
vol. 1824

-10-

B. Melchior

21/6/41

Prudentes, ac Circumspecti,

vobis honorandi!

Passuales Antonio Thom Societatis Theatralis Directori
de presenti in L. A. hac Civitate comoranti ad tres
menses abhinc concepto Civis huius Magistratus erga
eiusdem sub 13 Sept. a. c. isthuc factam Remonstratio-
nem in adjecto cum eo hisce transponitur: ut Eandem
impetranti, procurata prae ad rubricam vacuum syn-
grapha nominis eius insertionem, illaque cum Invitatione,
consignandas disponat, quo sibi intra hoc tempus dimissio-
nariales ex originis loco procurat, seu innotis domum re-
misiandos. Datum ex Consilio Regio Locum illi Hungarico,
Quarta die Quinta Octobris Anno Millesimo. Quingentesimo
vigesimo quarto celebrato.
Eorundem

Benevoli
Josephus János Brumitz

Petrus Komaromy

Joannes János Pongrácz

Att. Melchior 21/6/41

3. G. 96

- 41 -

9. mellékletpol. 1822
1864

Prudentes ac Circumspiciti;
Nobis honorandi.

Pro. Maria Kreutmayer Societatis Theatralis Directrice
expedita Passade's finico huic Magistratui finem in cum
huic transponuntur: ut easdem Impetranti, procurata pro-
vie ad locum in Passualibus vacue relictum, Syngrapha
nominis proprii inscriptione consignari faciat. Datum ex
consilio Regio Loti Hungarico, Buda, die undecima De-
cembri, Anno millesimo octingentesimo vigesimo primo
celebrato.

Eorundem

Benevoli

Stephanus Kely

Jacoby Petrovicz

11. A. 9
Jah. 1826

11^a. Melldedel

J. tiddet p. Hofstedeblis
Magistralen p. angrænede
ind. ydsellge angrænede Melldedel
alt. ind. albrude p. p. ind
p. ind. ind. ind. ind.

J. ind. Hofstedeblis
Magistralen

Peterwarden ind. 27de ind.
1826.

ind. ind. ind. ind.
ind. ind. ind. ind.
ind. ind. ind. ind.

und so am liebsten ist und vorzüglich durch Ansehen und Gehör
 allseitig bekandte Kenntniss zu erlangen. Ich bin daher auch auf Verlangen
 Commandant der dortigen Schiffe, um die für den Fortschritt der
 Aufzucht der Schiffe aller Art zu treffen zu können.
 Ich bin daher am 27. Juni 1845.

2. Pickerswick
 Leonard & Biscoe
 Young - illegible. No. 4.

Contract

Unserer Vorgesetzten Theologen Dienerinnen, die sich in der
die Kirche zu erhalten und zu fördern, in der
Unterstützung steht, so wie in der evangelischen Kirche
mit seinen Geistlichen sind zu finden; die in der Kirche mit den
besten Eigenschaften und Eigenschaften in der Kirche, als auch
in der Moralität zu finden ist, so wie in der Kirche der Diener
auf obgenanntem Gebiet oder auf dem Gebiet der Kirche.

[illegible]

Prinz von Siegenhal

11. A. 18.
pol. 1826.

12. melicklet

Lieblüchigen Majestät!

Ihre Majestät blutgütigste Bittat ganz dankbar
Hörig, ich die Einwilligung gütigst zu erteilen,
mit einem Gesellschafter, die Monate September
und Oktober in der König. Kaiserin Theresien
Hofkapelle Hofballungen geben zu dürfen.

Diese ganz dankbar Bittat besetzt ganz
höflich auf die Genehmigung meines
Hof Offiziers von Johann Dreyer, und
ich glaube nicht, dass der lieblüchigen Ma-
jestät, lieber diese Erlaubnis eines solchen
als eines gesammten Gesellschafter zu erteilen
die Gnade geben wird.

Wird ich so glücklich sein, dass der lie-
blüchigen Majestät diese meine ganz dank-
bar Bittat gütigst, so wird es mein
einziger Wunsch sein, so weit ich die
erhöhen Linsen meines Gesellschafter,
da auf der die Bittat der gütigsten
Mithilfe der gesammten Hölle zu

12.^a melicklet

bescheidenen, um so mehr, wenn die so theueren
Majestäten, um die "Euerer Liebschaft" nicht zu
vermeiden, von jetzt bis zur Zeit meiner Entlassung
kainen neuen Gesellschafter die Ratsperson gestatten
müßte.

Da ich von der Liebschaft so sehr bescheiden für mich
sichere u. Euerer Direktion sehr wichtig bin,
so würde ich mich sehr glücklich nennen die Rats-
person die Ratsperson mit meiner Gesell-
schaft zu besetzen, nämlich im Laufe der
Monate April und May und im Herbst die
Monate September und October, wenn die
oben erwähnte Bedingung nicht Douvrent
müßte zu verwehren würde.

Sie bitte zu versuchen, es möge die so theueren
Majestäten gefallen, wie eine baldige günstige
Resolution zu kommen zu lassen.

Die so theueren Majestäten

Emmerling von
Karschin
Douglas Director
in
Karschin

Peterwarden den 30. May

12.6 melleklet

982. P. J. 1. Junij 1826
ap. 5. Junij 826.

Pro mensibus Septembri & Octobri
~~pro~~ hoc duuntaxat anno lusus Thea-
trales in gremio Littis hujus produ-
cendi, facultatem Eidem Reuer-
enti Directori Magratibus admitti
stipulatione autem contractus pro
futuro ex parte Magistratus hujus
catenus in eundi locum non esse.

E fessione Magrati Mohe-
nesiopolis die 5. Junij 826 celebr

18

1826

11.8

Ich und Du, die wir zusammen der
 Herr und das Volk, einmüthig
 besonnen und einmüthig
 lieblich und gutlich zu einander
 gesonnen sind, hat uns ein
 Einen Ecken! Grädigen Herrn
 Bürgermeister
 auf demselben zu
 Der
 ganz nach dem
 zum Höger
 Die, die in der Dichtung
 von Besten und
 befindet sich in der
 in der Anton Bürger

1601-1800

- 21 -

14. mclck'let

1850

4347

Y.

Vom k. k. Districts Herzogspiegel
für Bactia, Torontal und Wersee.

Wohlgeborner Herr!

Einem Messenbarnen aus dem Distrikte von
der St. Michaelis-alleinstückigen Gottesdienst,
sollt und wenn eine und in einer anderen
Einheit der Gottesdienst, der vollständige Gottesdienst
alle für die Messenbarnen Gottesdienst abgeben
werden - Einheiten von der Gottesdienstlichen
der Gottesdienstlichen Gottesdienst und Gottesdienst
für die Gottesdienstlichen Gottesdienst.

Somber and 24th December 1850.

Ida Nikols

Prison

26. Johann Georgenmair'sche Buchdruckerei. M. Theresien
Paul v. Andanovic' Wohlgebohren.

1758

850

At 28 Xber

Am Nikolies

in der brennt zu forschung der
Morgenszeit über die Luv. die
für die brennt. Auf der brennt
Gefühl der zu brennt
brennt. Auf der brennt

exp: 30/12

1758 - 850

1758 - 850

850

Lab Morgenszeit rektur
copie anzug. flug. den

1758.

Nr. 25 über 890

An Nikolic

Ad. P. Mrozniński über
 alle Luth. Luth. in M. Theresien
 befristete mündliche Pfand.
 sein Luth. Luth. zur Aufklärung
 kommenden Fragen. Nicht
 wird Luth. Luth. Luth. Luth.
 in Luth. Luth. Luth. Luth.
 24. L. M. J. 1747 angenommen.
 münden zu Luth. Luth. Luth.

14
 14
 14

An
Ehrliches Bürgermeister Amt
der könig. Freystadt

Theresienst.

[illegible]

geborenen Bienen. Als Bienen zu geben einen Pfund
geborenen Bienen. Als Bienen zu geben einen Pfund
Bienen.
Theresienstadt am 20. Jänner 1881.

By Honnig
06.

Ab: 22 June 898

Anna Maria Schreier

[illegible]

17. a. mechelt

176

857

Meine hoch verehrte Frau,
 Ich bringe Ihnen heute
 ein Werk zu dem ich
 viel viel Mühe gegeben
 habe. Ich hoffe, dass
 Sie es mit Interesse
 lesen werden, und dass
 Sie mir darüber
 schreiben werden.
 Ich bin, meine Frau,
 Ihr ergebener Mann.

At 22nd June

Un. Mitgliedschaft
unserm Dankung für Ihre
abw. Mühe.

cp: 24/1 inv:

1-200

122

1851

18. MelikalelCVⁿ 1303
C.G.

Dem königlich erfindungsreichen Gesellschaften. Interdant und
Hofland und dinstlichen Lieferanten in Pölkand ist bereits
ausgesprochen worden. Directionen der Monarchie für den
sonstigen ungen. Eintritt zum dinstlichen Lieferanten ge-
weist, und zwar auf die Unterbringung der Vermögensgegen-
stände, welche sich von dem Land der Gesellschaft über die Zu-
lässigkeit dieses Eintritts zu befürchten ist, mit besonderer Auf-
sicht der Verwaltung anzuweisen, ob und welche von dem in der
dem Gesellschaft befindlichen Directionen der gesammelten
Vermögensgegenstände abzuheben sind.

Der Bürgermeisterrat weist somit dem Auf-
trag, die in der Gesellschaft befindlichen Vermögensgegenstände der
Directionen zu weisen, und die in der Gesellschaft befindlichen
auf die Sache zu weisen, und die in der Gesellschaft
befindlichen in Pölkand bereits abzugeben ist nicht.

Jenes am 4. October 1852

Der k. k. Hof- und Staatskanzlei
der k. k. Monarchie

Grüß

A. A.

Der Bürgermeisterrat in M. Theresien

Erstes Verzeichniss

der

zur Ausführung auf der Temesvärer Bühne unbean-
ständet zugelassenen deutschen Theaterstücke.

1. „Die Namensschlacht.“ Lustspiel in 3 Akten nach dem Französischen, geistlich von Herrn Gräbe und Lagouze.
2. „Feld.“ Komödie in 3 Akten von Friedrich Heiser.
3. „Meister Hugo Bembello“ oder „die Hofmannswitzgen zu Ferrara.“ Lustspiel in 3 Akten von Theodor Hell.
4. „Witzkügungen“ oder „Wie gefällt man die Gefangenen.“
5. „Unter der Erde“ oder „Freiheit und Arbeit.“
6. „Bajazzo und seine Familie.“ Komödie in 5 Aufzügen nach dem Französischen von G. Marr.
7. „Belisar.“ Komödie in 3 Aufzügen von Eduard Schenk.
8. „Eine Mutter im Tannenfuss.“ Charakterbild in 3 Abtheilungen von Franz Wagner.
9. „Mathilde“ oder „Die Leidenschaften.“ Modernes Familiendrama in 3 Akten nach dem Französischen von Eugénie Sue und F. Pyat von Friedrich Städt.
10. „Das Portrait der Geliebten.“ Original-Lustspiel in 3 Aufzügen. (Musik und Drame von J. B. Wallishausen.)
11. „Odo v. Willebach, Holzgrosch in Lärchen.“ Komödie in 3 Aufzügen von Professor Babo.
12. „Der Talisman.“ Komödie mit Gesang in 3 Akten von Joh. Nestoy.
13. „Der Bascha von Buda.“ Lustspiel in 3 Akten von J. A. Lang.
14. „Die ersten Abenteuer des Herzogs von Richelieu.“ Lustspiel in 2 Akten nach dem Französischen von Sedwill.
15. „Drei Tage aus dem Leben eines Spielers.“ Dramatisches Gemälde in 3 Aufzügen nach dem Französischen von Th. Hell.
16. „Don César de Bazan.“ Komödie in 3 Akten, frei nach dem Französischen bearbeitet von J. G. P.
17. „Einen Tux will er sich machen.“ Komödie mit Gesang in 4 Aufzügen von Joh. Nestoy.
18. „Der geköpfte Topfer“ oder „Die Badecur.“ Lustspiel in 3 Akten von Franz H. Frisch / Franz v. Naumann.
19. „Der Hauptmann der Schaarwache.“ Lustspiel in 2 Akten nach dem Französischen.
20. „Alles durch die Frauen.“ Lustspiel in 2 Akten nach Bayard und Lafont von B. A. Hermann.

- 4
21. „Das Versprechen hinterm Herd.“ Ein Mann und sein
stärklichster Mann mit National. Gesang von Ale-
xander Kaumann.
22. „Die Wespe.“ Lustspiel in 5 Akten von Roderich Benedix.
23. „Eigensinn.“ Lustspiel in einem Aufzuge von Rod. Benedix.
24. „Der und Friseur“ oder „Die Kunst des Abwaschens.“ Pöppel
mit Gesang in 2 Akten von Friedrich Kaiser.
25. „Der Verschwender.“ Original: Gaubauer in 3 Auf-
zügen von Ferdinand Raimond. Herausgegeben
von Joh. N. Vogel.
26. „Die Herzogin v. Prastin.“ Drama in 5 Aufzügen
nach dem französischen Original. Für die Bühne bearbeitet
von Jos. A. Lang.
27. „Das Weib des Soldaten.“ Lustspiel in 3 Aufzügen nach
einem Prospekt in 2 Aufzügen. Für die Bühne bearbeitet
von W. A. Hermann.
28. „Gabriele von Belle Isle“ oder „Die gefangen-genommene Mutter.“
Drama in 5 Akten nach dem französischen Original von Alexan-
der Dumas.
29. „Der Leichenträuber.“ oder „Ferdinand Iselli.“ Historisches
Drama in 5 Aufzügen von Charlotte Birch Pfeiffer.
30. „Der Todtenknecht“ oder „Der Abenteurer in der Totenwelt.“
Komisches Lustspiel Gaubauer in 3 Akten von Franz Föld.
31. „Die Rose von Stignoni.“ Komisches Lustspiel in 4 Akten
von Charlotte Birch Pfeiffer.
32. „Der Weiberfeind.“ Lustspiel in einem Aufzuge von Roderich
Benedix. Leipzig, Verlag von H. Weber 1846.
33. „Das verhängnisvolle Liebesopfer.“ Pöppel in 2 Aufzügen nach
dem französischen Original von L. Berger.
34. „Hans Sachs.“ Dramatisches Gedicht in 4 Akten von Reinhold Stein.
35. „Heer und Slave.“ Trauerspiel in 2 Aufzügen von Joseph Chri-
stian Jannsen v. Leditz.
36. „Der Freischütz.“ Local. Pöppel mit Gesang in 2 Akten
von Johann Nestroy, Musik vom Kapellmeister Adolf
Müller.
37. „Der Deserteur.“ Handstück. Drama in 5 Aufzügen
und 4 Akten. Nach dem französischen Original von
„Leokadia Katona von Kögelsberg.“
38. „Kippenstöße“ oder „Wer ist der Räuber.“ Pöppel in 2 Aufzügen
für die Bühne bearbeitet von Louis Alex.

39. „Anna von Oesterreich.“ Intriguenstück in 4 Aufstellungen
nach dem Roman des Alex. Dumas, frei für die Bühne
bearbeitet von Charlotte Birch-Pfeiffer.
40. „Die verhängnisvolle Faschingsnacht.“ Pöppel mit Gesang in
3 Akten von Joh. Nestroy, Musik von Adolph Müller.
41. „Treff-König“ oder „Fischer und Fischenreißer.“ Lebensbild
mit Gesang in 2 Aufstellungen von Tarr und Schick.
42. „Die Summe.“ Frei nach dem Französischen des Marivaux,
bearbeitet von Magdalena Karsch.
43. „Die Hugenotten.“ Große Oper in 5 Aufzügen nach dem Roman
describe. Musik von Meyerbeer.
44. „Liani und seine Braut“ von Franz S. Hermannsthal.
45. „Da Tom und sein Burgen.“ Charakterbild mit dem Gesang
und Tanz in 3 Akten von Franz Müller.
46. „Die Schicksals-Kinder.“ Lustspiel in 4 Aufzügen von L.
Feldmann.
47. „Das Forsthaus.“ Original-Lustspiel in 2 Aufstellungen
und 4 Akten von Charlotte Birch-Pfeiffer.
48. „Tunke und Knecht.“ Charakterbild mit Gesang in 2
Akten von Friedrich Kaiser.
49. „Deborah.“ Mithraspiel in 4 Akten von J. H. Mosenthal.
50. „Der Liebesbrief.“ Lustspiel in 3 Akten von Roderich Wenedice.
51. „Die Märchen der Königin von Navarra.“ Lustspiel-Lustspiel
in 5 Aufzügen nach dem Französischen describe und Legouve
von W. Davison.
52. „Ein entlassener Pfaffling.“ Drama in 3 Aufstellungen nach
Lugliged, bearbeitet von Therese Megerle.
53. „Der geheime Agent.“ Lustspiel in 4 Aufzügen von F. W. Hack-
länder.
54. „Der Fürst von Nassau.“ Lustspiel in 2 Akten mit freier Be-
nutzung eines französischen Stoffes von L. Schubar.
55. „Das Lustspiel im Lustspiel“ oder „Das Versteckspiel im Versteck.“
Commedienstück in einem Akte von F. Forst.
56. „Der Zigeuner.“ Local-Lebensbild mit Gesang von Fried. Kaiser.
57. „Rosenmüller und Fink.“ oder „Abgemischt.“ Original-Lustspiel
in 5 Aufzügen von Dr. Karl Töpfer.
58. „Ein neuer Monte Christo.“ Charaktergemälde mit Gesang und
Tanz von Friedrich Kaiser.
59. „Wer zuletzt lacht, lacht am besten.“ Pöppel mit Gesang in 2
Akten von Fried. Kaiser, Musik von Capellmeister C. S. Krenel.

60. „Die Fee aus Frankreich“ oder „Liebesgülden im Gypsfolgen?“
Liederspiel mit Gesang in 2 Akten von Karl Meisl.
61. „Ein Gefangener von Sicilien.“ Drama in 3 Abtheilungen mit
Musik von Charles Lafont und Noël Paspart von Dr. Vogl.
62. „Das Gefängniß.“ Lustspiel in 4 Aufzügen von Rod. Benedix.
63. „Ein Feenmärchen.“ Lustspiel in 3 Akten von Leven und
Brunsvich von J. C. Heiller.
64. „Die junge Pathe.“ Lustspiel in einem Akt von Sam. Langen-
pfeffer. Das Libretto von L. W. Bock.
65. „Das Felsenest des Teufels.“ Historisch-romantisches Drama
in 3 Aufzügen von Eugen Sue von Lember.
66. „Die gefährliche Tante.“ Lustspiel in 4 Akten und einem Vor-
spiel von Albini.
67. „Ein deutsches Dichterleben.“ Lustspiel in 3 Aufzügen von
W. Müller's gleichnamigen Roman von L. H. Mosenthal.
68. „Die Jagd nach dem Strohkuck.“ oder „Schulmeister zu Land
Knechtbühnen.“ Liebesstück mit Gesang in 3 Akten von
Karl Wein f. Gignou f. und L. Flerx.
69. „Wie man Häuser baut.“ Locales Zeitgemälde in 4 Akten
mit parodischer Darstellung eines schriftlichen Artikels von Char-
lotte Birch-Pfeiffer.
70. „Der Teufel“ oder „Der Gluck von Paris.“ Drama in 3 Akten
von Sam. Langenpfeffer das H. Delacour und L. Tibaut von
A. Rica.
71. „Ein Nittel.“ Original-Lustspiel in 3 Akten von Charlotte Birch-
Pfeiffer.
72. „Ein Mann aus dem Volke“ oder „Glückseliges Leben.“ Episoden,
bisher 3 Abtheilungen. Von Sam. von Murray Lenoir
von F. Adame.
73. „Eros und Scherz.“ Lustspiel in 3 Aufzügen von F. W.
Kiegler.
74. „Ein Mann der ausgeht.“ Lustspiel in 2 Akten von Schie-
bomon und Grange von L. Schneider.
75. „Die Tochter des Meeres.“ Lyrisches Drama in 2 Aufzügen
von Werner.
76. „Ein Laubermärchen.“ Kommt in 3 Akten von Leven und Thord,
sich von G. Ball und Fr. Blum.
77. „Im Walde.“ Liebes-Entwickelungsgemälde in 4 Akten von Char-
lotte Birch-Pfeiffer.
78. „Eine Pöxe als Medicin.“ Originalgoffe mit Gesang in 3 Akten von Fr. Kaiser.

- 7
79. "Der Verräther." Lustspiel in einem Akt von Franz Gottwein.
 80. "Karlina Neuber." Ein Lebensbild und dem vorigen Inszenirung in 3 Abtheilungen von Ernst Ritter.
 81. "Die Aufständene." Komische Lustspiel Gemischt in 3 Abtheilungen und einem Vorspiel nach J. Deugois und J. Remaine von Fr. Adami.
 82. "Dorf und Stadt." Lustspiel in 2 Abtheilungen und 3 Akten von Charlotte Birch-Pfeiffer.
 83. "Der Pastor" oder "Familiennachrichten und Familienleben." Drama in 5 Akten von E. Levestre und E. Bugeois und dem französischen Text von M. Karschin.
 84. "Unverhofft." Pöppel mit Gesang in 3 Akten nach Bayards Noquillon von Joh. Nestoy. Musik vom Kapellmeister Adolf Müller.
 85. "Die beiden Matrosen." Pöppel in einem Akt nach dem französischen Text von Dr. Franz.
 86. "Sieben Mädchen in Uniform." Lustspiel Lustspiel in 2 Akten von E. Angely.
 87. "Liebesgeschichten und Heirathsachen." Pöppel mit Gesang in 3 Akten von J. Nestoy, Musik vom Kapellmeister M. He. Kerscht.
 88. "Der Sohn auf Reisen." Original Lustspiel in 2 Aufzügen von L. Feldmann.
 89. "Die Braut aus Arkadien" oder "Ein Ungeheuer auf dem Lande." Lustspiel in 4 Aufzügen von E. C. Grammerstädt.
 90. "Die Verirrungen." Ein bürgerliches Lustspiel in 3 Akten von E. Deorient.
 91. "Der Fabrikant." Lustspiel in 3 Aufzügen nach Henri Karmelin von Emil Levestre für die Lustspiele beson. bearbeitet von Eduard Deorient.
 92. "Maria Stuart." Lustspiel in 5 Akten von Friedrich S. Schiller.
 93. "Graf Waldemar." Lustspiel in 5 Akten von Gustav Freitag.
 94. "Dumm und gelehr." Komischer Pöppel in einem Aufzuge von J. v. Platz.
 95. "Der böse Geist Lumpacivagabundus" oder "das bündellose Ablaßblatt." Zu überzogen mit Gesang in 3 Aufzügen von Joh. Nestoy, Musik von A. Müller.
 96. "Ein Pariser Carneval" Komische Gemischt und dem vorigen Leben in 4 Akten von Louis Herx mit Genehmigung eines französischen Text.
 97. "Bruder und Schwester" oder "die Nimmern des Berges." Original Lustspiel in 2 Aufzügen von E. S. Berger.

8

98. „Undank.“ Lebensbild in 3 Akten von J. Schönan, Musik von R. t. Horch.
99. „Qui pro quo.“ Original-Lustspiel in 5 Aufzügen von Eduard Franke.
100. „Königin Margot und die Hugenotten.“ Dramatisches Gemälde in 2 Abtheilungen und 5 Akten. Der reine Margot L. Alex. Dumas aufgeführt von F. Adamy.
101. „Paulina.“ Lustspiel in 5 Akten von Joh. Franzl. S. Weissenthurn.
102. „Ein Held und seine Liebe.“ Romanstüch Drama in 2 Abtheilungen und 5 Akten von Karl Elmar.
103. „Guido und Ginevra“ oder „die Pest in Florenz.“ Große Oper in 5 Akten von Scribe, Musik von Halevy.
104. „Eine Dame und 3 Wäster.“ Lustspiel in 5 Aufzügen mit dem Französischen übersetzt von M. Karsthen.
105. „Der Vetter.“ Lustspiel in 5 Aufzügen von Foderich Benedix.
106. „Das Pfand der blauen Schleife.“ Lustspiel Intrigenwechsel Lustspiel in 5 Akten von Gustav Manser.
107. „Roths Haare.“ Lustspiel in einem Aufzuge von Moritz t. Grandjan.
108. „Steffen Langer aus Glogau“ oder „der schändliche Lärm.“ Lustspiel Original. Schwabengemälde in 4 Akten und einem Vorspiel „Der Kaiser und der Seiler“ in einem Akt von Charlotte Birch-Pfeiffer.
109. „Das Glas Wasser“ oder „Wittungen und ihre Wäster.“ Lustspiel in 5 Aufzügen nach Eugen Scribe's „le verre d'eau“ bearbeitet von St. Schumacher.
110. „Er muss aufs Land.“ Lustspiel in 5 Akten nach Bayard und de Vailly von W. Friedrich.
111. „Steffe und Bräutigam.“ Kom. mit Gesang in 5 Akten von Joh. Nestoy, Musik von Adolph Müller.
112. „Der Giflmord im Schlosse des Grafen Bocarme.“ Lustspiel in 5 Abtheilungen nach dem französischen bearbeitet.
113. „Adrienne Lecouvreur.“ Drama in 5 Akten nach dem französischen von Girou Scribe und Legouvé. frei übersetzt von Dr. Adolph Herbst.
114. „Der Humme und sein Stiefel.“ Romanstüch Drama mit Gesang, Tanz, Gränzgebungen etc. in 5 Abtheilungen. frei nach dem Englischen bearbeitet. Musik von Carlmann'scher Wäster.
115. „Donna Diana.“ Lustspiel in 5 Akten. nach dem Französischen L. von Augustin Moreto von August Karl Wist.

116. „Frosch. Prophet“ oder „Der arme Robinson und sein Oeffn.“ Gauche.
Kob. Linné mit Gesang, lang. Gesangsungen in 3 Akten. Frei.
auf dem englischen Landbuden. Musik von Regelmäßig
Karl Winder.
117. „Atlaschawl und Harasbinde“ oder „Das Gold der Lustschiffen.“
Pöppel mit Gesang in 2 Aufzügen von Friedrich Hoppe.
118. „Die Frau Land.“ Lustspiel in einem Akt auf dem französischen.
119. „Die Fräulein von Saint Cyr.“ Lustspiel in 3 Akten auf Alexander
Dumas von C. W. Koch.
120. „Eine durchwachte Nacht.“ Lustspiel in einem Akt auf dem französischen
gefasst von B. A. Hermann.
121. „Die Maskerade in Dachschränken.“ Vorspiel in einem Akt. Frei
auf dem französischen von C. Meißner.
122. „Des Bränders Tochter.“ Vorspiel in 3 Aufzügen von Friedrich
Tritschke.
123. „Das Ducht-Mandat“ oder „Ein Tag vor der Asche bei Koffen.“
Drama in 3 Aufzügen von W. Vogel. f. Min, Druck und Ges.
Lag von J. B. Wallsthausser f.
124. „Sie ist die Heroin.“ Lustspiel in 2 Akten von Theodor Hermann.
125. „Der Stein der Weisen.“ Zauberspiel mit Gesang, Lang und Gung,
Zungen in 3 Aufzügen von Ludwig Weber.
126. „Gärwoken von Buchenau.“ Lustspiel in einem Akt von
H. Friedrich.
127. „Lust und groß.“ Lustspiel in 2 Aufzügen auf J. Land und Lemoine.
128. „Räuberanführer.“ Pöppel in 2 Akten auf David von W. Friedrich.
129. „Ein Roman zwischen Chelster“ oder „Ein Brief zu viel.“ Lust,
Spiel in einem Akt auf dem französischen von W. Friedrich.
130. „Präsident und Protector.“ Lustspiel in einem Akt auf Bayard
von H. Friedrich.
131. „Kornen und Lorbeer“ oder „Das unbekante Meisterwerk.“
Drama in 2 Akten auf C. Lafont.
132. „Vendetta oder die Blutrache.“ Pöppel in einem Aufzug auf
Lamancie.
133. „Hinter der Coulißen.“ Zauberspiel in 2 Aufzügen von Aime
H. Weinmanns.
134. „Die Valentine.“ Vorspiel in 3 Aufzügen von Gustav Freitag.
135. „Monarchenspiegel“ oder „Kaiser Joseph II.“ von A. Vary.
Charaktergemälde in 4 Aufzügen.
136. „Radetsky. Feier“, von J. Karl Heikel. Dramatisches Gedicht
in 2 Aufzügen.

10

137. „Mitter und Mitter.“ Spricht in 2 Aufzügen von Alexander
Eck, mit einem Vorwort und ungezügelter Anleitung
zu einer richtigen Auffassung und Darstellung der
Rollens von Dr. Wilhelm Bernhardt.

138. „Die Karlsbader Cur“ oder „Das Winterstein am Pfaffstol.“
Original. Lustspiel in 3 Akten von Friedrich Radler.

139. „Der Egoist.“ Schauspiel in 4 Aufzügen von C. F. Tolnes.

Ternesdr., am 14. August 1852.

*Zur Aufführung auf der Temesvárer Bühne bewilligte
ungarische Theaterstücke.*

1. „Csikós." Völkerspiel mit Gesang und Tanz in 3 Aufzügen von Szegligety.
2. „Leconteur Adrienne." Drama in 5 Aufzügen nach dem Franz. geßffen des Herrn Scribe und Legouvé überetzt von Cs. Nagy und Egressy.
3. „A Rimok." Große Oper in 4 Aufzügen von Hegyalji, Musik von Georg Kaiser.
4. „Kazakidek." Völk. Drama in 4 Aufzügen von Ludwig Hegedüs.
5. „Viola." für Völkerspielfest in 5 Aufzügen von Joseph Szegedy.
6. „It jól erzött leány." Lustspiel in einem Aufzuge nach dem Französischen des Labiche und Michael Marc, überetzt von Ludwig Csepregyi.
7. „Marcsa." Die Tochter des Regiments. Wanderspiel mit Gesang in 2 Aufzügen nach dem Französischen Voltaire's, überetzt in das Ungarische von Joseph Szardahelyi.
8. „Léleki bűbáj." Völkerspiel in 3 Aufzügen von Joseph Szegedy.
9. „Kem mind arany a mi fényünk." Lustspiel in 3 Aufzügen von Thomas und Martin überetzt von Ludwig Csepregyi.
10. „Meriana." Drama in 5 Aufzügen nach dem Französischen des Bangeois und Masson, überetzt von Csepregyi und Egressy.
11. „Kathory Gábor, Fürst von Siebenbürgen, und Michael Weiss, Richter von Kronstadt." Historisches Trauerspiel in 4 Aufzügen von C. J. Folnes 1851.
12. „Kunyady." Trauerspiel in 5 Aufzügen von Benedikt Frei, von S. Pichler.
13. „A nagy idai Czigányok." Auf einem Völkerspiele in 3 Aufzügen für die Bühne bearbeitet von Szegligety, Musik von Szardahelyi.
14. „Tékozló." Zaubermärchen in 3 Aufzügen von Ferdinand Raimund, überetzt von Jakob Késmár.
15. „A Kapitány." Lustspiel in 3 Aufzügen von Rosier, überetzt von Georg Telepi.
16. „Politikus Csiamadia." Lustspiel mit Gesang nach Holberg für die Bühne geßft von Stephan Balogh und Franz Kaiser.

17. „Wanyarém“. Alt- u. Volksthril mit Gesang und Tanz in 3 Akte,
geigen von Varkot Tme, Musik von Kerdahelji.
18. „Ziny“. Trauerspiel in 5 Aufzügen auf Körner, übersezt
von Paul Kemere.

Temesvár, den 14. September 1852.

N° 13166

Von der KK Landesregierung
den k. k. Hofrat
und der k. k. Landesregierung.

2. H.
In der Folge erfolgt das Liniengemeinschaftsamt
2. H. k. k. Hofrat über die für die k. k. Hofrat
zugesetzten k. k. Hofrat und k. k. Hofrat
für die k. k. Hofrat in nachstehenden Fällen.

Am 14. September 1852.

In der k. k. Hofrat und k. k. Hofrat.

Spier

Von der Liniengemeinschaftsamt
M. Theresiopel

- 43 -

20. melléklet

1853

e N° 2710.
v.g.

Mit Bezugnahme auf die festschaltige Zuspäße vom 8. Juli l. J. N° 2296 wird mitgetheilt, daß die Kk. vberste Polizei Befehle der Polizeygenf. zur iindt. Chfshandwffung der berr. Ländr. der Nummern 1. 2. 3. 4. 5. des Wolkhofen der Gföben Adold Stifung aus Gföben ange, vordet ist.

Danaburg am 8. August 1553.
 I. Simplicius D. C. des Herzog Militär und
 Civil Governement
 des S. Rathschafft: Vize Präsident

Spring

Zweites Verzeichniss

der

zur Aufführung auf den Tennesseeischen Bühnen und
ausländisch eingeladenen deutschen Theater-
stücke.

1. "Die Himmelskinder mit Bräutigam" oder "Die Folgen einer Leidenschaft". Lustspiel mit Gesang in 2 Akten von Joseph Schick.
1. alt Mann, 2. jung f.
2. "Brudella". Lustspiel in 3 Akten von Fodor f. Mann, 2. jung f.
3. "Mutter und Vater". Lustspiel in 5 Akten, in 2 Aufzügen mit freier Bearbeitung des Dramas von Kromscholtz "Die Waise" von Charlotte Birch-Pfeiffer f. Mann, 2. jung f.
4. "Der Liebhaber von Sevilla". Lustspiel in 2 Aufzügen f. Mann, 2. jung f.
5. "Der Aufbruch des Königs". Lustspiel in 3 Akten mit Gesang in 3 Akten nach Libretto von "Le pays du diable" frei bearbeitet von Franz Kauer. Musik von Engelmann f. Mann, 2. jung f.
6. "Der farsische Hühnerhändler". Komödie in 4 Akten nach Louis Jourdain, deutsch von Heyard und Vanderbrack f. Mann, 2. jung f.
7. "Zwischenspiel". Lustspiel in 4 Aufzügen von Dr. Carl Köpcke f. Mann, 2. jung f.
8. "Hernani". Lustspiel in 4 Aufzügen nach Louis Ther. Bouffé, deutsch von Fr. M. Kauer, von Joseph Ritter S. Seyfried. Musik von Giuseppe Verdi. f. Mann, 2. jung f. G. Brühl bei Hammer und Schöner.
9. "Esau und Jacob". Lustspiel in 3 Akten. Musik von Albert Lortzing f. Mann, 2. jung f.
10. "Lucretia Borgia". Lustspiel in 2 Aufzügen nach einem Novellenspiel in 1 Akt von Donizetti f. Mann, 2. jung f.
11. "Der Holzschneider". Lustspiel in 2 Aufzügen von Friedrich Hebbel f. Mann, 2. jung f. Gedruckt von G. Köpcke. Libretto von F. M. Kauer für Musik von Dr. Carl Köpcke. Leipzig von Schöner.
12. "Der Hühnerhändler". Lustspiel in einem Aufzuge von Bauerfeld. Gedruckt bei Jacobson. Musik f. Mann, 2. jung f.
13. "Der Liebhaber und die Waise". Lustspiel in einem Aufzuge von Dr. C. Köpcke f. Mann, 2. jung f.
14. "Hernani". Lustspiel in 2 Aufzügen. Gedruckt von Romani, übersetzt von Seyfried. Musik von Kalliope f. Mann, 2. jung f.
15. "Der Waise". Lustspiel in einem Aufzuge von Hebbel f. Mann, 2. jung f.
16. "Der Schloßherr". Trauerspiel in 5 Aufzügen von Otto Ludwig und Eisfeld, deutsch von E. Blochmann et Sohn in Dresden.
17. "Der Hühnerhändler". Lustspiel mit Gesang in 3 Akten f. Mann, 2. jung f. von Johann Neidig.

13. „offenbüchsig.“ über „Aphorismen über Aphorismen.“ Fests. mit Gesang
in 4 Akten von Johann Nestoy. Mit einem alleg. in-
f. von Lütz. p. Wien 1841. f. Verlag und Druck von L. W. Wal-
lischauer.
14. „Meister Pilgram.“ Komödie in 4 Aufzügen von Eduard
Dallé p. Wien 1844. f. Druck und Verlag von alt. Ch. Adolph.
15. „Gefahr d. Feigheit.“ Tragödie. Stück in 4 Aufzügen von
Julius Landauer. Bearbeitet von W. Friedrich p. Berlin 1841. f.
Verlag von L. Klotz in Berlin.
16. „Die beiden Hesperiden.“ eine kom. Hofkomödie mit Überflus-
sigen. Fests. mit Gesang in 2 Akten von Nestoy. Mitst.
von alt. Müller als Manuscript f.
17. „für Mr. Hering.“ eine Komödie in 3 Akten mit dem Titel: „Herr
Hering in 4 Akten“ und „Herr Hering“ ein Stück in 3 Akten.
Auf dem französischen Theater in Paris im Jahr 1840
und 1841 von alt. Friedrich als Manuscript f.
18. „Gefahr d. Feigheit.“ eine kom. Hofkomödie in 3 Akten
von Nestoy. Mitst. von Lütz. p. Berlin 1841. f.
Verlag von L. Klotz in Berlin.
19. „Die beiden Hesperiden.“ eine kom. Hofkomödie mit Überflus-
sigen. Fests. mit Gesang in 2 Akten von Nestoy. Mitst.
von alt. Müller als Manuscript f.
20. „Die beiden Hesperiden.“ eine kom. Hofkomödie mit Überflus-
sigen. Fests. mit Gesang in 2 Akten von Nestoy. Mitst.
von alt. Müller als Manuscript f.
21. „Die beiden Hesperiden.“ eine kom. Hofkomödie mit Überflus-
sigen. Fests. mit Gesang in 2 Akten von Nestoy. Mitst.
von alt. Müller als Manuscript f.
22. „Die beiden Hesperiden.“ eine kom. Hofkomödie mit Überflus-
sigen. Fests. mit Gesang in 2 Akten von Nestoy. Mitst.
von alt. Müller als Manuscript f.
23. „Die beiden Hesperiden.“ eine kom. Hofkomödie mit Überflus-
sigen. Fests. mit Gesang in 2 Akten von Nestoy. Mitst.
von alt. Müller als Manuscript f.
24. „Die beiden Hesperiden.“ eine kom. Hofkomödie mit Überflus-
sigen. Fests. mit Gesang in 2 Akten von Nestoy. Mitst.
von alt. Müller als Manuscript f.
25. „Die beiden Hesperiden.“ eine kom. Hofkomödie mit Überflus-
sigen. Fests. mit Gesang in 2 Akten von Nestoy. Mitst.
von alt. Müller als Manuscript f.
26. „Die beiden Hesperiden.“ eine kom. Hofkomödie mit Überflus-
sigen. Fests. mit Gesang in 2 Akten von Nestoy. Mitst.
von alt. Müller als Manuscript f.
27. „Die beiden Hesperiden.“ eine kom. Hofkomödie mit Überflus-
sigen. Fests. mit Gesang in 2 Akten von Nestoy. Mitst.
von alt. Müller als Manuscript f.
28. „Die beiden Hesperiden.“ eine kom. Hofkomödie mit Überflus-
sigen. Fests. mit Gesang in 2 Akten von Nestoy. Mitst.
von alt. Müller als Manuscript f.
29. „Die beiden Hesperiden.“ eine kom. Hofkomödie mit Überflus-
sigen. Fests. mit Gesang in 2 Akten von Nestoy. Mitst.
von alt. Müller als Manuscript f.
30. „Die beiden Hesperiden.“ eine kom. Hofkomödie mit Überflus-
sigen. Fests. mit Gesang in 2 Akten von Nestoy. Mitst.
von alt. Müller als Manuscript f.
31. „Die beiden Hesperiden.“ eine kom. Hofkomödie mit Überflus-
sigen. Fests. mit Gesang in 2 Akten von Nestoy. Mitst.
von alt. Müller als Manuscript f.

32. "Der Freischütz". Mithras in 3 Aufzügen. Ausgabe letzter Hand mit
eingezeichneten "Hallenstein", 3 Originalbriefen und einem
Exemplar von Karl Maria v. Weber, einer eigens
Hofkapell, Gedruckt und aus dem Verlag von Friedrich
König, Leipzig G. L. Göschen'sche Verlagsbuchhandlung.
33. "Der Freischütz". Original-Luftspiel in 3 Aufzügen von Eduard
Machner f. Wien 1852 f. Verlag und Druck von J. B. Walliser,
hausser.
34. "Graf und Fürst" oder "ein plebeisches Schauspiel". Lebensbild mit Ge-
sang in 3 Akten von J. Karl Wörm, Mispel von Engelmann,
für Adolph Müller f. als Manuscript f.
35. "Der Freischütz auf Galyland". Lebensbild in 2 Aufzügen
von L. Schneider f. als Manuscript f.
36. "Der Freischütz". Schauspiel in 2 Aufzügen von Karl Wörm f. 1856
Berlin, Verlag von Theodor G. f. Enslin f.
37. "Nagel und Anfang, Glück und Leid". Drama in 3 Akten,
geworden aus dem Schauspiel des Alexandre Dumas von
Spindler f. als Manuscript f.
38. "Drama von Chirmando". Schauspiel in 3 Akten und in
Mispel. Für bearbeitet nach dem französischen von
Emile Augier f. Berlin 1852, Compositur und Verlag von
Lassau.
39. "Die Alpenfeste". Ges. in 3 Akten von Alexander Schmid. Eigen-
thum des Compositors Herrn Engelmann'schen Franz Scher-
mer, Temesvár, am 1. Mai 1846 f. als Manuscript f.
40. "Der Freischütz in Granada". Ges. in 2 Aufzügen von Friedrich Kind
f. als Manuscript f.
41. "Mithras 1777". Feste in einem Akt, sein Aufbildung eines
französischen Helden von C. Lebrun.
42. "Der Freischütz als Mithras". Ein Drama aus dem österreichischen
Alpen, als Schauspiel zum "Hofen der festeren Hand", in
einem Akt von Alexander v. Raumann.
43. "Die Mithrasfeier". Ges. in 2 Akten von Hellini f. als Ma-
nuscript f.
44. "Der Freischütz". Leichter Schauspiel in 1 Akt von L. Grotz f. als
Manuscript f.
45. "Rigoletto". Ges. in 3 Akten. Nach dem Italienischen des F.
M. Piave von J. C. Grünbaum. Mispel von Giuseppe
Verdi f. als Manuscript f.
46. "Kämpel" oder "das Mithras mit Mithras und die Mithras".
Feste mit Gesang in 4 Akten von Johann Nestroy f. die Hand?

6

ding ist ebenfalls Eugen Lee nachgebildet. Musik vom
Kapellmeister C. Weindor.

47. „Montechi und Capuletti“ oder „Romeo und Julie.“ Große Oper in 4 Aufzügen nach dem Italientexten von Tomasi. Musik von Gaetano Donizetti. 1. alt. Manuscript.
48. „Der wahre Mann.“ oder „die Waffentanz.“ Original-Lyrisch in 4 Aufzügen von Dr. Carl Töpfer. 1. alt. Manuscript.
49. „Die Günstlinge.“ Original-Lyrisch in 5 Aufzügen von Carl Lott. Berch. Pfeiffer, herausgegeben von F. W. Gebel. 1. alt. Ausgabe für 1840. Berlin, Verlagsbuchhandlung 1840.
50. „Der Mördel aus der Wüste.“ eine fünf Acte von Ludwig. Hoff und Geyer in 5 Acten von Johann Nestoy. 1. alt. Manuscript.
51. „Die Frevler.“ Oper in 5 Aufzügen nach dem Italienischen von Joseph von Lichtenstein. Musik von Vincenzo Bellini. 1. alt. Manuscript.
52. „Der Mann.“ Große Oper in 5 Acten. 1. alt. Manuscript.
53. „Der Mörder.“ Lyrisch in einem Act von Heinrich Pade. 1. alt. Manuscript.
54. „Der verurtheilte Feind.“ Lyrisch in 5 Aufzügen von C. v. Böde.
55. „Kismet, oder der Schicksal.“ Oper in 5 Acten. Berlin, folgt von A. W. v. Schlegel.
56. „Der Königliche Kammerling.“ Verwendet das Bild aus 1840. des Jüngling in 5 Aufzügen von Carl Gutschow.
57. „Die Fehlschuss vom Mitternachts.“ oder „die unglückliche Liebesgeschichte.“ Hoff und Geyer in 5 Acten von S. Schickel. Musik von F. Adolph Müller. 1. alt. Manuscript.
58. „Kaiserin Amalie.“ Eine Lyrisch in 4 Aufzügen. Nach dem Lyrischen des Herrn C. Kose. für. herausgegeben von F. Kibel.
59. „Robert der Teufel.“ Große romantische Oper in 5 Acten nach dem Französischen des Leconte et Dela. Musik von F. Meyerbeer. 1. alt. Manuscript.
60. „Robert der Teufel.“ Parodien in 5 Acten von Johann Nestoy. 1. alt. Manuscript.
61. „Glück, Mißthandlung und Kückel.“ oder „das Gefährliche und gewisse Glück.“ Hoff und Geyer in 5 Acten von Johann Nestoy. Musik vom Kapellmeister F. Adolph Müller. 1. alt. Manuscript.

62. „Der Lincolnbauk.“ Luffspiel Ges. in 3 Aufzügen. Musik von Donizetti. hals Manuscript.
63. „Die Schweizer sind nicht so stark“ und „Die Schweizer sind nicht so stark.“ Local. Poffe mit Gefang. in 3 Aufzügen von Johann Kistner. Musik von Kapellmeister Adolph Müller. hals Manuscript.
64. „Gastspiel: Abentheur.“ Poffe mit Gefang. in 3 Akten von Th. Lohwald. hals Berlin, gedruckt bei Julius Littenfeld.
65. „Der Schweizer zu Bern.“ und „Der Schweizer zu Bern.“ Poffe mit Gefang. in 3 Akten von Th. Lohwald. hals Bern, gedruckt bei Julius Littenfeld.
66. „Der Schweizer zu Bern.“ Poffe mit Gefang. in 3 Akten von Th. Lohwald. hals Bern, gedruckt bei Julius Littenfeld.
67. „Der Schweizer zu Bern.“ Poffe mit Gefang. in 3 Akten von Th. Lohwald. hals Bern, gedruckt bei Julius Littenfeld.
68. „Der Schweizer zu Bern.“ Poffe mit Gefang. in 3 Akten von Th. Lohwald. hals Bern, gedruckt bei Julius Littenfeld.
69. „Der Schweizer zu Bern.“ Poffe mit Gefang. in 3 Akten von Th. Lohwald. hals Bern, gedruckt bei Julius Littenfeld.
70. „Der Schweizer zu Bern.“ Poffe mit Gefang. in 3 Akten von Th. Lohwald. hals Bern, gedruckt bei Julius Littenfeld.
71. „Der Schweizer zu Bern.“ Poffe mit Gefang. in 3 Akten von Th. Lohwald. hals Bern, gedruckt bei Julius Littenfeld.
72. „Der Schweizer zu Bern.“ Poffe mit Gefang. in 3 Akten von Th. Lohwald. hals Bern, gedruckt bei Julius Littenfeld.
73. „Der Schweizer zu Bern.“ Poffe mit Gefang. in 3 Akten von Th. Lohwald. hals Bern, gedruckt bei Julius Littenfeld.
74. „Der Schweizer zu Bern.“ Poffe mit Gefang. in 3 Akten von Th. Lohwald. hals Bern, gedruckt bei Julius Littenfeld.
75. „Der Schweizer zu Bern.“ Poffe mit Gefang. in 3 Akten von Th. Lohwald. hals Bern, gedruckt bei Julius Littenfeld.

302. nos. d. 4te Febr. 1853

Lieber Herr
und bei Gelegenheit
zur Befriedigung
mit

1853

1853

Von der K. Landesregierung
der Provinzhaft Paderborn
und
des Landes Lanath.

N° 653

Die der Anlage erfüllt hat. Seit 14. September 1822 bis zum
früheren Abhau der Erde eine Erbschaft zur Aufführung auf der
Lage zugelassenen Bauplan. Graben zur Wasserleitung
in der Kommune von Wien.

Temesvár den 13. Junii 1853.

Coronini

Chas. Seymour Johnson

A. Thoresen

165-1854
1854

-52-

22. Mellet's

Löbl. K. K. Freisach. M. Theresiopel
Gnädiges Magistrat:

Von gefertigten haben in Aufsehung gebracht, dass der Herr
Moritz Kohn für die Auslieferung der Löbl. K. K. Freisach.
M. Theresiopel 2000 Stück Loden in 4 Qualitäten
9. 10. 11. und 12. Zoll breit und 2 Elbarten lang das
100 mit 57¹/₂ 45¹/₂ C^{mtz} bezahlt hat,

Nachdem aber die gefertigten genau in
Einsicht gesetzt worden sind, dass der Obenerwähnte
Kohn zu diesem Zweckigen Loden die Lodenwerk
Freisach und Morascher Holzwerk sind, welche
wegen ihrer Rarität nicht zum Verkauf zu bringen
möglich zu sein können,

Nachdem sich die gefertigten instructeden der
Freisach die Aufseher fallen Loden in der K. K.
Magistrats Repräsentanten zu M. Theresiopel zu bitten
wollen Lobl. Das selbe - um möglichst Anhalt
der instructeden gefertigten gnädigst zuzusehen
gastigt auf folgenden zu sein,

1. " Nachfolgenden sich die instructeden gefertigten
die gegen 2000 Stück Loden in 4 Qualitäten 12 Zoll breit
1 Zoll complet dick. 2 Elbarten complet lang gefertigt
gebrachten Racowen Loden das 100 oben auf
M. Theresiopel gestellt mit 70¹/₂ C^{mtz} zu stellen.
Bei welchem sich evident herausstellt dass 75 Stück
diesartigen Loden / müssen dass qualitativ in Holz
nicht auszureichen. Unterstellt man / umgewandelt
jeweils 100 Stück das abgetrocknete Holzwerk - auch

Quadratmaß in der Bariton zur jeder Anrechnung fiktiv
 folglich bei 2000 Stück 500 Stück in fiktiv gebauft
 wird, davon vier in der Gold-Entwurf bei 2000 Stück
 150 fl. ~~100 fl.~~ Der Löb. K. K. Freistadt zu gut Kauf-

2tes " " Auf einem gefesselt unterstündig gefas-
 tigen baron die fiktiv gebauft
 6. Stück jedes 5 Klaffen 4 Stück lang und 4 Zoll dick mit
 9 Zoll baron.

2 Stück 2 Kl. 2 Stück lang 4 Zoll dick 9 Zoll baron,
 10 Stück 9 Stück lang 4 Zoll baron 4 Zoll dick, fiktiv
 Gasten der gut ausgearbeitet. fiktiv gefesselt, der
 Corrent Klaffen nach M. Theresien gefesselt in baron
 der Dats 5 Wochen a 6 fl. ~~100 fl.~~

3tes " " folglich vier bei der Fiktiv baron fiktiv
 fiktiv baron mit 83 fl. ~~100 fl.~~ Der Löb. K. K. Freistadt
 zu gut Kauf- baron.

Ums der günstigsten Anrechnung und fiktiv
 fiktiv baron.

Der Löb. K. K. Freistadt Repräsentation Magistrat
 zu Maria Theresien
 Boja d. 8. Juli 854.

Unterschrift.

Joseph Mayer
 Anton's Baron
 baron der Holz & fiktiv baron
 baron in Boja

N 3240.
1848.

Meinster Instruction zum General-
Landtag des Fürstentums zu dem 25. Novem.
ber 1850. Es wird hiermit befohlen, dass
die Verhandlung des General-Landtags
am 25. Novem. d. J. in der Stadt
Münster stattfinden, und dass die
Landtags-Deputierten am 25. Novem.
d. J. in der Stadt Münster ein-
treffen, und die Verhandlung des
General-Landtags am 25. Novem.
d. J. in der Stadt Münster
abhalten.

Da das obige Lichte Tagesgemach
auf den Hauptgemach mit den Aufhängen
das eine polizeiliche Rücklichter be-
stehen aus einem.

Wm. L. L.

Ginseng ist ein H. R.

in Folge des Verlustes der k. k. Obersten
Kolonie Kommando am 3 April 1855 ⁵³²⁷⁰/₃₇₉
mit der Aufforderung ersucht, dass
Ginseng zur Einreichung bei der
Abgabe der Offiziers Güter bewacht selbst
im Lager zu behalten, als auf dem von
seiner Kommando Kommando Kommando Kommando
befehlen zu lassen.

Amstern am 14 April 1855.

von jenen kriegsbedingten Verlusten des Reichthums, die
gering für diese Plutokratie sind, in dem
Reichthum nicht gegeben werden, dem Reichthum
von der vertriebenen Rasse in dieser Plutokratie,
sich zu verwehren, und gegen die Rasse in
dem von dieser Plutokratie das Reich zu sein,
sich.

Die vertriebenen Rasse ist die kriegsbedingte
Rasse, die die Rasse zu dem Reich und dem Reich
sich bekannt zu geben.

Jener, am 18 März 1885

25. melickel

 Loslöblich *Luxemburg*!

Der kaiserliche Hofrath magt ab der unterthänigste
Unterschiedenheit ein geschicktes Zeugnis zu sein
mit einem stillen zu belagern, und die
sachliche der kaiserliche Hofrath, wo möglich, sein
Gut mit einem allernachbarlichen Gedächtnis
Gefühl zu verknüpfen.

[illegible]

2. Der zugewandte Untergrund ist fest zu
bestimmen. Am Anfang zu stellen,

daß es gesonnen ist, für den nächstmal Winter
 eine gewisse Summe an Geld zu sammeln, für
 einen andern Zweck, als den der Ungarischen
 Abtheilung, und zwar zu dem Zweck, eine Anzahl
 von Kindern zu unterrichten, damit die
 künftigen Generationen von dem Joch der
 Fremden befreit werden, und die Ungarische Sprache
 allgemein gesprochen werden kann.

Der vorgedachte Unternehmungen halber und so
 vieler andrer großer Aufgaben gedenkt man
 zu sammeln, da bereits in demselben Jahr
 die künftige Summe von 100000 Reichthalern
 bestimmt, somit die Summe der zu
 sammelnden Unternehmungen bis zu dem Winter
 1800 bestimmt ist; wegen der sich durch
 die künftigen Summen von 100000 Reichthalern
 gebildet, und das ungemein große Interesse
 für den vorgedachten Unternehmung, so
 leicht und möglich war, das Geld
 schnell zu sammeln, als das Geld selbst
 andern Vornehmern im Jahr 1800.

Es ist nicht möglich, daß der vorgedachte
 Unternehmung zu vollenden, daß es nicht
 nur eine sehr kleine Summe, sondern eine
 Maria-Theresien'sche Summe von 100000 Reichthalern
 für den vorgedachten Wintermonat zu sammeln,

sondern so auf sein geistliches, innerliches
Leben ab, als das Land, nicht nur
als Inhaber der Herrschaft, sondern
vielmehr als Vater, sondern auf
damit gewinnet das Magyarsche auf
gleiches Maß zu tun.

Der Herr Fürst, der in
seinem Leben allmählich
verlehet, mag seine Lustung nicht
lassen; und es wird ihm in der That
zu dem gleichzeitigen Aufenthalt
zu sein, wenn er durch seinen
und in demselben Aufenthalt
seiner Herrschaft zu sein, so wird er
nicht verstanden, sondern
zu demselben Aufenthalt.

Der Herr Fürst mag es
mit allmählich in der That
stärken, und seinen
Lustung zu sein.

Der Herr Fürst

Der Herr Fürst,
Inhaber der Herrschaft,
zu Maria Theresia.

Maria Theresia.
den 1. May.
1755.

5. May 1855

- 61 -

26. Mellekkel

Gross Director!

Nachdem wir auf die hiesige Theater-
concurrieren ungarischen Theater-
Directoren in Gmünd und
ausgesprochenen Concurs, ~~das~~
Namenverzeichnis der Mitglieder
der Theater-Gesellschaft an der
Mitglieder haben, so werden
Sie auf die in Gmünd von
H. v. H. von Pils das
Königliche Theater-
Spielhaus aufgeführt werden die
Könige ihrer ~~hiesigen~~ hiesigen
nächste Theater-Saison zu-
gleichem beabsichtigen ~~hiesigen~~
und ungarischen Gesellschaft,
mit Benennung von ~~hiesigen~~
den hiesigen Mitgliedern der
Theater von H. v. H. v. H.
Niederung der H. v. H.

angegeben. - Mein Theatral
den 5ten May 1855.

Im Auftrag des Herr. Spar
Ludwig Wippen

An H. Leopold Leber Spar
Director

Loco